

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Інститут журналістики

ОБРАЗ

Випуск 8
Електронна версія
на www.journ.univ.kiev.ua

2007

Свідectво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України. Серія КВ № 4297 від 13 червня 2000 року.

Видання є фаховим із філологічних наук.

Усі права застережені. Посилання на матеріали цього видання під час їх цитування обов'язкові.

Голова редколегії

Володимир Різун, д. філол. н.

Головний редактор

Наталя Сидоренко, д. філол. н.

Редакційна колегія:

Ніна Остапенко, к. філол. н. (заст. гол. редактора),

Михайло Веркалець, д. філол. н.,

Анастасія Мамалига, д. філол. н.,

Іван Мегела, д. філол. н.,

Анатолій Погрібний, д. філол. н.,

Олександр Пономарів, д. філол. н.,

Микола Тимошик, д. філол. н.,

Володимир Шкляр, д. філол. н.

Над номером працювали:

Відповідальний секретар Анастасія Волобуєва

Редактор Ганна Дзюбенко

Коректор Наталя Сапунова

Комп'ютерне верстання Анастасія Волобуєва

Технічний редактор Вікторія Шевченко

Художній редактор Олена Поліщук

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка 29 січня 2007 р.

© Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка. 2007

ЗМІСТ

Світло християнства

Левчук М. Публіцистичний доробок Ореста Новицького в контексті православної церковної періодики.....5

Комінко Ю. Тематика non grata, або Чому ЗМІ уникають писати про церкву?13

Світ різноманітної літератури

Вежель Л. Віталізм Наталени Королеви.....21

Кравченко С. Літературний місячник “Камена” як речник культурного зближення слов’янських народів.....29

Публіцистичні обрії

Василик Л. До питання концепту в публіцистиці: історіографія і теорія.....35

Семенко С. Публіцистичні грані Олени Пчілки.....40

Теребус О. Образно-документальні засоби у публіцистиці Дмитра Павличка.....46

Гоголівські сторінки

Сидоренко Н. Таємниці душі Миколи Гоголя.....54

Старченко Т. Гоголівська тема в українській педагогічній та учнівській періодиці початку ХХ ст.58

Михайлюта В. Гоголезнавчі студії Юрія Барабаша.....63

Боярська Л. Гоголь і “хімерний роман”68

Історія журналістики

Борець А. Микола Зеров – редактор часопису “Книгар”77

Богуславський О. Діяльність Союзу українських журналістів та письменників у Відні (1919–1922).....84

СВІТЛО ХРИСТИЯНІСТВА

Марія Левчук, асп.

УДК 070.482

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ДОРОБОК ОРЕСТА НОВИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ ПЕРІОДИКИ

Досліджується журналістський доробок Ореста Новицького – уродженця Волинської губернії, випускника Волинської духовної семінарії. Увагу зосереджено на морально-етичному аспекті публікацій вченого. Ключові слова: церковна преса, Волинська духовна семінарія, Луцьке братство, концептуальна проблематика, морально-етичний аспект.

Contribution in religious press by Orest Novytsky – native of Volyn region, graduate of Volyn Seminary – is examined. Moral-ethics aspect of publications is analysed. Key words: church press, Volyn Seminary, Lutsk Brotherhood, conceptual problems, moral-ethics aspect.

Маловідомою сторінкою церковної журналістики є функціонування релігійних періодичних видань Волині. Варто зазначити, що кращі випускники Волинської духовної семінарії ставали студентами Київської духовної академії. Серед таких імен слід назвати вихідців із Волині: Венедикта Чеховича, Ореста Новицького, Дмитра Богдашевського, Йосипа Міхневича, Степана Малеванського, Стефана Сольського, Андрія Хойнацького, Михайла Ковальницького, Якима Олесницького, Маркеліна Олесницького.

Метою цієї статті є з'ясування внеску випускника Волинської духовної семінарії О. Новицького в розвиток української церковної журналістики. Це й обумовило такі завдання: розглянути культурно-освітню діяльність Луцького братства та функціонування Волинської духовної семінарії в історичному контексті; проаналізувати діяльність волинських семінаристів у галузі церковної журналістики; узагальнити значення діяльності випускників Волинської духовної семінарії у розвитку української журналістики. Методологічною базою для наукового пошуку стали дослідження А. Бойко, В. Борщевича, В. Денисюка, С. Костя, Н. Мозгові, І. Павлюка, А. Юраша та ін. У колі наукових інтересів названих учених – церковна журналістика, різні аспекти її функціонування.

Церковну журналістику Волині слід розглядати в контексті української журналістики. Як зазначає науковець В. Денисюк, "вже у XVI столітті волинсь-

ке друковане слово ствердило себе книгами Острозької друкарні, зокрема, добре відомої у цивілізованому світі, виданої у 1581 році Біблії" [4, 3]. Крім згаданої друкарні (заснованої в 1577 р. князем Костянтином Острозьким), на Волині в першій половині XVII ст. існували друкарні в містах Дермань, Почаїв, Рахманів, Четвертня, Луцьк, Крем'янець; функціонувала пересувна друкарня ієромонаха Павла Домжив-Лютковича та ієродиякона Сильвестра (спочатку – в Четвертні, згодом – у Луцьку, потім – у Черненському монастирі, далі – знову в Луцьку) [1, 150].

Волинські друкарні служили інтересам православної церкви. Їх засновували знатні особи (що одночасно були їх меценатами), а також братства. Ці факти зазначені у праці відомого історика і просвітителя кінця XIX ст. П. Батюшкова: "...Православні вельможі й дворяни волинські засновували в своїх маєтках православні монастирі й церкви та забезпечували вже існуючі, запрошували до себе й утримували православних учителів та проповідників, заводили друкарство й установи братства" [1, 149]. Багаті волинські дворяни також сприяли заснуванню Луцького православного братства, яке, до речі, за припущенням ученого, існувало вже в 1600 р. [1, 160].

Можна стверджувати, що Луцьке братство тривалий час було твердинею православної віри на Волині. Адже воно об'єднувало православну волинську шляхту, знатних лучан з єдиною метою – праця в християнському дусі над поширенням культурно-релігійної і просвітницької діяльності. Наприклад, Ю. Константинов серед шанованих імен братчиків називає такі: "До книги Братства, окрім Волинської православної шляхти, міщан і селян, записані братчиками такі відомі особи, як Архімандрит, а пізніше Митрополит Київський Петро Могила, Гетьман Іван Виговський, Марина Мазепина – гетьманова мати, Марія Гулевичова" [5, 3].

Продовженням освітніх традицій Луцького братства можна вважати діяльність Волинської духовної семінарії, засновану 1796 р. волинським єпископом, преподобномучеником Варлаамом (Шишацьким). Це був "поунійний" період: після Третього поділу Польщі Волинь відійшла до Росії, уніатські церкви почали знову ставати православними. Саме владика Варлаам своєю невтомною місією працював повернути до благочестя всі парафії Волині. За словами Н. Теодоровича, Волинська семінарія "була заснована 14 травня 1796 р. у м. Острозі і розмістилась у чоловічому Преображенському монастирі, де жив Волинський єпископ і містилась Волинська духовна Консисторія. В 1821 р. (21 квітня) монастир цей згорів і Волинська семінарія в 1825 р. була перевезена до м. Аннопіль і розташувалась у конюшнях князя Яблоновського, власника Аннопільського, а в 1836 р. вона пе-

Історія журналістики

реїхала в м. Кременець в поліційні споруди <...> (переклад наш. – М. Л.)" [17, 40]. Навчання у семінарії ставало дедалі більш зросійшеним, імперія відразу нищила національний дух у його джерелах – Українській церкві. За словами О. Юрченко, "саме в кременецький період життя семінарії вихованці стали протестувати проти антиукраїнських дій поліції й російського керівництва семінарії" [19, 3].

Оскільки приміщення, в яких розміщувалась духовна семінарія, не відповідали вимогам за своїм призначенням – бути навчальним закладом, за наказом Святого синоду від 29 січня 1887 р. семінарію перенесено в губернське і єпархіальне місто Житомир. Волинська духовна семінарія була одним із оплотів національного руху на Волині. І навіть закриття її більшовиками 1918 р. не знищило цих традицій. Вони жили й у часи української революції 1917–1921 рр., й у міжвоєнний період (1920–1939 рр. – семінарія діяла в Кременці), й у часи німецької та радянської окупації [19, 3].

За час діяльності Волинської семінарії в Кременці – 1 липня 1921 р. її існування було визнано Міністерством сповідань та освіти. Варто наголосити, що 1917–1920 рр. – період надзвичайно складний: доба Української Центральної ради швидко змінюється на період Гетьманату Павла Скоропадського. Державна політика стосовно релігії теж неоднозначна: від демонстрування зневаги уряду до церкви до розуміння значення церковних проблем (утворення Департаменту сповідань – органу зі справ церковних). Дослідник В. Ульяновський так визначає тогочасну політичну ситуацію: "На відміну від політики Української Центральної Ради, Гетьманський Уряд вважав Церкву важливим чинником життя суспільства й держави. Тому ця ділянка була виділена в окрему урядову структуру (Міністерство сповідань), котра мала не лише регулювати відносини між усіма конфесіями (і особливо Православної Церкви) з Українською державою, а й надавати їм допомогу й мати повне уявлення (згодом навіть здійснювати контроль) про всі найважливіші царини життя церковних інституцій. Від початку в основу паралелізму, тобто одночасного співіснування державної й церковної ініціативи, вираховування нагальних потреб та вимог як власне церковного, так і державного життя" [18, 39]. У січні 1927 р. Волинська духовна семінарія набула повних прав державних середніх шкіл [15, 8]. Сьогодні вона міститься у м. Луцьку – обласному центрі Волині, де функціонувала у 1945–1964 рр., а відтак відновила свою діяльність у 1992 р., продовжуючи традиції українських православних навчальних закладів.

Волинь і Київщина протягом багатьох століть обмінювались культурними

надбаннями, про що свідчить спільність традицій. Історична доля єднала ці два краї в колі духовної освіти. Адже випускники Волинської духовної семінарії, здобувши середню освіту у своєму регіоні, навчалися в Київській духовній академії (КДА). Цей факт підтверджує Б. Білецький: "Як би в порядку за отримувану освіту волинці дали своїй alma mater, Київській Академії, багато видатних вчених: професорів, інспекторів, ректорів. Було так, ...коли на протязі довшого часу Київську Академію очолювали, як ректори й інспектори, переважно волинці" (збережено орфографію джерела. – М. Л.) [3].

Автор розгортає "славу сторінку вчених волинців, вихованців Київської Духовної Академії", називаючи такі імена: Венедикт Чехович (працював у "Трудах Киевской Духовной Академии" (далі – ТКДА), "Воскресном чтении", редагував "Вестник юго-западного и западного края"), Орест Новицький (працював у ТКДА, "Журнале Министерства Народного просвещения"), Йосип Міхневич, Степан Малеванський, Стефан Сольський (дописував до ТКДА, "Воскресного чтения", "Руководства для сельских пастырей", "Православного обозрения"), Андрій Хойнацький (матеріали публікувалися у ТКДА, "Воскресном чтении", "Руководстве для сельских пастырей", "Церковном чтении", "Христианском чтении"), Михайло Ковальницький, Яким і Маркелін Олесницькі (останній видавав "Проповеднический листок"), Дмитро Богдашевський (один із редакторів ТКДА, автор "Волынских епархиальных ведомостей", "Миссионерского обозрения", "Киевских епархиальных ведомостей") та ін.

Волинська духовна семінарія також виховала всесвітньо відомих учених і діячів: митрополита Петербурзького Антонія Рафальського, єпископа Єрофія Лобачевського, професора філософії у Москві Віктора Кудрявцева, професора політичної економії Київського університету Афіногена Антоновича, лейб-лікаря Мартини Сольського, інженера-технолога Миколая Песоцького, відомого радянського ученого В'ячеслава Каменського та ін. [3].

Серед імен, що представляють "золотий вік" київської духовно-академічної філософії, науковець Н. Мозгова називає О. Новицького (1806–1884) [6, 8]. Син священика с. Пилипів Новоград-Волинського повіту. Початкову освіту здобув удома. З відомостей, що містяться в "Биографическом словаре профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира (1834–1884)", дізнаємося: "Західний край належав ще Польщі, більшість духовенства і католицького, і православного, а також уніатського належало до стану дворянського. Із цього ж стану походив і батько Новицького" [2]. О. Новиць-

Світло християнства

кий навчався в духовному училищі м. Острога, Волинській духовній семінарії; 1827–1831 рр. – студіював науки в Київській духовній академії, яку закінчив першим магістром богослов'я і словесних наук. Орест Маркович був першим професором філософії в Університеті св. Володимира; екстраординарним професором КДА. Крім викладацької діяльності, О. Новицький працював цензором Київського цензурного комітету.

Дослідниця Н. Мозгова стверджує, що "для церкви і КДА Новицький був дуже бажаним працівником". Повне уявлення про його особу та про значення для релігійної освіти, за словами науковця, дає змогу скласти праця "Про духоборців" (1832), що стала "першим серйозним дослідженням вірувань, побуту та звичаїв духоборців" [6, 48]. Зазначимо, що це – перше видання названої монументальної праці, яка через п'ятдесят років вдруге побачила світ. Автор на основі нових важливих матеріалів та джерел доповнює попереднє видання. І, як наслідок, у 1882 р. виходить друге видання праці під назвою "Духоборці, їх історія і віровчення". До речі, "Киевская старина" відгукнулася про цю книгу публікацією, в якій наголошувалось на важливому її значенні, адже обидва видання названі "капітальними" дослідженнями в цій галузі: "Зрозуміло після цього, що праці, подібні до дослідження г. Новицького, повинні мати важливе значення при вивченні сучасного стану сектантства і в зх. Росії і особливо раціоналістичних, негативних сект" [7]. Так, головним предметом дослідження в зазначеній праці служить власне духоборська секта, представники якої не сприймають таїнства церкви, її настанови, і весь зовнішній бік релігії. Також Новицький розглядає розвиток штундизму в історичній динаміці.

Про друге видання своєї праці О. Новицький пише в "Автобіографічній записці": "Прочитавши, здається, все, що протягом півстоліття сказано було про духоборців у російському та іноземному друці, він першу частину попереднього видання значно доповнив за новими матеріалами, а другу написав знову, при критичному читанні даних, що сюди відносилися, і видав цей твір..." [8, 39–40]. Тож названа книга була значним внеском у духовну літературу, оскільки виникла потреба в її перевиданні навіть через піввіку. Про широкий резонанс, що викликала ця праця на той час, свідчить лише один факт: професор П. Мілюков у своєму дослідженні "Начерки з історії російської культури" (т. II, розділ VI "Розвиток російського сектантства") погоджується із твердженням професора О. Новицького, цитуючи його книгу "Про духоборців" [13, 6].

Досягненням вченого у галузі філософії стало чотири томне дослідження "По-

ступовий розвиток стародавніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань" (1862). Автор вважає, що релігія і філософія тотожні за змістом, але відмінні за формою і значенням у житті людини (релігія – набагато вища).

Також О. Новицький співпрацював із редакцією петербурзького "Журнала Министерства Народного просвещения". Про це свідчать листи до Ореста Марковича від редакції видання: перший – із пропозицією бути постійним співробітником журналу, другий – про висилання гонорару за другу частину статті "Начерк індійської філософії" [12]. Працю Новицького високо цінував тогочасний уряд. Так, у фондах Інституту рукопису НБУВ зберігається лист Міністра народної освіти про нагородження О. Новицького цесаревичем діамантовим перснем за книгу "Про первісний переклад Святого Письма слов'янською мовою" [11]. Наголосимо на важливості цього тексту не лише для тогочасної духовної літератури, а й для сучасності.

Діяльність Новицького як цензора Київського цензурного комітету (1850–1884) теж заслуговує на увагу. Скажімо, серед цензурованих ним праць – відома книга В. Асоченського "Киев из древнейшим его училищем Академиею" (1856), дослідження українського етнографа М. Маркевича "О народонаселении Полтавской губернии" (1855). Саме за останню працю її автор "складає подяку Новицькому ... за те, що завдяки освіченій доброзичливості цензорів, книжка ... зберегла свою первісну "чистоту", не була спотворена перекрученнями". Це зазначено в статті про П. Кудрявцева "Ще дві слові про Ор. М. Новицького", надрукованій в "Записках історико-філологічного відділу ВУАН" через 44 роки після смерті видатного діяча [10]. До речі, П. Кудрявцев також доповнює "Автобіографічну записку" Новицького, яка свого часу була надрукована зі скороченнями. Оскільки вона написана "московською мовою з особливостями, властивими для половини XIX в.", то вчений подає її в українському перекладі, додержуючись стилістичних рис оригіналу. Автор вважає автобіографію професора "найповнішим життєписом цієї талановитої людини, що залишила помітні сліди не тільки у викладанні філософії на університетській кафедрі, а й у філософській літературі" [9].

У ТКДА публікуються розвідки О. Новицького морально-етичного змісту. Зокрема, в праці "Що потрібно для того, аби померти спокійно?" виводиться найважливіше правило: "спокій розуму і мир совісті, що впливають з виконання наших обов'язків перед Богом і ближніми; переконання в своїй невинності перед спокус і безкорисна любов до наших братів; ...розуміння Бога і звідси на-

Світло християнства

роджена надія на безсмертя" [14, 678]. Так, Новицький, спираючись на християнське вчення, вважає, що наслідком життя, доброго і корисного, оточуючим має бути безсмертя; людина, яка згідно із чистою совістю прожила відміряний їй час, не має боятися потойбіччя.

Коло наукових пошуків О. Новицького було надзвичайно широким. Так, у Фундаментальній бібліотеці Волинської духовної семінарії за станом на 1889 р. зберігалися праці вченого з різних галузей знань: "О духовборцах" (1832), "Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности" (1838), "Руководство к Логике" (1841), "Духоборцы. Их история и вероучение" (1882), "Психология" (рік не зазначено) [16].

Отже, внесок представників волинського духівництва в православну церковну періодику дуже значний. На тлі численних науковців, церковних і громадських діячів, учених, публіцистів яскравими і вагомими є імена вихідців із Волинської губернії, зокрема В. Чеховича, О. Новицького, Д. Богдашевського. Орест Новицький – представник київської духовно-академічної філософії. Його праця викладача, церковного діяча, публіциста, перекладача є значним досягненням у церковній журналістиці. На особливу увагу заслуговує цензорська діяльність О. Новицького. Волинська земля дала світові вчених, що, поряд із різнобічною діяльністю, зарекомендували себе високоосвіченими науковцями в галузі церковної журналістики.

1. Батюшков П. М. *Волинь. Історичні долі південно-західного краю / Післямова В. С. Мороза; Пер. з рос. М. А. Миколаєнка. – Д.: СІЧ, 2004. – С. 150.*

2. *Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира (1834–1884) / Сост. и изд. под ред. ордин. проф. В. С. Иконникова. – К., 1884. – 816 с.*

3. Білецький Б. *Сторінка з історії Волинської Духовної Семінарії й Київської Духовної Академії в XIX в. // За соборність. – Луцьк, 1932. – Ч. 1. – С. 37–40.*

4. Денисюк В. Т. *Журналістика Волині: факти й імена: Нариси історії засобів масової інформації Волині XX–XXI ст. – Луцьк: Надстир'я, 2005.*

5. *Константинів Д. Луцьке Чесно-Хресне Братство // Шлях. – Луцьк, 1937. – Ч. 6. – С. 3.*

6. *Мозгова Н. Г. Київська духовна академія. 1819–1920: філософський спадок. – К.: Книга, 2004.*

Образ – 2007

7. Н. П. Духоборцы, их история и вероучение: Соч. О. Новицкого. – 2-е изд., передел. и доп. – К., 1882 // Киевская старина. – 1882. – № 4. – С. 140–147.

8. [Новицкий О. М.] Автобиографическая записка О. М. Новицкого // Институт рукопису НБУВ. – Ф. 201. – № 1.

9. [Новицкий О. М.] До історії освіти в Україні: Два невидані уривки з автобіографічної записки Ор. М. Новицького / З передм. та прим. проф. П. П. Кудрявцева // Там само. – С. 174–184.

10. [Новицкий О. М.] Кудрявцев П. Ще дві слові про Ор. М. Новицького // Там само. – С. 229–232.

11. [Новицкий О. М.] Министр народного просвещения Новицкому Оресту Марковичу. Письмо о награждении его цесаревичем за книгу: "О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык". 8 окт. 1837 г., Киев // Там само. – № 42.

12. [Новицкий О. М.] Редакция журнала Министерства народного просвещения Новицкому Осипу Марковичу. Письма с предложением быть постоянным сотрудником журнала и о высылке гонорара. 31 дек. 1838 г. – 7 сент. 1844 г. Из [Петербурга] в [Киев] // Там само. – № 48–49.

13. [Новицкий О. М.] Реестр количества экземпляров работ О. М. Новицкого в книжном складе и выписки отзывов о них. После 1905 г. // Там само. – № 41. – С. 6.

14. Новицкий О. М. Слово в великий п'ятток: Что нужно для того, чтобы умереть спокойно? // ТКДА. – 1891. – Т. 1. – № 4.

15. Самовидець. Сторінка минулого // За соборність. – Луцьк, 1934. – Ч. 8.

16. Систематический каталог книг на славянском и русском языках Фундаментальной библиотеки Волынской Духовной Семинарии / Сост. препод. ВДС И. Тихомиров. – Почаев, 1889. – 391 с.

17. Теодорович Н. И. Историко-статистические описания церквей и приходов Волынской епархии. Т. III: Уезды Кременецкий и Заславский. – Почаев, 1893.

18. Ульяновский В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посіб. – К.: Либідь, 1997.

19. Юрченко О. Духовна кузня // Волинські єпархіальні відомості. – 2005. – № 7 (лип.).

Юлія Комінко, асп.
УДК 070:172.3(303.64)

ТЕМАТИКА NON GRATA, АБО ЧОМУ ЗМІ УНИКАЮТЬ ПИСАТИ ПРО ЦЕРКВУ?

У статті розглянуто причини, через які релігійно-церковна тематика не знаходить адекватного відображення в українських ЗМІ. Наголошено на тому, що важлива роль, яку відіграють релігійні інституції у становленні моралі й духовності в суспільстві, є вагомим підставою для налагодження активної співпраці між церквою та засобами масової інформації. Ключові слова: релігійна тематика, церква, інформаційний простір, інформування, засоби масової інформації.

Reasons are examined in the article, why a religious subject does not find the adequate reflection in MASS-MEDIA. It is underlined that an important role which is played by religious institutions in becoming of moral and spirituality in society is ponderable foundation for adjusting of active collaboration between Church and mass media. Key words: religious subject, Church, informative space, information, mass media.

Релігійний чинник завжди відігравав визначну роль у житті українського суспільства. На думку дослідника А. Юраша, "релігія, українська церква не були чимось зовнішнім і стороннім для української людини". Більш того, вона не просто перетворилася на структурний елемент світогляду і сприйняття середньовічного українця чи навіть українця нового часу, а переростала, як висловлювався В. Янів, у певну "внутрішню диспозицію", яка є однією з "найістотніших ознак українського світогляду" [17, 100].

Тривалі атеїстичні гоніння у XX ст. з боку радянської влади призвели до того, що релігія і церква стали відокремленими від суспільства. Саме поняття про церкву, яке протягом віків формувалося в українській свідомості, спробували звідти вилучити, насаджуючи натомість ідеал наддержави "із могутнім військовим потенціалом, розвинутою економікою, відносно високим життєвим рівнем і морально-політичною єдністю народу" [3, 8].

З активізацією в тодішній УРСР наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. державницьких процесів і, як наслідок, зі здобуттям незалежності Україна посталала перед безліччю проблем, насамперед внутрішнього устрою. Непідготовленість молодого держави до самостійності виявилася, насамперед, у своєрідно-

му "інституційному вакуумі". На думку В. П. Перебенесюка та В. Є. Єленського, для того часу були характерними недовершеність вибудови сильної й ефективної виконавчої вертикалі, неефективність законодавчої і судової влад, розпорошеність та конфліктність профспілкового руху, анемічність і непопулярність політичних партій, розчарованість колишніми лідерами громадської думки, брак інтегральних структур і особистостей тощо [3, 21]. За цих умов в авангард соціально-політичного поступу суспільство висунуло релігійні інституції. Саме церква в той час розглядалася як "засіб політичної та етнічної мобілізації", а посткомуністичні суспільства пов'язували з нею великі надії, сподіваючись, що проблеми, які не змогли вирішити офіційні структури, будуть розв'язані структурами "неофіційними, найорганізованішою з-поміж яких постала саме церква" [3, 5].

Разом із інституційним вакуумом незалежна держава різко відчула і вакуум духовний. Допомогти його подолати могла саме релігія, адже, як зазначає Е. Кардош, "розбудова незалежної Української держави немислима без відродження добродійної, виховної, миротворчої ролі церкви в суспільстві" [6, 128]. Важливість цієї ролі розуміли й розуміють і релігійні діячі. Вказуючи на негативні наслідки комунізму – "бездуховність, зачерствілість душі, її матеріалізованість" та на негативні риси сучасності – "засилля порнографії, наркоманії, інших вад західного побуту", глава УГКЦ Любомир Гузар зазначає, що "все це розкладає суспільство, шкодить його духовності не менше, ніж минула система... і з цим має боротися нещадно". "Нині люди хочуть бути близькими до Бога, але виглядають розгубленими, внутрішньо розбитими", – зазначає владика і наголошує, що основні зусилля релігійних організацій в Україні "слід спрямовувати на одуховлення народу" [1, 267].

Активним учасником, і навіть посередником у діалозі між церквою та суспільством можуть і повинні стати засоби масової комунікації. Інформуючи населення про діяльність релігійних організацій, аналізуючи їхній внесок у розвиток суспільства, становлення державного ладу, гармонізацію відносин між різними верствами громадськості з одного боку, а з іншого – подаючи об'єктивні причини церковних розколів і розділень, правдивий неупереджений перебіг міжконфесійних конфліктів, українські мас-медіа сприяли б консолідації суспільства, єдності нації. Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю не лише дослідити, як висвітлюється релігійно-церковне життя в українських виданнях, а й які чинники спричиняють політику мас-медіа у цій галузі.

Як свідчить аналіз провідних центральних видань, релігійно-церковна

Світло християнства

тематика після атеїстичних часів і досі перебуває на периферії інформаційних інтересів українських журналістів. Більшість загальнонаціональних видань ("Вечерние вести", "Сегодня", "Сільські вісті", "Киевские ведомости") майже не друкують інформацію про релігійно-церковне життя у державі. Особливий подив у цьому переліку газет викликають "Сільські вісті". Рідко в якому українському селі зараз немає храму. Навіть там, де святиню було зруйновано в атеїстичні часи, постають нові церкви чи для молитви використовуються тимчасові приміщення. Але на сторінках всеукраїнської "газети для селян" про священників, віру чи парафіяльне життя неможливо знайти жодного слова. Натомість переважає політика, медична тематика, розваги, практичні поради, анекдоти тощо.

Інша крайність. Майже щомоменту дають інформацію про релігію газети "Урядовий кур'єр" та "Голос України". В першому виданні ця тематика представлена у вигляді коротких заміток на останній сторінці про вірування народу та шанованих святих, а "Голос України" зазвичай обмежується невеликим фото поміж статтями про культуру та історію. На нашу думку, зображення храму без будь-яких додаткових відомостей чи пояснень відсувають релігію і церковне життя у свідомості читачів до сфери, так би мовити, "неживого", того, що не розвивається й існує в Україні лише у вигляді архітектурних і літературних пам'яток.

Вияток становлять такі видання, як "Україна молода", "Хрещатик", "Вечірній Київ", "День", "Дзеркало тижня", де є рубрики, присвячені церковній проблематиці.

У чому ж полягають причини ігнорування такої важливої сфери життя суспільства, як релігійно-церковна? І чому більше половини громадян, які воліли б знати, яку участь бере церква у відродженні суспільства, позбавлені можливості отримувати таку інформацію з газет, основною функцією яких є інформування?

На нашу думку, основна причина криється в наслідках тоталітарного минулого. Як свідчить дослідження Г. Полякової та Г. Солганика, у 70-х рр. на шпальтах газет слова *релігія, віруючі, Бог, церква* не траплялися жодного разу [15].

За 70 років панування наукового атеїзму люди втратили відчуття надприродної, божественної суті церкви. Поступово суспільство почало сприймати її як пересічну громадську організацію зі своїм статутом, ідеологією, керівництвом та місцевими осередками. Звідси шквал негативних публікацій у пресі

90-х рр. із критикою церкви за "слабку реалізацію передвиборної політики", за "невизначеність" у політичній орієнтації, за "відсутність інтриги" в церковно-політичній сфері. Виступи зі звинуваченнями церкви та релігійних ієрархів у політичній пасивності почали з'являтися на сторінках газет так само часто, як і критика політичних та державних діячів. Основною причиною такого підходу автори праці "Релігія. Церква. Молодь" вважають той факт, що пострадянська еліта загалом просто не знала церкви (точніше, не мала духовного досвіду), аби сприйняти її "як не людський лише, а Боголюдський організм" [3, 34]. Драматичний розрив, спричинений попереднім атеїстичним періодом, зумовив погляд українських державних та громадських діячів на церкву лише як на соціальну інституцію. Звідси виникли дуже настирливі намагання з боку інтелігенції використовувати її "суто інструментально": "церква розглядалася як транслятор певних доктрин, освітньо-культурний чинник тощо, але майже ніколи як "невідмирна" спільнота" [3, 34].

В українському суспільстві вже склалася недобра традиція ставити до церкви вимоги та претензії без урахування таємничої подвійності її природи. Критикуючи церкву, громадські діячі, публіцисти та науковці поступово почали оперувати такими поняттями, як "створити церкву", "отримати автокефалію за будь-яку ціну", "об'єднати всі церкви в єдину національну", не розуміючи, що церкву, як і Тіло Христове, ані створити знову, ані будь із чим об'єднати неможливо. Дослідники зазначають, що нині "церква викликає цілу низку розчарувань, спричинених нерозумінням її природи і місії у цьому світі та, звичайно, небажанням досягнути глибину тієї деструкції, якій її було піддано в минулі десятиліття. Звідси одну й ту саму церковну організацію звинувачують у "проімперськості" і "нездатності забезпечити великий прорив... у імперське майбутнє", в "закостенілості" і "підриві підвалин" водночас" [3, 35].

Нерозуміння церкви суспільством, що особливо гостро виявилось в публікаціях ЗМІ в 90-х рр. минулого століття, було спричинено і тим фактом, що після проголошення незалежності України 1991 р. церква мусила відновлювати власні сили, відбудовувати храми, налагоджувати богослужіння, і вже після цього вливатися у вітчизняний інформаційний простір зі своєю освітньою, навчальною, місіонерською та суспільно-мироутворюючою місією.

Унаслідок замовчування релігії за часів СРСР, в українській пресі доби незалежності держави так і не виокремилися церковні журналісти "як клас". У деяких виданнях працюють релігійні оглядачі (у "Дні" Клара Гудзик, у "Дзер-

Світло християнства

калі тижня" Катерина Щоткіна), проте "більшість серед авторів, – зазначає А. Юраш, – люди без професійної журналістської або теологічної освіти, як правило, конфесійно заангажовані. Журналісти через брак досвіду і знань у церковній сфері взагалі бояться братися за ці теми або обмежуються простим інформуванням" [17, 176]. Позицію видання у релігійних питаннях на тлі загальної релігійної апатії та неосвіченості формують такі чинники, як політичні симпатії, кон'юнктурні міркування, власна позиція когось із членів редакційного колективу [17, 176]. Жоден із релігійних оглядачів не є об'єктивним стосовно всіх конфесій. Якщо ж публіцист і не підтримує певної церкви чи релігійної організації, то він виступає, так би мовити, "проти всіх" (як це завжди робить К. Щоткіна з "Дзеркала тижня").

За висновками Всеукраїнської конференції головних редакторів ЗМІ України, сторінки вітчизняних газет "заловнені найгіршими зразками негативних людських виявів. Серед них – насильство, культ всюдозволеності, жорстокості, деградації людської моралі, зневага до батьків і людей похилого віку". А релігійні організації, "що жорстко потерпіли від багатолітнього панування войовничого атеїзму на нашій землі, і сьогодні не мають можливості донести правдиве пастирське слово до своїх вірних" [12, 43].

На думку самих журналістів, головною проблемою, яка постала перед ЗМІ на сучасному етапі, коли суспільство намагаються привчити жити "від виборів до виборів", – це не перетворитися на інструмент впливу на людей, забезпечити читачів достатнім обсягом правдивої, неупередженої інформації.

Стан справ у журналістиці самі працівники мас-медіа характеризують таким чином: В. Золотарьов вважає: "Цензурі піддаються самі факти, до коментарів справа просто не доходить. Ситуація навіть ще гірша – як правило, у самій інформації вже є коментарі, оцінки та прогнози" [5, 8]; Є. Глібовицький наголошує: "Українська політична журналістика тримає чільне місце за кількістю табуйованих до обговорення тем" [11, 4]; М. Несенюк зазначає: "Журналісти були виховані на високій зарплаті, часто за допомогою грантів, і тепер при зникненні цих грантів... виявилися в складі обслуговуючого персоналу... В результаті в ЗМІ (особливо на телеекрані) відсутні українські новини "як клас". Телеканали намагаються якнайшвидше перескочити на авіакатастрофу в Японії або пожежу в Австрії... Країна, в якій немає новин, вселяє підозру" [9, 1].

Серед проблем функціонування ЗМІ фахівці також називають і незначну поінформованість журналістів стосовно тих чи інших політичних і суспільних

процесів, що в свою чергу призводить до того, що "чимало журналістів, у приклад політикам, намагаються говорити багато, але не чітко. Таким чином вони зберігають свободу маневру" [4, 17]. Самі журналісти звертають увагу на те, що "журналістика дуже часто говорить про другорядне і мало – про головне. Вона говорить дуже емоційно і особистісно, і дуже мало – об'єктивно і неупереджено. Вона дуже часто робить своїми пріоритетами плітки та інтриги" [11, 4].

Небезпечною і навіть згубною є тенденція надмірної зашкленості на політиці та політиках, що намітилася в більшості наших мас-медіа. У сьогодиншній українській журналістиці наявний "певний відрив від реального життя і реальних інтересів суспільства". На думку головного редактора видання НСЖУ "Журналіст України" В. Черемних, "сьогодні парламентсько-урядові "серіали" більш популярні, ніж усі няні, клони та кармеліти, разом узяті" [16, 3]. "Чому, – продовжує цю думку і "ветеран" журналістики, фахівець із 40-річним стажем роботи на телебаченні О. Макарьський, – коли, пробачте, ходячий політичний труп каже, що він на наступних виборах голосуватиме за партію "хренів-бубликів", це викликає у колег більшу творчу активність і бажання тиражувати нікому не потрібний хуліганський вислів нардепа, ніж факт відкриття у Києві дивного музею?" [8, 20]. А мається на увазі тут музей "Духовні скарби України", про який протягом тривалого часу не було написано жодного рядка в київських ЗМІ.

Характеризуючи сучасний стан українського політичного дискурсу засобів масової комунікації, І. Стецула зазначає, що на шпальтах газет та в ефірі у загальному корпусі метафор близько 35 % становить метафорична модель війни. Ця модель зусиллями мас-медіа перетворюється на універсальний і доступний засіб осмислення найрізноманітніших явищ дійсності, "втягує у свою орбіту майже всі реалії та процеси суспільної дійсності" [13, 71]. За висновками вченої, "воєнізована" картина світу, яку малюють вітчизняні ЗМІ, перешкоджає розвитку суспільства, "обмежує поле прийняття рішень і "диктує" конфронтаційні уявлення, відносини антагоністичного протистояння між різними суспільними силами".

Таку саму думку висловлюють І. Брага, О. Гриценко та В. Шкляр, вважаючи, що тексти ЗМК створюють атмосферу "масової психологічної стурбованості, емоційного збудження" [2, 113], дразливості. Внаслідок цього соціальна напруга в суспільстві ще більше зростає. Дослідники зазначають, що "не випадково ЗМІ називають зброєю масового ураження", а діяльність журналістів у цьому разі

Світло християнства

визначають, як "інформаційний фашизм", "інформаційний авантюризм", "інформаційний Чорнобиль" [2, 114].

Учені наголошують, що характерними рисами сучасного стану мас-медіа в Україні є: недостатність історичної, політичної традицій і зразків вільної, незалежної преси; домінуюча роль держави або комерційної інструменталізації; відсутність комплексу відповідних правових, політичних та економічних умов; недоліки в сфері професіоналізму журналістського корпусу [2, 136].

Основне питання, яке в один голос ставлять сьогодні й практики, і теоретики журналістики: чи відповідають у наш час ЗМІ споконвічному призначенню – "надавати масовому споживачеві не тільки різноманітну об'єктивну, своєчасну, але й духовно якісну продукцію за принципами добра та ідеалу?" [2, 116]. Адже, навіть пишучи про церкву, більшість журналістів за інерцією вживають військову термінологію, намагаються для "розкрутки" матеріалу внести у нього напруження і певну сенсаційність. Внаслідок цього релігійні діячі часто відмовляються співпрацювати зі ЗМІ, мотивуючи це лише одним: "Ви все одно все перекрутите".

Зважаючи на складний стан, в якому перебуває вітчизняна журналістика, самі працівники мас-медіа весь час наголошують на необхідності дотримуватися етичних засад своєї діяльності, облишити, як сказав голова Національної спілки журналістів України І. Лубченко, "роль агітатора, пропагандиста і організатора" [7, 10], і повернутися обличчям до людей, до суспільства. "Дискусія про українську мову, про справжню українську історію, про навколишнє життя", на думку М. Томенка, саме ці цінності сьогодні є найважливішими [14, 13]. І політику, скандали варто "трішечки посунути зі шпальт газет, з екранів і сайтів заради інших проблем, заради культури, духовності" [8, 20].

Наслідки тоталітарного минулого, коли журналіст мав зображувати дійсність відповідно до того, як потрібно було партії; складний перехідний етап на шляху становлення незалежної держави, коли вітчизняна медіагалузь перебувала у пошуку, осягала завдання, що покладалися на неї суспільством на шляху до демократії – усе це в певний період заважало мас-медіа приділити духовності належну увагу, розпочати співпрацю з вітчизняними релігійними інституціями з метою спільного вирішення проблем суспільства. Проте сьогодні, коли пріоритети діяльності вітчизняних журналістів визначені й мета зрозуміла, коли самі працівники редакцій наголошують на необхідності дбати про мораль, душу людини, нарешті сформувалася сприятлива атмосфера, що

Образ – 2007

зможє забезпечити співпрацю між релігійними діячами та журналістами у дусі толерантності та взаємоповаги.

1. Боруцький С. Т. Держава. Церква. Людина. – Л.: Афіша, 2003.
2. Гриценко О. М., Шкляр В. І. Основи теорії міжнародної журналістики. – К.: ВПЦ "Київ. ун-т", 2002.
3. Єленський В. С., Перебенесюк В. П. Релігія. Церква. Молодь / Укр. НДІ проблем молоді. – К., 1996.
4. Жарких Д. Українська журналістика та її камені спотикання // День. – 2001. – № 185.
5. Золоторев В. Бесплезный телевизор // Киевский телеграф. – 2001. – № 45.
6. Кардош Е. Ю. Державотворчий процес в Україні і Церква: Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України; Ін-т нац. відносин і політології. – К., 1995.
7. Лубченко І. Журналісти – не політики, не вірогіддані служки влади // Журналіст України. – 2005. – № 1.
8. Макарьський О. Роздуми напередодні "юр'євого дня" електорату // Там само. – 2006. – № 2.
9. Несенюк М. Країна, в якій немає новин, вселяє підозру // День. – 2001. – № 40.
10. Перебенесюк В. П., Закович М. М., Яроцький П. Л. та ін. Церква в українському суспільстві: Матеріали соціологічного дослідження. – К.: ВІП, 2004.
11. Про що не говорить наша політична журналістика? // День. – 2001. – № 197.
12. Резолюція Всеукраїнської науково-практичної конференції головних редакторів ЗМІ України // Роль ЗМІ у відзначенні 2000-ліття Різдва Христового. – К., 1998.
13. Стецула І. В. Політичний дискурс засобів масової комунікації: трансформація прагматичних параметрів функціонування (на матеріалі української преси): Дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Л., 1994.
14. Таменко М. Жоден закон не зробить журналіста крацим // Журналіст України. – 2005. – № 1.
15. Частотный словарь языка газеты / Под ред. Г. П. Поляковой, Г. Я. Солганика. – М., 1971.
16. Черемних В. Сміття-буття українського життя // Журналіст України. – 2005. – № 7.
17. Юраш А. В. Українська Церква в контексті сучасних політико-конфесійних та комунікативних процесів (історико-політологічний аспект): Дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Л., 1996.

СВІТ РОЗМАЇТИЙ ЛІТЕРАТУРИ

Ліна Вежель, к. філол. н., доц.
УДК 070: 821.161

ВІТАЛІЗМ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВИ

У статті розглядається мистецький дар іспанки за походженням Наталени Королеви проникати у таємниці українського художнього мислення та ядро національного символу, що сприяє вдосконаленню журналістської майстерності публіциста-початківця. Ключові слова: письменниця, релігія, література.

In the articles gift of spanish, Natalen Korolevu, to come into misteries of ukrainian fiction thincing and the center of national undestending. This helps to improve the work of a beginning-publisher. Key words: author, religion, literature.

В одній зі своїх статей Г. Костельник назвав душу українського народу "медоносною польовою квіткою", до якої злітаються звідусіль бджілки-трудівниці, аби заповнити щільники розлогої пасіки. При цьому він мав на увазі передусім свою творчість та деяких представників далеких і близьких народів: Марка Вовчка, С. Русової, О. Теліги і зосібна – волинсько-іспанського отрока Н. Королеви. "І хотів би я гукнути на цілу Україну, – закликав учений-теолог, – вчіться від неї черпати з тих життєвих багатств, що їх маєте!.. І потішаю себе: скільки славних авторів дала Україна чужим націям, а ось справді йде "воскресіння день" і для України, коли вже й до неї пристають такі світлі, вищі душі з чужої нації [1, 53].

Творчості Н. Королеви Г. Костельник присвятив чи не найбільше уваги як літературний критик, якому близьким був дух її астральних пошуків, уміння моделювати на історичних фактах ситуації давнього минулого другої своєї батьківщини – України. Іспанка за походженням Кармен-Альфонса-Фернанда-Естрелья-Наталена (народилася 3 березня 1888 р. неподалік містечка Барбос у Північній Іспанії) успадкувала не тільки іспанську кров матері, а й українську по батьковій лінії з волинського козацького роду Борковських. Оскільки мати померла під час пологів, дитиною до п'яти років опікувалися бабуся Теофіля та тітка Іннеса. Наступні 12 літ дівчинка виховувалася в монастирі Нотр-Дам де Сіон у французькій частині Піренеїв, в якому мала можливість розвиватися всебічно: досконало вивчила майже всі європейські мови, філософію, археоло-

гію, музику і співи; опанувала верхову їзду, стрільбу й фехтування. А коли батько взяв шлюб із Людмилою Лось, дівчинку забрали до Києва, де вона здобувала освіту в Інституті шляхетних панянок. Після дворічного майже безрезультатного навчання мачуха наполягала на її одруженні з гусаром російської армії, інтереси якого не імпонували дівчині. Відмовившись від "привабливої" пропозиції, Наталена подалася до Петербурга, де в Археологічному інституті здобула ступінь доктора наук та навчалась в Академії мистецтв, що сприяло вдосконаленню її художньої майстерності. У Північній Пальмірі вона навіть виставила серію своїх художніх полотен, що відзначалися блискучою манерою виконання та таїною сюжетів. Однак і цей успіх не задовольняв пориву неспокійного серця. Вона підписує контракт з адміністрацією Михайлівського французького театру в Петербурзі, що детально змальовано у творі "Без коріння".

Серед численних граней таланту Наталени Королеви варто виокремити її дар співачки. Вона співала арію Кармен із однойменної опери Бізе в театрах Парижа та Венеції, друкуючись водночас у французьких художніх та наукових журналах. Напередодні першої світової війни письменниця переїжджає до Києва до тяжко хворого батька, який невдовзі помер. Сама Н. Королева у важкі воєнні часи зазнала знущань та переслідувань із боку російських властей, кілька разів була поранена, хворіла на тиф та запалення легень. Проте саме в життєвому хаосі воєнного лихоліття зустрілася зі своєю долею – офіцером царської армії, іранцем за походженням – Іскандером (Олександром) Гакгаманіш ібн Курушем, який згодом загинув під Варшавою.

Коли Україну охопило полум'я громадянської війни, Наталена виїхала до Праги, де, працюючи в освітніх установах, 1920 р. зустрілася зі своїм майбутнім чоловіком, В. Королівим-Старим, з яким прожила до початку другої світової війни на околиці Праги.

Як відомо, перше оповідання українською мовою "Гріхи" письменниця надрукувала у віденському тижневику "Воля" (1921). Відтоді майже всі західноукраїнські видання прикрашали твори Н. Королеви на різну тематику. Бурхливі дискусії точилися після видання автобіографічної повісті "Без коріння" (Львів, 1936): мовляв, твір позбавлений українського патріотизму й забагато місця приділено власній шляхетності. "Українська самосвідомість, – пише Г. Костельник, – виростає в книжці "Без коріння" просто з життя, без усякої тенденційності. Українська душа, враз із українською піснею при різних нагодах сама добувається наверх – навіть німкеня фройляйн Оттилія "несвідомо навчала несвідомих "інститутів",

Світ розмаїтий літератури

яких батьків вони були діти" ... У патріотичній розмові між Ноель і єпархіалкою, попівною Тайонею Україна зображена як "спляча царівна". Розмова закінчується питанням Тайоні, зверненим до Ноель: "Чому б і вам не бути вкупі з нами? Адже це ще питання: чи "ваші" Піренеї, чи, може, "ваша" Україна?..." [1, 51].

Вихована у прекрасних традиціях Західної Європи, змодельована як людина на християнських канонах, Н. Королева ні на мить не розлучалася з ними, у тому числі й у художній творчості. Культуру християнської України вона ставила значно вище за культуру азійської Москви. В образі Ноель, що є певною мірою копією авторки твору "Без коріння", втілено риси спостережливої й кмітливої українки, яка своєю бистрою обсервацією та інтуїцією доходить висновку про велику різницю між західним і східним християнством. "Так, наприклад, – вважає Г. Костельник, – Ноель міркує собі: "Там, на соняшному Півдні, де все просякає поганська радість життя, там і старовинні боги були так близько від смертних, що навіть поміж стінами монастирів почували себе "своїми", чи принаймні "не чужими". Ніби й самі вони вклонились Воскреслому й увійшли в нове життя... Тільки ж тут (у Росії) старі боги були "нечистою поганською мерзотою", демонами, кам'яними ідолищами, як дивились на них ті, хто дістав у спадщину суворі заповіти Візантії" [1, 53].

Важливу роль у повісті Н. Королеви відіграють екскурси у її дитинство, споріднене з дитячою поведінкою її подруги Марійки з Волині. Описи різдвяних звичаїв, зокрема колядок у Піренеях, деталей тамтешніх танців наближають далеку країну до рідних оберегів, де сяють ідентичні взірці народних талантів. Г. Костельник пише: "А ціле те життя, що його Королева схоплює, виблискується в здоровій, чистій і ніжній психічній атмосфері, в якій світить щира й інтимна релігійність, наче сонце з неба. Навіть коли Королева описує почування свого духовного пригноблення, завмирання життя, то й це вона укладає з могутніх категорій, що їх супроводить релігійний характер і йому відповідний безпечний психічний відгук" [1, 49–50].

Як можна здогадатися, героїня твору Ноель – це сама Наталена, яка трохи дисонує з народом, серед якого живе, але до якого на рівні підсвідомості тягнеться. Певно, жевріла у ній одна з гілок козацького роду Борковських. Пригнічений стан цього народу не давав їй спокою. Вона дивується його інертності. В уяві Ноель Україна асоціюється зі "сплячою царівною", яка, як і Попелюшка з казки Шарля Перро, плекала великі надії. І невдовзі ця багатостраждальна земля стане для неї, як і Піренеї, улюбленою й дорогою. "Просто-

ра Земля Українська, – міркує Ноель, – зрезигнована аж до повної байдужості, інертна до всього й усіх, хто робить її своєю слугою й користує з її величезних природних властивостей... Але ж вона, дарма що зрезигнована й відстала від поступу інших сусідніх земель, вона вперто береже свої дукачі, плахти, намиста, вірування, казки, співи, внутрішні звичаї, ці найдорожчі свої скарби, і ними прикрашує та оздоблює молодь... " [1, 50]. Чи не ці скарби з запахом євшан-зілля розбудили в дівчині приспану національну свідомість, спрямувавши до відвороту від усього чужого, наносного?

"Писати почала я давно, – зазначено в автобіографії Наталени Королеви, – а перестала з 20 років тому. Писала спочатку у французькій пресі. Якусь мою археологічну пращу видано було навіть по-московському ("О мотиве плетенки в армянской орнаментике"). І думала я працювати у французькій літературі, до чого мене дуже намовляли приятелі мого батька: Анатоль Франс і Каміль Флямарион – астроном. З української мови колись (не згадаю року, бо дуже давно) зробила була я переклад на французьку, бо ніхто тоді не міг перекладати, що то за мова. По-українському почала писати з 1919 року, коли познайомилася, а потім і одружилася з доктором Королівим. Він умовив мене таки покинути французьку літературу, бо ж "у французів багато авторів, авторів оригінальних, а українська література ще вбога". Він навчив мене української літературної мови, навчив засобів, як писати" [2, 15–16].

Письменниця вільно володіла дев'ятьма європейськими та орієнтальними мовами, брала участь у розкопках "Ярославового двору" біля Десятинної церкви у Києві, працювала в Міністерстві закордонних справ УНР і з дипломатичною місією виїхала до Праги, де не припиняла літературну творчість. "Заслуга Наталени Королеви для нашої літератури в тому, – пише Я. Крив'як у вступній статті до її повісті "Без коріння", – що вона вивела нашу новішу літературу поза межі локальної української проблематики на шлях світової літератури, заторкаючи в своїх творах зрозумілі всім загальнолюдські проблеми" [2, 8].

На думку Г. Костельника, домінанта її творів – загальнолюдські ідеали, зрозумілі світовому читачеві, оскільки письменниця подає нам досить майстерно специфіку душі Сходу і Заходу. Саме це спрямування естетичного набутку Н. Королеви високо цінили не тільки Г. Костельник, а й П. Ісаїв, С. Россоха, О. Зілінський, маючи на увазі її прямування в "інакший світ". Але так думали не всі, зокрема в похмуру епоху тоталітаризму. Наприклад, Р. Федорів у статті "Королева, що ходила в інші світи" зазначає: "Королева почувалася білою вороною серед пишу-

Світ розмаїтий літератури

чої братії, трохи егоцентричною, трохи по-монастирському замкненою, а головне – далекою від народного життя творчістю. Вона боялася "політики", міжпартійних сварок; вона втікала у свій світ, у світ глибокої давнини, міфологічних образів і біблійних сказань. Тут їй було затишно, до неї не долітали ніякі соціальні збурення, а до того ж була переконана, що її твори (саме так!) були потрібні українському письменству та українському читачеві" [3, 55].

Критики таких часописів, як "Дзвони", "Мета", "Нова хата", "Жіноча доля", "Неділя", "Новий час", зазначали сучасний філософський рівень усіх її творів, пророкуючи їм безсмертя. Натомість рецензент "Діла" М. Рудницький закидав письменниці відсутність напруженого сюжету та "філософські розмисли", зокрема творів на євангельські теми. З ним солідарний і Р. Федорів: "Чи не була це солодка отрута в роки, коли жандарм у синьому мундирі бив тебе в обличчя тільки за те, що ти називав себе українцем..." [3, 56]. Водночас Г. Костельник зазначав: "Тридцять літ, відколи я в Галичині, я чекав на такий український твір, як Королевої "Без коріння". Ні наш галицький демократизм, ні націоналізм доти не будуть зрілі, доки не сядуть (але в доброму розумінні) на той царський престол бодай у добре написаній книжці і то обов'язково з нашого життя... По правді, ми повинні бути безконечно вдячні Королевій, що вона цей вищий і вже пропавший світ в Україні так вірно схопила та увіковічила" [1, 52].

Аналізуючи книжку Н. Королеви "Інакший світ" (Львів, 1936), Г. Костельник зазначив, що і в цих екзотичних оповіданнях, як і в попередній повісті, "той самий стиль, живі порівняння, тонка обсервація, дискретність, чиста релігійність". Тут зібрані 15 оповідань з "іншого світу", чужого для нас, але це світ, з яким авторка жила. Подекуди здається, що вона відбігає від дійсності, містифікуючи життєві моменти, які описує. Але тільки "грубе око" так бачить, а насправді Королева вміє підглянути ті субтельні пружини життя, які інші не помічають. Наприклад, у "Спокусі" змальована монахиня, яка, рятуючи жабу від загибелі, мало сама не потрапила у вічність. "Але хто знає інтимне монастирське життя, – той подивлятиме авторку за її геніальну обсервацію та мистецьке зображення тієї обсервації" [1, 54]. Критик наголошує, що всі оповідання збірки овіяні релігійним духом, але природно, без найменшої тенденційності, що у творах такого гатунку – рідкісне явище. У глибоко релігійних персонажів відчувається субтельний тон песимізму, а нерідко – й життєрадісності. Хоч життя Королевої повне трагедії, в оповіданні "Гудзики", наприклад, емігрантка Марія, яка задля насушного хліба працює на збиранні винограду (насправді –

сама авторка) все-таки в її психіці не спостерігаємо ніякого надломлення, ні десперації, ба більше того, її на гумор завертає.

Як зауважує Г. Костельник, деякі літературні мужі, не розуміючи новачок Королевої, пророкували, що її оповідань не читатимуть і через 10 років. Але, на думку критика, подібна творчість ніколи не зістариться, залишиться вічною в українській літературі. Сучасники Н. Королевої в особі Б. Лепкого, В. Винниченка, М. Вороного зазначали, що в задушній, ізольованій атмосфері українська література скніла: їй потрібні світові обшири зі струменем свіжого повітря. Щоб наблизити її до світового рівня, належало бодай через двосторонні переклади наблизитись до цивілізованої європейської культури. Щоб стерти життєвий дисонанс, Ноель із повісті "Без коріння" вишукує пристрій гармонії – вагоме слово – своєрідний місток між двома різними світами. Адже її серце, її дитинство залишилися в Південній Франції та в Північній Іспанії, а в Україні вона нібито "без коріння". "Хоч вихована дуже побожно, по-монастирськи, – вважає Г. Костельник, – вона була сильно індивідуалістично розвинена зі своїми категоріями почувань та міркувань... через що попала в різні конфлікти з мачухою та з товаришками в інституті" [1, 48].

З різних причин: французько-іспанське виховання, тривале життя в Петербурзі, навчання в Києві – у літераторці змагаються строкаті світи, їхні культури. І виходить, на перший погляд, що авторка синтезує їх, категорично відхрещуючись водночас від усього польського та російського, спрямовуючи імпульси свого серця виключно Україні. Ведучи мову від третьої особи, Ноель (Наталени), авторка детально заглиблюється в тасмниці власної біографії, що в українській літературі було свіжим подувом. Всяка автобіографія, як зауважує Г. Костельник, у своєму імені писана, мусить бути пронизана духом приватності. А Ноель переходить це обмеження і стає літературним типом – на рівні з іншими літературними типами (героям), що репрезентують нам свій тип психіки і спосіб життя. Наталена і Ноель у книжці "Без коріння" – це одне й те саме, хоч читач перекоаний, що авторка точно описує власні переживання. Тому для зріліших душ книжка тим цікавіша й цінніша, чим правдивіше схоплює життя – очевидно, не в формі механічної фотографії, а в формі мистецьких малюнків [1, 48]. Звідси випливає, що завдяки мистецькому оформленню своєї біографії Королева дала нам не приватний життєпис, ліричний епос того українського сантименту, що віками тлів тільки серед низів, а згодом відірвався від усякого чужого блиску, і навіть такі чужі душі, як Ноель, прикував до себе, даючи їм життєдаєне коріння.

Світ розмаїтій літератури

Як твердить Г. Костельник, твір "Без коріння" написаний у формі новел, коли напруження починається від першого моменту і тягнеться крізь цілу книжку до кінця. Хоч події, звичайно, дрібні, щоденні, але душа Ноель така, що на все реагує з великою часткою глибоких почувань і своєрідних міркувань. Королева пише, за визнанням критика, субтельно, поетично, пластично, притім дискретно й мудро. На думку рецензента, вона кількома штрихами на одній-двох сторінках так змальовує свого героя, що він постає перед нами, наче живий. Наприклад, епізодична постать сором'язливого й розгубленого професора Фіки на трьох сторінках змальована краще й виразніше, ніж Юліан Цезар у двох томах "Апостола черні" О. Кобилянської.

"Видана в 1936 році автобіографічна повість "Без коріння, – пише В. Шевчук, – це спроба те своє коріння відшукати, це, зрештою, повернення у власне минуле, намагання його осмислити, а може, й установити власне "я". Що це письменницю вабило й турбувало, свідчить і повість "Предок", яка продовжила її шлях у минуле, адже кожна мисляча людина не може не відчувати, що вона – остання ланка величезного генеалогічного дерева, закоріненого в минуле" [4, 17].

Має рацію В. Шевчук: Королева намагається знайти себе в предках, щоб уникнути розламу душі, позбутися двоїстості, щоб знайти в собі "одну душу". Оскільки письменниця була великим романтиком, вона сприймала докільля не-трафаретно, заглиблено. Як зауважує Орест Зілинський з Чехії, авторку ваблять незвичайні, хвилюючі ситуації, їй близька сфера марення, віри, великих учинків. В емоційному фоні її оповідань чимало контрастів між самотністю, холодом ночі та сяючою гармонією сонячного дня, що ніколи не гасне для людини, яка знайшла свій внутрішній спокій [5, 16]. Саме на українському ґрунті Королева відкрила перед світом численні грані свого письменницького обдарування, що полягає в симбіозі язичницьких та християнських мотивів, надбань східної й західної цивілізацій, тих давніх періодів, які досліджувала вона як учений-археолог. Тут і давня українська Атлантида, і пишна Еллада, і арабський, і грецькі світи. Це давало матеріал для найбільш строкатих світових сюжетів. Але про що б не писала Королева, на думку Г. Костельника, у центрі її творів – духовний світ людини конкретної епохи: античної, біблійної, міфологічної.

Повість Н. Королеви "Сон тіні" (1938), на думку багатьох літературних критиків, – це чільне досягнення письменниці на тлі усього її набутку.

Головна героїня повісті Ісмена-Ізі – дочка римського офіцера, кругла сирота, якій ледь виповнилося 16 років. Вона не тільки талановита таншористка з пое-

тичною душею, а й приємна співрозмовниця. Дія твору відбувається в першій половині другого століття в Олександрії. Авторка виявляє свою обізнаність з історією Стародавнього Єгипту, Греції та Риму, що видно з численних цитат і багатой лексики тодішнього світу. Під історичним поглядом твір не втрачає життєвості й реальності. Рецензент зазначав: "Для оживлення та підсилення патріотичних почувань авторка зробила з Ізі старовинну українку: батько Ізі, римський офіцер, походив з Роксолянії (теперішня Україна); так само довірений раб цезаря Андріяна – Матор. І так Ізі стає для нас не тільки симпатична, але й рідна" [1, 70]. Тож письменниця зуміла проникнути у віддалену епоху, ігноруючи модною на той час "теорією прогресу" з тенденцією малювати хід історичного розвитку способом ступеневого вдосконалення.

Справжнім "ковалем щастя" залишилася серед української нації Н. Королева. Її твори відзначаються тим, що "лишають у душі благородний, глибокий і "будуючий" (у значенні Св. Письма) відгомін – як добре вино лишає по собі приємний Nachgeschmack" [1, 70]. Певно, досягає цього письменниця чудовим поєднанням минувшини і сучасності, і в цьому співі вбачає моральне відродження української нації, без чого не може бути "нічого великого, ні вічного". Перечитуючи екзотичні оповідання Н. Королеви "Інакший світ" та "Сон тіні", бачимо в них той відблиск надземного, що опромінював страдницьке життя перших християн. На думку Г. Костельника, нариси Н. Королевої "Во дни они", в яких розповідається про події з часів Ісуса Христа, – це вияв того елементу понадчасового і понадпросторового, яким є Святе Письмо – джерело інтерпретації царства Божого на Землі.

1. Дзвони. – 1937. – Ч. 1/2; 1938. – Ч. 1/2.

2. Королева Н. Без коріння. – Огайо, 1968.

3. Федорів Р. Королева, що ходила в інші світи // Жовтень. – 1988. – № 7.

4. Шевчук В. Загадковий і манливий світ Наталени Королеви // Укр. мова і література в школі. – 1988. – № 2.

5. Зілинський О. Післямова // Королева Н. Сон тіні. – Прага, 1966.

Світлана Кравченко, к. філол. н., доц.
УДК 070:008 (477) (438)

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК "КАМЕНА" ЯК РЕЧНИК КУЛЬТУРНОГО ЗБЛИЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

У статті аналізуються ідея культурного зближення слов'янських народів та польські переклади української поезії, надруковані на сторінках часопису "Камена" у 1933–1939 рр. Ключові слова: хроніка, переклад, інтерпретація, огляд.

The article analyses the idea of cultural growing of the Slavonic nations and Polish translations of Ukrainian poetry, which presented on the pages of periodical "Kamena" in 1933–1939. Key words: chronic, translation, interpretation, review.

З-поміж регіональних літературних часописів Польщі міжвоєнного періоду чи не єдиний місячник "Камена" здобув славу популяризатора слов'янських літератур і від початку заснування швидко став відомим явищем польської культури. Він був започаткований у Хелмі 1933 р., після припинення існування у 1939 р. відновлений у Любліні (1945–1949); третій період розпочався 1952 р. Від 1957 р. це суспільно-літературний двотижневик.

Упродовж першого періоду творчості (1933–1939) редакція послідовно втілювала політику "культурного зближення слов'янських народів", приділяючи особливу увагу культурі етнічно близьких народів. Відразу ж була задекларована цілковита ідейна незалежність, відсутність зв'язків із будь-яким політичним табором [8, 198]. Часопис ставив за мету служити літературним потребам жителів найближчих регіонів – Холмщини, Любелщини, Волині. На час його заснування обов'язки редактора виконував Казімеж-Анджей Яворський, відомий польський поет і перекладач родом із Холмщини.

Найбільшу частину публікацій становила поезія: словацька, чеська, болгарська та ін. Зрідка друкували поезію інших європейських неслов'янських літератур. Постійними інформаційно-оглядовими рубриками були "Kronika Slowianska" (Слов'янська хроніка), де подавалися новинки із життя слов'янських літератур, "Noty" (Замітки) з оглядами тогочасного літературного процесу в Польщі та інших країнах. Кожен випуск мав спеціальні рубрики: "Білоруська хроніка", "Литовська поезія", "Словацька поезія в Польщі" тощо.

Змістова палітра інформаційних публікацій часопису 30-х рр. переважно відображає процес розвитку польської та сусідніх слов'янських літератур: білоруської, словацької, болгарської, російської тощо. Принагідно друкуються й огляди літературного процесу інших європейських країн. Місячник ознайомлював із новою польською поезією, поетичними перекладами, життям різних літературних видань, друкував рецензії на нові твори.

Досить широко представлено на сторінках місячника українську літературу. Це і переклади поезії, і новини літературного життя, і огляди публікацій у часописах. Особливу увагу приділено творчості українських письменників Львівщини, Любеліщини, української еміграції в Польщі. Часто трапляється рубрика "Українська хроніка", яка ознайомлювала читачів із новинками української літератури на теренах Радянської України та східних землях II Речіпосполитої.

Неодноразово на шпальтах польського часопису друкувалася українська поезія в перекладах К. Яворського, Т. Бохенського, А. Баумгардтена, Т. Холендера. Найчастіше трапляється ім'я К. Яворського, і не лише як перекладача з української, а й білоруської, словацької та ін. Щодо підбору українських авторів, то поряд із класиками, такими як Т. Шевченко, та вже відомими на той час іменами П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, Б. Антонича, представлені молоді західноукраїнські поети С. Гординський, Б. Кравців, Г. Косяченко та ін. Друкується переважно інтимна, філософська, історіософська лірика.

Упродовж першого року вийшло десять чисел видання, де були надруковані поезії Б. Кравців, Б. Лепкого, Є. Маланюка, О. Ольжича, О. Олеся, М. Рильського, Т. Шевченка, П. Тичини. Зрідка публікувалися прозові й публіцистичні твори. Наприклад, М. Хвильового "Україна чи Малоросія", О. Федьковича "Брат і сестра" та ін. У підсумковому номері першого року подавався бібліографічний огляд В. Дорошенка "А. Міцкевич в українській літературі", в якому йшлося про українські переклади творів А. Міцкевича за період 1827–1833 рр. Особливо художньо довершеним був переклад "Пана Тадеуша" М. Рильським.

Один із випусків часопису окрему рубрику присвятив 75-річчю від дня смерті Т. Шевченка (1936. – № 7): опубліковано дві поезії Кобзаря у перекладах Тадеуша Бохенського з Кракова. При детальному зіставленні формального та образного аспектів перекладних і оригінальних текстів спостерігаємо високу професійність інтерпретатора. Перша поезія, яка подається у польському варіанті під назвою "Modlitwa", а в українських виданнях творів Т. Шевченка відома як "Минають дні, минають ночі..." [4, 346], належить до періоду "трьох

Світ розмаїтий літератури

літ" і датується груднем 1845 р. Друга поезія – чотиривірш "І день іде..." ("I dzien idzie..."), емоційно співзвучна першій, написана Кобзарем в останній рік життя і датується листопадом 1860 р. Змістовно поезії пов'язані між собою наскрізною думкою про марність й драматизм земної долі людини.

Перший вірш має своєрідну метричну структуру та ритміку. Йому притаманна поліморфність [1, 94]. Початкові два катрени написані чотиристопним ямбом із чергуванням жіночої та чоловічої рими.

Минають дні, минають ночі,
Минає літо. Шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь... [4, 346].

Щодо змістового рівня, то варто зазначити точне відтворення емоційно-виражальної суті Кобзарєвої думки. Лише видається невинуватим пом'якшення образу "злої долі" у катрені, який двічі повторюється і завершує поезію.

Доле, де ти? Доле, де ти?	Kedyzes, dolo? Kedyzes, dolo?!
Нема ніякої!	Nijakiej nigdzie doli.
Коли доброї жаль, боже,	Gdy dobrej skapisz, nie szczedz, Boze,
То дай злої! злої! [4, 346].	choc tej, co boli! [9, 132].

Суворе Шевченкове "дай злої! злої!", де емоційно-експресивну функцію виконує повтор, значно зм'якшене польським "tej, co boli" (дослівно "тої, яка болить"). Жодне зі значень дієслова "boleć": 1) щось болить; 2) уболювати, боліти (серцем) за кимсь, чимсь [2, 22] – не передає всієї глибини Шевченкового "злої".

Друга поезія українського Кобзаря "І день іде...", написана чотиристопним ямбом, а відтворюється польською мовою (можливо, також під впливом сталого наголосу) чотиристопним хорейчним ритмом із незначним відхиленням у третьому рядку.

І день іде, і ніч іде.	I dzien idzie, i noc idzie
І, голову схопивши в руки,	i ujawszy skron, co peka,
Дивуєшся, чому не йде	dziwujem sie, ze nie idzie
Апостол правди і науки? [4, 366].	zwiastun prawdy, dobra, piekna [9, 133].

Щодо словесних образів, то так само, як і у вищезазначеній поезії, перекладач у цілому зберігає адекватність образів. Лише в останньому рядку поезії за-

мінює український "апостол правди і науки" на більш абстрактний, на нашу думку, образ "zwiastun prawdy, dobra, piekna" ("провісник правди, добра, краси"). Перекладач не використовує польські слова "apostol" та "nauka", які дають можливість, хоч і послівного, але в цьому випадку більш точного перекладу останнього рядка.

Творчість П. Тичини представлена на сторінках журналу "Камена" поезіями філософського змісту: циклом "Сотворіння світу" (1935. – № 4) та першою частиною "Плачу Ярославни" (1938. – № 9) у перекладах К. А. Яворського.

Цикл "Сотворіння світу" був написаний 1918 р. та ввійшов до збірки "Плуг". Він, як і проаналізовані поезії Т. Шевченка, не пов'язаний із конкретним соціально-історичним часопростором України. Фактично, це триптих, перша частина якого відтворює доісторичний, прадавньофілологічний пласт людського буття. Друга частина також сягає старозавітних міфів, хоча змальовує початковий етап власне історії людства. У третій частині в доволі узагальнених образах постає сьогодення, назване поетом, очевидно, не випадково "днем передостаннім" ("dzien przedostatni"). Надзвичайно точно відтворена перекладачем як строфічна будова, ритміка й інтонація, так і думка, філософський дух поезії [6, 70], а надто – змістова неоднозначність третьої частини циклу, де змальована світова революція, проте названа "днем передостаннім", що стосується всіх учасників подій і певним чином відбиває ставлення автора до них.

Візьмім, візьмім на гострі леза!

Всім краям –

Марсельса!

день передостанній [3, 170].

Na ostrzu pik wawrzynu wianki!

przez wszystkie swiat –

Marsyljanka!

Dzien przedostatni [6, 70].

"Плач Ярославни" датується 1923 р. і входить до збірки "Вітер з України" (1924). Вірш складається із двох частин: перша є переспівом (не перекладом, бо Тичина відходить від змісту оригіналу) плачу Ярославни зі "Слова о полку Ігоревім", а друга – інтерпретацією сучасних поетові подій. К. Яворський подає в "Каменах" лише першу частину поезії, яка за своїм змістом звучить значно трагічніше, ніж триптих "Сотворіння світу".

Використовуючи структуру плачу, поет показує, як княгиня по черзі звертається до князя, до вітру та Дніпра, однак щоразу думка давньоруського плачу переходить у трагічні передчуття сучасних для Тичини подій.

"Прислухається княгиня – тільки сніг,

тільки сніг та сніжок,

та за полем та за лісом

Світ розмаїтий літератури

голод – голосок...." [3, 306].

Хвилеподібність [3, 22] поетичного звучання тичинівського тексту прагне відтворити перекладач як за рахунок адекватної строфічної будови, так і аналогічною довжиною рядків та синтаксисом.

"Батька війна!

Матері 'ма!

Хто пооре, хто засіє? –

А – а!" [3, 306].

"Wojna, tatku!

Matki brak!

Kto zaorze, kto zasieje? –

Tak – tak!" [7, 30].

Трагічного звучання надає поезії тричі вжитий як рефрен після змістово цілісних строф рядок "Ой, яка пустеля" ("Ach, jaka pustka ziele"), який стає своєрідним емоційним містком між плачем давньоруської княгині та сучасними подіями. Хоча не відомі критерії відбору текстів для перекладу, однак обидві поезії, обрані К. Яворським, не будучи хрестоматійними творами Тичини, мають історіософські джерела, демонструють глибину думки автора і водночас новаторську поетичну форму.

З-поміж уже визнаних на той час метрами української поезії імен на сторінках місячника друкуються переклади творів М. Рильського, М. Бажана, Б. Антонича, Є. Маланюка та ін. Переважає філософська лірика, а також роздуми художників на тему митця й мистецтва. До останніх належить вірш "Jak myśliwiec doświadczony..." М. Рильського, "Poecie" ("Поети"), "Codzienne morze" ("Щоденне море") О. Влизька, "Sadzono komus" ("Комусь дано") Д. Фальківського, "Noc" ("Ніч") Б. Антонича та ін. До філософських сентенцій можна віднести "Przed nowym rokiem" Є. Маланюка, "Do istot z gwiazdy zielonej" ("До істот з зеленої зорі") і "Piesn o niezniszczalności materji" ("Пісня про незнищенність матерії") Б. Антонича.

Ознайомлення польського читача із творчістю молодих західноукраїнських поетів почалося із нарису Александера Баумгардтена "Młoda poezja ukraińska we Lwowie" ("Молода українська поезія у Львові"), який презентує творчість С. Гординського, Б. Кравціва, А. Курдидика, а також вже відомого на той час Б. Антонича (1936. – № 6). У публікаціях за 1937 р. цей ряд доповнився іменами Г. Коссяченка, О. Ольжича, М. Капія та ін. Автор нариса називає Львів "доволі своєрідним осередком українського культурного життя" [5, 107] саме через існування значної кількості різних видавництв (наукових, літературних, релігійних) та особливу підтримку молодих українських письменників громадою міста, чого не можна було, на його думку, сказати про польське суспільство. Серед нових

яскравих індивідуальностей автор особливо виокремлює Антонича, Гаврилюка, Гординського та їх нові збірки поезій. "Зелень і сонце, а всередині молитва людського серця. Це Антонич і його вірш" [5, 109]. Поетом-самітником він називає Б. Кравціва та зазначає "слов'янськість" поезії А. Курдидика. Ілюстраціями думок критика служать переклади поезій названих авторів, уміщені після нарису.

Крім поетичних перекладів, місячник досить широко висвітлював у різних рубриках літературне життя української еміграції в Польщі, української громади в Любліні, Львові. Менше уваги приділялося літературі Радянської України.

У цілому часопис не ставив за мету глибоко проаналізувати творчість того чи іншого автора, насамперед він прагнув подати панораму літературного процесу слов'янських літератур, зокрема й української. Тому кожен уже відомий чи молодий митець презентувався кількома творами, які мали засвідчити його присутність у тій чи іншій літературі, проте не завжди яскраво демонстрували самотність його творчої манери. Перешкодою стала ще й відсутність художніх перекладів належного рівня, а також текстів письменників із території Радянської України. Політичне протистояння впливало й на культурні процеси, митці не мали можливості вільно пересуватися через кордон, був відсутній доступ із території Польщі до засобів масової інформації Східної України. А рух у зворотному напрямі, з України в Польщу, розглядався радянською владою взагалі як зрада. Тому творчість українських митців із Лівобережної України була представлена вибірково не лише в місячнику "Kamena", у таких провідних часописах, як "Wiadomosci Literackie", "Pion" та ін., вона презентувалася взагалі дуже епізодично.

1. Костенко Н. Українське віршування XX ст. – К., 1992.
2. Польсько-український словник / Упор. С. Левінська, Т. Старак. – Л., 1998.
3. Ранні збірки поезії Павла Тичини. – Л., 2000.
4. Шевченко Т. Твори: У 5 т. – К., 1970. – Т. 1.
5. Baumgardien A. Młoda poezja ukrainska we Lwowie // Kamena. – 1936. – № 6.
6. Poezja ukrainska w spolszczeniu Kazimierza Andrzeja Jaworskiego // Kamena. – 1935. – № 4.
7. Tyczyna P. Placz Jaroslawny // Kamena. – 1938. – № 9.
8. Spojrzanie wstecz // Kamena. – 1933/34. – № 10. – S. 197–200.
9. Szewczenko T. Modlitwa // Kamena. – 1936. Шевченко Т. Твори: У 5 т. – К., 1970. – Т. 2.

ПУБЛІЦИСТИЧЕН ОБРІЙ

Любов Василик, к. філол. н., доц.

УДК 070.41:82-92

ДО ПИТАННЯ КОНЦЕПТУ В ПУБЛІЦИСТИЦІ: ІСТОРІОГРАФІЯ І ТЕОРІЯ

Аналізуються погляди дослідників на теорію концепту, розробляються можливі підходи до аналізу публіцистичного дискурсу. Ключові слова: публіцистика, концепт, універсум, структура.

The researchers' views on the theory of concept are analyzed, the approaches to the publicistic discourse analyses are suggested. Key words: publicism, concept, universes, structure.

Публіцистика другої половини ХХ ст. як якісна частина української журналістики не раз слугувала об'єктом аналітичного осмислення, проте концептуальний аналіз щодо неї не застосовувався, а такий підхід видається досить продуктивним, оскільки дає можливість розкрити світоглядний універсум публіциста крізь призму важливіших концептів його творчості, виділити на когнітивній площині слова основні концепти як складники художнього універсуму, що формують цілісну концептосферу тексту, простежити їхнє функціонування на різних рівнях інформаційного простору. Ширше – це дозволить ідентифікувати основні концепти журналістського періоду та уявити цілісну концептосферу його публіцистики.

Поняття концепту досить активно вживається у сучасній гуманітаристиці (філософії, лінгвопсихології, когнітивній лінгвістиці), поступово запозичуючись і журналістикознавцями. З погляду мовознавців, концепт визначається через такі складники, як формулювання, загальна думка, розумовий образ, поняття; у публіцистичному дискурсі він співвідноситься з образом, уявленням, символом, знаком. Теорію концепту обґрунтували Д. Лихачов, А. Вежбицька, О. Кубрякова, В. Карасик, Т. Радзієвська, Н. Слухай, В. Івашенко, О. Шмельов, В. Долинський, С. Мартинек та ін., концепт у мові ЗМІ досліджували М. Яцимірська, О. Ясіновська, Я. Прихода. Спробу поглянути на нього як на структурно-формотворчу складову публіцистичного тексту здійснив В. Буряк ("До проблеми концептуалізації факту у книжковому інформаційному мисленні", "Системна та концептуальна структура сучасного публіцистичного мислення" тощо). У своїх

розвідках термін використовують Х. Дацишин ("Концепт "вибори" в сучасному українському політичному процесі"), А. Яценко ("Концепт "голод" як об'єкт асоціативного аналізу"). Виходячи з поділу А. Вежбицькою концепту на концепт-мінімум та концепт-максимум, вони встановлюють контекстуально-сміслові кореляції досліджуваного концепту, визначають "конотації, що виникають внаслідок метафоричної інтерпретації концепту" [3]. Проте теоретичне визначення терміна досі залишається проблематичним. З цього приводу О. Ясіновська, осмислюючи терміни "поняття" і "концепт", розділяє їх, хоч, на перший погляд, вони близькі й більшість дослідників пропонує визначення концепту саме на основі підвидового терміна "поняття". О. Кубрякова визначає суть концепту через мисленнєвий процес: "концепти – ідеальні одиниці свідомості, що виступають частиною загальної концептуальної моделі світу" [5, 89], як і Д. Ліхачов та С. Аскольдов-Алексєєв, які наголошують на здатності концепту до мисленнєвого узагальнення однорідних предметів, їхніх властивостей та окремих функцій [1]. Н. Рябцева та А. Вежбицька зауважують контекстуально-семантичну "рухливість" як не менш важливу сутність концепту, вважаючи, що він може поповнюватися, змінюватися і діахронно-історично відбивати людський досвід. Всі ці ознаки, безумовно, важливі, хоча потребують комплексної оцінки та узагальнення, а звідси – і чіткішої термінологічної визначеності. Ми лише вказуємо на перспективність такого пошуку.

Для дослідників преси важливою є здатність концепту створювати різні інформаційні рівні – залежно від контексту, ідейно-сміслового наповнення, що визначається задумом автора, культурними тенденціями епохи, внаслідок чого концепт набуває широкого верифікованого змісту. Це суттєво для публіцистичного дискурсу, в якому проблема розглядається багатоаспектно, на різних концептуальних рівнях. Оскільки у нашій свідомості функціонує культурно вибудований концептуальний каркас, що складається з окремих концептуальних моделей, то звідси концепт стає вихідним як одиниця пізнання, через яку можна вийти на аналіз ширших поняттєвих структур. Еволюція основних концептів у публіцистичному дискурсі, їхня взаємозв'язаність визначає концептуальну модель картини світу – концептосферу, допомагає публіцисту ширше інтерпретувати явища, систему цінностей, світогляд, переконання, внутрішню людську сутність, тенденції суспільного мислення – творити власну філософію буття. Тому спроба концептуального аналізу дозволяє встановити основні публіцистичні концепти, простежити їх журналістський дискурс, еволюцію їх розгортання з конкретним проблемно-тематичним наповненням. Гранична чіткість, переконливість і вод-

Публіцистичні обрії

ночас пристрасно-емоційна та напружено-динамічна публіцистика характеризується образністю та яскравістю передачі думки, полемічною загостреністю, які, вважаємо, не в останню чергу реалізуються за допомогою концептів. Публіцистика як самодостатнє явище визначається їх різномірністю та взаємозв'язаністю у змістово-семантичній структурі. Концепт з атрибутами, що до нього належать, становить концептуальне поле. Вважаємо, що творчість будь-якого публіциста не обмежується лише одиничним концептуальним полем, їх може бути кілька, і всі вони, так чи інакше, взаємозв'язані, перетинаються у загальній структурі публіцистики.

Так, помітнішими для публіцистики є концепти *Україна, свобода, віра, душа, особистість, пам'ять...* Концепт *Україна* на всіх історико-культурних етапах залишався однією з домінант української журналістики, активно розгортаючись в публіцистичному дискурсі та щоразу розширюючи свої змістові конотації в конкретно-історичних реаліях. Проте український публіцистичний дискурс кінця XX – початку XXI ст. особливо актуалізував його вживання. Концепт інтенсифікувався до розуміння виразного орієнтиру, що зумовлено становленням України як нації в новітніх умовах, пошуком її сьогодишньої ідентичності та майбутніх перспектив. На тлі цієї тенденції стає помітним значне концептуальне розширення його параметрів, адже він мав трохи інші аксіологічні виміри у мовах тоталітарної культурно-історичної епохи. Сьогодні ж його концептуальне поле значно модифікується, зокрема через зіставлення з контекстом Європи, діаспори тощо.

У різних статтях концепт *Україна* має свої лексико-семантичні образно-художні параметри: для вітчизняних публіцистів – Атлантида, Ойкумена, хата, дім тощо, для діаспорних – "рідний берег", "багатогранний міт" (Ю. Луцький), "перша і остання любов" (Е. Андіївська), "центр власного "я" (Б. Рубчак), для обох в останніх виступах – "наша Україна", "наш Майдан". Це збагачує смислову аuru тексту, свідчить про якісну концептуальну наповненість публіцистики, взаємозв'язок її складників. Таким чином, маємо широке розгортання поняття. Лише концепт *Україна* функціонує у кількох параметрах. По-перше, як ідеологема, де Україна співвідноситься з поняттям нації, а українське з національним (останнє смислове наповнення актуалізує семантично-концептуальні біноми український–російський, український–європейський, національний–космополітичний, регіональний–глобальний). У концептуальному полі *України* функціонують такі поняття, як пріоритети, самореалізація, гідність, вибір, самоусві-

домлення, розвиток – цілий спектр складників, що формують концептуальний простір публіцистичного дискурсу. По-друге, актуалізується концепт *Україна* як культурема. У цьому ракурсі концепт доповнюється аспектами ментальності, культурної ідентичності, міжкультурних взаємин, культурного симбіозу, контамінації та еклектики, культурних стереотипів, асиміляції, культурного простору та антипростору, культурної політики держави, культурної самоідентифікації та загрози національно-культурній ідентичності – вибудовано таким чином досить широке концептуальне поле.

Сьогоднішній публіцистичний дискурс актуалізує концепт *свобода*: соціальної – політичної – духовної – творчої. Концептосфера цього поняття сформувалася під впливом загальних обставин українського життя і духу української історії: в її основі лежить загострене неприйняття тоталітаризму й несвободи – у публіцистиці шістдесятників, самвидаву, національно-духовного піднесення початку 90-х рр. Концепт має свої параметри: стосовно національного буття, особистого вибору, творчої свободи. Сміслові наповнення поняття деталізується різноплановими контекстуальними біномами: воля – терор, вибір – примус, право – безправ'я та ін. Інтерпретуються важливі фундаментальні поняття: полон, насильство, неволя, гніт, рабство та ін. У дискурсі 90-х рр. *свобода* інтерпретується і крізь таку негативну конотацію, як вседозволеність, що відтворює внутрішню несвободу посттоталітарного світу, невміння суспільства відчутти рівновагу між дозволеним і допустимим, скористатися свободою, інтегрувати її у постколоніальну свідомість. Концепт увиразнює споживацький характер суспільства, яке не може гідно визначитися зі своїми пріоритетами, вказує на духовну несвободу як спадок тоталітарної епохи. Він як одиниця публіцистики акумулює широко верифіковане контекстуальне поле, пов'язуючись з когнітивним простором інших концептів та в сукупності складаючи концептуальну цілісність.

На думку Р. Розіної, "свобода" – це концепт, що не належить до тієї ж асоціативної сфери, як "людина", але примикає до неї [8, 55]. Цього не можна заперечити, адже свобода є ознакою людської культури. Ці концепти тісно переплетені, проте поруч зі співвіднесеністю концепту *свобода* з концептом *людина* спостерігаємо також значну співвіднесеність з концептом *Україна*, що, безумовно, має свої об'єктивні для української історії причини. Із зауважених А. Кошелевим несвободи людини, соціальної групи та загалом народу в українській публіцистиці чи не найбільш драматичним аспектом є проблема національної несвободи.

Такий підхід дає можливість простежити, як концепт творить картину буття,

Публіцистичні обрії

інтерпретує його найважливіші параметри, створює інформативно-образну текстуальну цілісність, сприяє поглибленій характеристиці явищ. Він допомагає увиразнити авторський задум, створити естетичну якість, стає складником системи зображальних засобів. Така цілісність та продуманість – важливий критерій якості публіцистики, свідчення того, що публіцистична майстерність ґрунтується на стійких концептуальних принципах. Можливий підхід дозволяє побачити та об'єктивно поцінувати загальну картину світу, витворену кращими майстрами слова, як цілісну концептосферу. Спроба запропонованого концептуального аналізу дає можливість застосувати його до розгляду об'ємного журналістського дискурсу, простежити еволюцію окремих концептів як в індивідуальній свідомості публіциста, так і в певному історико-культурному періоді. На сьогодні більшість найважливіших культурних концептів потребують діахронного і синхронного прочитання. Це дасть змогу вивчити еволюцію концепту, яка впливає зі зміни культурно-історичної епохи, її цінностей, дослідити концептуальність цілого періоду в розвитку журналістики, структуровано усвідомити його культурну парадигму. Виокремлення окремих концептів як структуротворчих елементів художньо-публіцистичного дискурсу важливе для осмислення його в розрізі єдиного концептуального явища.

1. Аскольдов-Алексеев С. Концепт и слово // Русская речь. – Л., 1928. – Новая сер. – Вып. II. – С. 28–44.

2. Буряк В. Системна та концептуальна структура сучасного публіцистичного мислення // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Журналістика. – 2002. – Вип. 22. – Ч. 1. – С. 19–30.

3. Дацишин Х. Концепт "вибори" в сучасному українському політичному процесі // 36. праць Наук.-досл. центру періодики. – Л., 2000. – Вип. 7.

4. Кошелев А. Д. К эксплицитному описанию концепта "свобода" // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М., 1991. – С. 61–64.

5. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова "память" // Там само. – С. 85–91.

6. Кусман В. Концепт в системе гуманитарного знания // Вопросы лит-ры. – 2003. – № 2. – С. 3–30.

7. Прихода Я. Моделивання концепту "Європа" в сучасному науково-публіцистичному дискурсі // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2005. – Вип. 9. – С. 413–419.

8. Розина Р. И. Человек и личность в языке // Логический анализ языка: Культурные

концепты. – С. 52–56.

9. Фрумкина Р. М. Концепт, категория, прототип // *Лингвистическая и экстралингвистическая семантика: Сб. обзоров.* – М., 1992.

10. Ясіновська О. Про межі термінів "поняття" і "концепт" у сучасній когнітивній лінгвістиці // *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Філологія*, 2003. – Вип. 30. – С. 257–268.

Світлана Семенко, к. філол. н., доц.

УДК 070. 82-92 (092) (477) "450.7"

ПУБЛІЦИСТИЧНІ ГРАНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Висвітлюється тематичний діапазон публіцистики Олени Пчілки протягом 1906–1914 рр., зокрема питання розвитку української мови, літератури, етнографії, історії. Звертається увага на роль талановитої журналістки у виданні тижневика "Рідний край". Ключові слова: часопис, публіцистика, національна періодика.

*The article deals with the range of publicistic works by Olena Pchylka of 1906–1904, particularly the works devoted to the issues of the Ukrainian language, literature, ethnography, history. Special attention is paid to the role of the talented journalist in the publication of the weekly *Ridnyj Kraj*. Key words: mass media, publicism, national periodicals.*

Публіцистична грань таланту Олени Пчілки чи не найповніше розкрилася у 1906–1914 рр., коли вона працювала у тижневику "Рідний край". Початок її співпраці з часописом припадає на середину 1906 р. В "Автобіографії" вона зазначала: "Одного разу, зустрівшись на залізниці зі мною, Дмитрієв запитав мене, чи не згодилась би я редагувати "Рідний край". Я згодилась. Мені найняли квартиру і в 1906 році я переїхала до Полтави з Гадячого..." [4, 41]. З появою у редакційному комітеті О. Пчілки значно розширився діапазон літературно-критичних і бібліографічних матеріалів.

Коли через наступ реакції стало неможливим видавати часопис у Полтаві (жодна друкарня, залякана місцевою адміністрацією, не погоджувалася його друкувати), співредакторка (з середини 1906 р.), а згодом і редакторка переводить видання до Києва. Через відсутність професійних журналістів Олена Пчілка виконувала значний обсяг роботи не лише редакторської, а й технічної та адміністративної. На свої плечі вона взяла тягар, яка була не під силу багатьом

Публіцистичні обрії

чоловікам. В "Автобіографії" записано: "Я сподівалась, що видання з матеріального боку забезпечить передплата, та в тому я помилилась. Передплатників було безмірно менше, ніж усі ми сподівались, і видання зовсім себе не окупувало" [4, 43]. Через матеріальну скруту вихід окремих чисел журналу спізнився, з'явилися борги – все це спричинило те, що О. Пчілка змушена була порадити єдиному своєму технічному співробітникові Гр. Щерстоку згодитися на пропозицію "Ради" – працювати в редакційному комітеті щоденника.

Переборюючи труднощі, редакторка зуміла у відносно короткий час налагодити видання часопису. Перший номер київського "Рідного краю" вийшов 20 жовтня 1907 р., тут часопис функціонував до 1914 р. У цей період О. Пчілка основну увагу зосередила на проблемах національно-культурного становлення українства, зокрема у редакційній статті вона наголошувала: "Напрямок "Рідного краю" відомий: національно-народницький; такий він буде і далі, а хто писатиме і як писатиме – буде видно з часопису" (1910. – № 1). З початком першої світової війни Олена Пчілка переїжджає до Гадяча, де, хоч і нерегулярно, продовжувала видавати журнал "ярижкою" до 1916 р. Нелегким і тернистим був поступ видатної діячки на ниві розвитку української періодики початку ХХ ст.

Публіцистка усвідомлювала, що найбільшою перешкодою на шляху національної преси Лівобережжя є відсутність професійних журналістів, брак висококваліфікованих працівників видавничої справи, адже до праці зголошувалися або письменники, або громадські діячі, які не мали відповідного досвіду в газетній сфері. В редакціях часто змінювалися співробітники, бо українська періодика лишалася матеріально не вигідною і політично небезпечною цариною. М. Сріблянський з боєм писав: "Щоб преса наша була добра й розвивалася – треба фахових діячів, спеціалістів, – а хто у нас вибере цей фах – тому доля собача. Значить цілком зрозуміло те, що в пресі у нас працюють – опріч дуже свідомих – гастролери, або ті, кому немає де дітись" [5, 406]. Проте, незважаючи на утиски і перешкоди, що траплялися на шляху українських журналістів, вони усвідомлювали, що національна періодика була головним чинником творення суспільної думки, що саме завдяки українській пресі серед зденационалізованої української людності поширювалася національна свідомість, "внаслідок чого і могла постати на наших очах з української аморфної маси українська нація" [1, 135].

Олена Пчілка, людина з широким світоглядом і ґрунтовною освітою, свідомо стає до праці в українському виданні. Публіцистка була твердо переко-

нана, що українська преса виступає ефективною зброєю в боротьбі за національне відродження, утвердження української нації серед висококультурних народів Європи. На початку своєї діяльності в "Рідному краї" письменниця активно допомагає у відборі та редагуванні надісланого літературного матеріалу, друкує в тижневику власні художні твори ("Збентежена вечера", "Пожди, бабо, нових правів" та ін.). Вона підтримувала погляди Панаса Мирного щодо слабкого розвитку тогочасної української публіцистики, бо, як тонко той підмітив, "нас досі не пропускали до публіцистики, а тільки до красного письменства" [3, 522].

Журналістка розуміла, що без гострих злободенних статей часопис не виконуватиме громадських функцій. Видання знайде відгук у читача, якщо там постійно з'являтимуться матеріали на теми дня, даватимуться відповіді на проблеми, що хвилюють читачів, тому О. Пчілка виступає на сторінках видання як талановитий публіцист; уже перші статті відзначалися довершеністю і майстерністю, влучністю і гостротою слова. Так, їй належить низка гостро сатиричних фейлетонів, об'єднаних спільною назвою "Теревені", в яких порушувалися болючі питання дня: вибори до Думи, проблеми побудови національної школи, переслідування "Просвіти" та ін.

Тематичні обрії публіцистики Олени Пчілки досить розмаїті, вони викликані передусім прагненням охопити всі ланки суспільного і культурного життя українства. Значний інтерес становлять історичні нариси "Подорож до Чигирин Колодяжинської" і "Марія Магдалена, мати гетьмана Мазепи", репортаж "Сорочинська трагедія". В останньому яскраво виявилась громадянська позиція письменниці, вона з обуренням писала: "На майдані Сорочинському пролилася кров, полягли мертві тіла. 20 сорочинців поклали свої голови, більше 50 zostались покалічені; у зневазі, в приниженню стояли на колінах сорочинські люди, серед свого майдану, повалені в сніг та дожидаючись розправи від хижої руки" (1907. – № 6). Публіцистка безкомпромісно і послідовно захищає національні інтереси: "Неповною вийшла на суді Сорочинська справа... Та все ж і того, що виспіло вирватися з уст підсудних та оборонців, було достатньо, щоб зміркувати собі, що то за рух був у Сорочинцях у хвилину "волі" і що то за покута була за те, що люди зрозуміли нову волю не так, як зрозумів урядник" (1907. – № 6).

Поряд із працями на історичні теми вагоме місце у публіцистичному доробку О. Пчілки посідають етнографічні розвідки. Аналізуючи стан етнографії в Україні, дослідниця доводила, що для цієї науки "настала лиха пора; останніми рока-

Публіцистичні обрії

ми ми не бачимо в нас не тільки значних окремих випусків етнографічного матеріалу, — пісень, казок і такого іншого, — а навіть не бачимо сього матеріалу, уміщеного десь хоч би частиною. Такі речі зовсім перестали виходити після того, як припинилася "Київська старовина", що в свою пору давала місце такому матеріалові". Тому, як редактор, О. Пчілка ставить завдання: "Хочеться давати і в "Рідному краї" хоч невелику містинку — найцікавішим нашим етнографічним матеріалам... Коли ми так багато говоримо про той наш український демократизм, то треба нам бути в ближчому єднанні з народним словом" (1911. — № 2). Редакція реалізувала це завдання. У ряді номерів уміщено чимало цікавих розвідок, до речі, проілюстрованих. Серед них "Українська різьба по дереву" (1910. — № 1) та "Малювання на українських мисках" О. Пчілки, "Український музей на козацьких могилах під Берестечком" (1911. — № 18/17) К. Поліщука, "Новітня музична етнографія" (1912. — № 11–15) Т. Борейка.

Значна частина публіцистики в аналізований період присвячена проблемам розвитку національного письменства. Значну увагу О. Пчілка приділяла популяризації життя й творчості І. Котляревського й Т. Шевченка. Так, вона досить точно вказує на демократичну концепцію творчості зачинателя нової української літератури: "Любов до рідного краю і до рідних людей привернула його до творчості народної, примусила його скористуватись тим, що вона вже виявила. А ставши на цю стежку, він, як чоловік освічений, високо підняв народну творчість, показавши їй нові дороги, вивів її на широке поле всесвітнього письменства і тим самим зробив її безсмертною" (1906. — № 36). Редакторка з розумінням і підтримкою ставилася до "поетів з народу", друкувала на сторінках часопису їхні вірші, написала літературну розвідку "Наші поети з народу" (1908. — № 23, 24, 29).

Чіткою і вираженою була позиція О. Пчілки у питанні підтримки і пропаганди творчості поетів з народу, які стали органічним явищем національної лірики. Редакторка не лише подавала їхні вірші, а й уміщувала відомості про авторів. У літературознавчій розвідці "Наші поети з народу" вона закликає професійних літераторів підтримати "тих сердешних самотніх одиниць, що йдуть манівцями по шляху поезії..." (1912. — № 10). Хоч інколи ця творча продукція не відзначалась оригінальністю змісту й форми, новаторським струменем, чистотою і правильністю мови, однак, як зазначає публіцистка: "Часто в них таки є щось таке, що спинає на собі уважну думку переглядача, чується в них "жива душа" — і стає шкода тієї душі, що вона не мала змоги виявитися більш

досконало" (1908. – № 23).

Доля творів поетів-аматорів часто виявлялася гіркою: редактори змушені були їх "кидати в кошик". На захист цієї поезії можемо сказати, що в ній віддзеркалювалися народні настрої доби, всі вірші написані від серця, вражають простотою і ширістю. Об'єктивно поціновуючи ці твори, О. Пчілка застерігає редакторів, щоб уважніше і делікатніше ставилися до подібних творів, бо "...се праця "інтелектуальна продукція" того нашого "меншого брата-українця, що ми про його дбаємо і клопочемося" (1908. – № 23).

На ім'я Олени Пчілки надходило чимало листів від сільських учителів, солдатів, селян, ремісників із проханням надрукувати в "Рідному краї" їхні твори, багато листів отримувала редакторка від вдячних дописувачів за її подвижницьку працю. Наведемо уривки двох листів, знайдених в архіві "Рідного краю": "Шановна пані Редакторка! Щиро дякую Вам за Вашу працю на нашій убогій ниві, дай боже Вам здоров'я і сили протоптати хоч стежку на зарослому колись-то широкому шляху. Щиро шануючи Вас І. Ф. Барах. Станція Кайдаки. Катерин. ж. д.". Другий лист надіслав до редакції учитель із Полтавщини Микола Божко: "Щиро прохаю Вельми поважну Пані Редакторку, якщо буде можливість, дати місце моїм двом віршам на сторінці Вашої поважної часописі "Рідний край" [2].

Сповідуючи неонародницькі принципи у літературі, О. Пчілка не тільки не заперечувала нових модерних течій, а й позитивно оцінювала факт їх зародження в українському письменстві. Даючи позитивну оцінку альманаху "Терновий вінок" (1908), на противагу нищівній критиці М. Сумцова на адресу згаданого збірника, письменниця стає на захист українського модернізму, мотивуючи свою позицію тим фактом, що "не можна було сподіватись, щоб власне наша література зосталась незачепленою новим напрямом європейської літератури", бо українська література "не засуджена на кам'яну нерухомість" (1908. – № 21). Такий виступ говорить на користь того факту, що на початку ХХ ст. модернізм і неонародництво не існували ізольовано, а створювали неповторне явище, яким стала українська література на порозі нової епохи.

У рецензії "Для української сцени" О. Пчілка слушно зауважувала, що жодна з літератур світу не обмежується здобутками лише власного письменства, а засвоює культурні цінності інших народів, причому наявність у національному письменстві "значного числа перекладів ні в якому разі не може бути їй доганою" (1908. – № 18).

Публіцистичні обрії

Одна з найболючіших тем публіцистики початку ХХ ст. – значення рідної мови, що розглядалась О. Пчілкою як один із найпереконливіших доказів своєрідності, сили і перспектив української нації. Питання розвитку української мови і її впровадження в усі сфери українського життя стояло досить гостро, адже століттями перебуваючи під заборотою і гнітом, вона мусила заповнити ті прогалини, які заважали їй стати на один рівень із європейськими мовами. Продовжуючи традиції "Основи", публіцистка у статті "Наша літературна мова" (1909. – № 2) наголошувала, що художні твори і публіцистичні матеріали часописів повинні писатися бездоганною літературною мовою, і тут для письменників і журналістів зразком мають бути здобутки Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Куліша, Ганни Барвінок: "Одною з виразніших умов єсть те, що в утворенні неологізмів наш письменник не повинен далеко відходити від народньої основи – від коренів і звичаєних форм своєї народньої мови" (1909. – № 3). Ці думки О. Пчілки перегукуються з настановами І. Нечуя-Левицького, висловленими у статті "Сьогоднішня часописна мова" на шпальтах журналу "Нова громада" (1906. – № 1–3).

Оцінюючи діяльність Олени Пчілки-публіциста в 1906–1914 рр., можна з певністю сказати, що вона справді, мов та бджола, несла нектар просвіти й культури українському народові, незважаючи ні на пережиті сімейні трагедії (смерть чоловіка у 1908 р. та смерть дочки Лесі Українки у 1913 р.), ні на матеріальні нестатки, ні на нескінченні адміністративні утиски.

1. Бочковський О., Сірополко С. *Українська журналістика на тлі доби: (історія, демократичний досвід, нові завдання)*. – Мюнхен, 1993.

2. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 252, спр. 1–4.

3. Мирний П. *Зібрання творів: У 7 т.* – К., 1971. – Т. 1.

4. Пчілка О. *Твори з автобіографією*. – Х.: Рух, 1930.

5. Сріблянський М. *Українська преса й громадянство // Українська хата. – 1910. – № 6. – С. 406–407.*

Оксана Теребус, асист.
УДК 82 – 343: 821.07

ОБРАЗНО-ДОКУМЕНТАЛЬНІ ЗАСОБИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Досліджуються образно-документальні засоби у публіцистиці Д. Павличка, зокрема його індивідуальність, здібності, талант, уміння, фантазія, образне мислення тощо. Найхарактернішими ознаками публіцистичних статей виступає образна мова, символіка, художні образи, що співіснують із науковими термінами і поєднують у собі засоби інформації, полеміки, переконання. Ключові слова: публіцистика, факт, публіцистичний образ, художній образ, авторське "я".

Vivid documentary sources in D. Pavlychko's journalism are analyzed in the article. Columnist actively uses in his artistic works such notions as author's individuality, talent, ability, fantasy, artistic thinking. Artistic language, symbols, artistic resources, which are represented with terms and hold resources of information, discussion, belief, are the most typical features of D. Pavlychko's journalism. Key words: journalism, fact, journalistic resources, artistic resources, authors "ego".

Дмитро Павличко – один із найцікавіших представників літературного покоління 50-х рр. ХХ ст. Свої роздуми про світ, народ, людину, любов, ненависть він наповнив пристрасним духом пізнання, культурно-естетичним досвідом багатьох віків і народів, особистісною жадобою осягнути дійсність у її безперервному розвитку. Сучасники зазначають його ораторські здібності, далекосяжні політичні погляди, характеризують як невтомного громадського діяча, діяльного патріота з європейським відносколом мислення. Його публіцистична та літературно-критична творчість представлена книгами "Магістралями слова" (1977), "Над глибинами" (1983), "Біля мужнього світла" (1988), "Українська національна ідея" (2004). Це збірки різножанрових публіцистичних творів, серед яких виступи, літературні портрети, етюди, спогади, статті, рецензії тощо. Їх органічним ідейним доповненням є виступи, промови, рецензії, відгуки, опубліковані у пресі в різні періоди творчої діяльності.

У полі зору Д. Павличка не тільки література та її діячі, а й призначення їх творчості, питання освіти, виховання, мистецтва, проблема національної свідомості, питання мови, художнього перекладу та багато інших. Завдяки тому,

Публіцистичні обрії

що публіцистика – це "історія сучасності" [12, 17], для якої важливий не лише теперішній момент, а й часова цілісність, здатність бачити світ з урахуванням історичного досвіду й перспектив, то значно збільшується ракурс бачення історичних явищ, часу суспільства і часу людського життя. Сьогодення не замикається на своїй стихії, а нероздільно пов'язане з минулим і майбутнім.

Публіцист у процесі творчості активно підключає такі поняття, як авторська індивідуальність, здібності, талант, вміння, фантазія, образне мислення тощо. У кожному з публіцистичних творів зміст поєднує в собі відображений у свідомості суб'єкта (публіциста) предмет пізнання чи якусь його грань і осмислення цього предмета, його оцінку. За словами дослідників (В. Здоровега, В. Качкан), у цьому не тільки гносеологічне (теоретико-пізнавальне) значення, а й "аксеологічне значення – значення з точки зору певних суспільних цінностей" [5, 73].

Д. Павличко невтомно працює над вивченням життя, заглибленням у його грані, виявляє активність і послідовність в утвердженні своєї життєвої позиції. На шляху від задуму в конкретну тему чи проблему публіцист може по-різному оперувати образами, картинами, уявою. А вже від того, зазначає В. Качкан, "як поняттєвість, раціональність підпорядкує собі образність для доступності сприйняття і засвоєння, залежить органічність, єдність поняттєвого й образного начал, без чого, власне, публіцистика не мислима" [5, 133].

Зміст публіцистичного твору безвідносно до жанру залежить не тільки від об'єкта чи предмета зображення, а й від світоглядної позиції автора, його суспільного й естетичного ідеалів. У публіцистичному творі ідея виявляється через авторське "я". Часто у творах письменників-публіцистів тісно взаємодіють логічно-поняттєве й образне начала. Думка у статтях набуває рис і форми художнього образу, образ у художньому творі несе в собі енергію естетично перетвореної публіцистичної думки. Цінними зразками публіцистики є якраз ті статті, в яких незалежно від жанру чітко виявлені ідейно-мистецька платформа автора, зрілість його світобачення, загальна гуманістична концепція. До таких майстрів належить і Д. Павличко, твори якого сповнені емоційного заряду слова щодо тих чи інших проблем сучасного йому світу.

Здатність викликати ланцюгову реакцію асоціацій і спогадів, скорочуючи цим шлях логічного пізнання та уміння донести свій темперамент і пристрасті, а також своєрідний ліризм і пластичність фрази – такі характерні риси публіцистичних виступів Д. Павличка. Це спостерігається в багатьох його статтях ("Слово про Василя Стефаника", "Сонця і правди сурмач", "Карби", "Відкри-

тість генія" та ін.).

Одна з найхарактерніших ознак публіцистичних статей Д. Павличка – їх образна мова, символіка, художні образи, що співіснують з науковими термінами і поєднують у собі засоби інформації, полеміки, переконання. Будь-який письменник – це світ емоцій та образів, тому слова Б. Олійника стосуються багатьох майстрів слова: "... Всі події, факти, герої освітлені його творчим "Я", зігріті серцем, опечені його посмішкою" [6, 41]. За допомогою образів, то зронених знезапек, то розгалужених, досягає митець точності й повноти характеристик. Це спостерігається у статтях, присвячених творчості І. Франка, у "Слові про Василя Стефаника", у статті про О. Кобилянську "Туга і непокоя" та ін. Ці роздуми переповнені полемікою з питань впливу на творчість цих письменників тих чи інших напрямів та течій, сміливими думками.

Для досягнення певного ефекту митець активно користується випробуваною зброєю – метафорою. Тоді публіцистична думка, помножена на образ, набуває здатності викликати ланцюгову реакцію асоціацій, адже образ – це проєкція у безконечність. Павличко-публіцист уміє "почути" "благородний звук напрутої мислі" П. Тичини, побачити "світлове сонце" у слові М. Бажана, вловити "імпресіоністичність" поетичного бачення В. Чумака і виявити ту "філософську арматуру", яка тримає на собі велику й різногранну творчість М. Каріма" [1, 259]. Бікфордів шнур оповіді Д. Павличка жаріє іскрами образності, щоб у кінці вибухнути спалахом думки і щасливого осяяння. Однак лірична стихія не затьмарює міцного логічного начала його статей, а надає їм інтимної задушевності, проникливості, читабельності, спонукаючи до активного співпереживання і співдумання. Використання метафори чи інших поетичних фігур стає в статтях крапкою над "і", яка щільно вкладається в пізнавально-оцінну матерію думки, надаючи останній яскравість і асоціативну проникливість.

Письменницька публіцистика здатна вивести аналізований твір на рівень образних, метафоричних узагальнень і афористичних дефініцій, уникнувши надто приземленого коментування. Наприклад, у статті "Наш Каменярь" Д. Павличко вдається до наскрізного метафоричного образу вогню – символу вогненного слова І. Франка. Цей образ, синтезуючи напругу думки, стає лейтмотивом, домінантою, він ніби "розгоряється" в образному мисленні митця, вибухаючи дедалі новими іскрами-гранями. "Правдива іскра Прометей", ота колюча дзіндра батькової кузні, влетіла руденькому хлопчикові в серце і не погасла, а розгорілася в ньому в світове багаття..." [7, 5], і далі "... вогняний стовп, що вирвався з Фран-

Публіцистичні обрії

кового серця, проводив український народ ... до самого світанку нового життя", "... він був ненаситний, як вогонь,.. що життям своїм зварив арматуру духовної будівлі нашого народу ... позлучав променем своїм арки мостів нашого братерства..." [7, 5].

Ще до одного наскрізного образу, що підноситься до рівня концепції, звертається публіцист у статті "Відкритість генія" (1981) – образу відчинених дверей. Цим образом Д. Павличко показує концептуальне начало творчості П. Тичини, що впливає із суті його людського характеру, його відкритості всім вітрам епохи, всім проявам краси. На початку статті автор розповідає про зустріч майстра слова з молодими поетами, під час якої сам Д. Павличко підходить до дверей і зачинає їх. П. Тичина кидає докір: "Дмитре! Як же це ви? Ми ж – з молодими, з молодими" [8, 55] і просить двері відімкнути. Далі у цій статті йдеться про вірш "Давид Гурамішвілі читає Григорію Сковороді "Витязя в тигровій шкірі", де поет знову використовує образ дверей. Г. Сковорода повторює найважливіші думки, що відбивають начебто всі поворотні пункти його життя, розвиток його світоглядних принципів подається тут за допомогою мотиву відкритості, "жадання відчиняти двері у світ" [7, 58]. І ще раз публіцист згадує цей образ, коли говорить про етюд П. Тичини "Двері", де до поета раптом приходиться розуміння, що "нові передо мною двері. Найширші двері, що ведуть у всі кінці,.. у всі найдальші закутки і входи" [7, 58]. Для публіцистики Д. Павличка характерна єдність образного й логічно-аналітичного начал, які доповнюють одне одного. Автор, як бачимо з вищенаведених прикладів, осмислює факти як єдність, внутрішню закономірність, що зумовлює і логіку досліджень.

Слово його лаконічне, але щедre за своїм змістом. Як приклад, стаття зі збірки "Над глибинами" "Світоч братерства й свободи" (1981), присвячена І. Франку. Про те, що "автор скрізь залишається поетом, його темперамент виразно відчувається і там, де наче б уповільнено розростається зовні непоказне древо неспростовної аргументації, опертої на цифру й факт, і, звичайно, в короткому, ніби магнієвий спалах, начерку про ту чи ту постать, вихоплену з дочасних сутінків" [2, 6], говорить у рецензії на збірку "Над глибинами" С. Гречанюк. Інший критик І. Денисюк, кажучи про творчу індивідуальність Д. Павличка, наголошує, що це "художник особливого, наскрізь поетичного світосприймання, з різцем, здатним карбувати базальти" [3, 124].

Дослідниця М. Стюфляева у монографії "Поетика публіцистики" звертає увагу на відмінності втілення індивідуальності автора в публіцистичній твор-

чості від самовиявів, характерних для авторів художніх творів: у публіцистиці на відміну від літератури "зростають масштаби і значення фігури документального автора. Його активність, реальне втручання в конфлікт дають певну віддачу і на сюжетному рівні... Особливість публіцистичного сюжету значною мірою визначається своєрідною взаємодією публіциста з дійсністю" [10, 114–115].

Образ автора-художника, пронизуючи і таким чином організуючи й об'єднуючи тематично-змістові, лінгвістичні та інші аспекти його публіцистичних творів, стає ядром естетично-дослідного організму цих праць, основою їх поетичності, зосередженням емоційної забезпеченості аналізу. І, відповідно, судження про літературу будуть тим цікавіші й переконливіші, чим стриманіша, багатша і виразніша особистість художника і чим повніше, цілісніше вона відобразиться в його виступах. Досить часто у своїх статтях Д. Павличко звертається до колег по перу. Він окреслює, дає напрям для пошуків, досліджень. Так, у статті "Світоч братерства і свободи" (1981), автор спростовує думку про посередність прозового доробку І. Франка і закликає створити праці, де розкривалося б значення його реалістичного письма, адже митець створив "десятки й сотні розмаїтих людських портретів, ... йдучи за правдою характеру й правдою життя. Він знищив і, здавалося, розвіяв назавжди сентиментальну, псевдонародну й псевдоромантичну традицію українського оповідання" [8, 12]. Про значення лірики І. Франка у наш час Д. Павличко зазначає: "Ми бачимо, як "Зів'яле листя" тріпоче на дереві української лірики, і знаємо, що ніякі вітри і бурі його не можуть зірвати" [7, 17]. Торкаючись сучасного українського оповідання, автор справедливо зауважує, що псевдонародність і псевдоромантизм "несподівано відродилися в наші часи під виглядом особливо підсолодженого поетичного романтизму, не маючи, зрозуміла річ, перед собою жодної перспективи" [8, 12]. У статті "Сонця і правди сурмач" (1972) висвітлено важливі аспекти творчості А. Малишка. Д. Павличко зробив досить вдалу спробу дати визначення філософської лірики. Важливою є його думка про те, що філософський вірш є "результатом зіставлення індивідуального досвіду з досвідом колективним" [7, 148]. Автор утверджує найтісніший зв'язок поезії з сучасністю, з актуальними проблемами сьогодення, бо "поезія – це мова про найпотемніше в людині, це спроба розгадати в образах видимого світу невидимі рухи душі, незримі сили і явища людського розмислу й чуття" [7, 274].

Діапазон інтересів Павличка-публіциста досить широкий, географія їх свідчить про багатство творчих інтересів автора, про увагу до національних культур. Їх цінність – у глибині прочитання і проникнення, будь то роман чи

Публіцистичні обрії

вірш, творчість письменника в цілому чи актуальність літературної проблеми. Пафосне забарвлення властиве багатьом статтям і виступам митця, письменник і не приховує свого захоплення видатними особами, про яких пише. Однак поряд із пафосом тут є приваблива вагомість висловів і оцінок, тут є істинно письменницький синтез думки і почуття, коли відомі літературні факти й імена (у тому числі історичні) оригінально й послідовно приходять через свідомість сучасного художника. А якраз у цьому полягає секрет новизни і свіжості статей, коли до хрестоматійно відомих і масштабних портретів додаються нові штрихи, народжені саме нашим часом.

Як бачимо, письменницька публіцистика здатна вивести твір на рівень образних, метафоричних узагальнень і афористичних дефініцій, уникнувши надто приземленого коментування. Особливе місце у творчості публіциста посідає образ автора, бо ж індивідуальність стилю – це насамперед непересічність таланту автора. Автор – це своєрідний персонаж. Авторське обличчя може виявлятися уже в якомусь одному творі, але повнота його, своєрідність розкриваються з часом, у сукупності творів. Провідні риси творчого "я" утверджуються в процесі осягнення й відображення багатогранності життя.

Своєрідність письменницьких суджень про літературу, про мистецтво випливає із особливостей самовиявлення в них особистості автора, його авторського "я", що містить у собі "художницьку" точку зору. У низці статей ("Туга і непокора", "Образ Довженка", "Сонця і правди сурмач" та ін.) автор наголошує на історичній ролі мистецтва, адже як би "далеко не зайшло людство в своєму розвитку, воно завжди відчуватиме дієвість того чи іншого мистецького твору минувшини, бо в ньому обов'язково щось є з душі потомства, щось величне й розумне, що єднає творця з усіма наступними поколіннями" [7, 40], на ролі митця в історії, адже тільки справжній талант не може триматись осторонь долі свого народу.

У рецензії на книгу О. Гончара "Тронка" (публікація в "Літературній Україні" під назвою "Книга доби") Д. Павличко кількома точними фразами подає напрями розвитку літератури другої половини ХХ ст. "Прагнення прози до стилістичної новизни, її невдоволення повільним темпом розповіді, її спроби вчитися в поезії не безбарвної епітетації, а емоційного переконування, її постійні пошуки кінематографічного руху образів, її дедалі частіше звертання по науку до Стефаника і Кошобинського" [7, 179] характеризують творчість кращих українських творців. А в статті "Правда життя – істина поезії" Д. Павличко наголо-

шує на тих істинах, що вже стали законом: тільки той виходить на широку дорогу мистецтва, хто не боїться великої теми, а той, хто "порпається в дрібнотемі" – залишається на його стежках, які швидко заростають зіллям забуття" [9, 1]. У статтях Д. Павличка про природу художньої творчості письменників, художників, співаків – скрізь відчутний дослідницький інтерес публіциста, його зацікавлення джерелами таланту, естетичними засадами, духовним світом майстрів, їх працею над словом.

Слід зазначити, що розгляд творчості письменників поєднується у Д. Павличка з уроками його власного спілкування з ними. Його статті розкривають і той інтелектуально-естетичний світ, в якому живе він сам, дозволяють вловити засвоєні ним думки, риси майстерності, духовні та моральні порухи. Присутність самого автора відчувається не тільки в тому, що через призму його сприйняття, розуміння й трактування бачимо досліджувані особистості, а й в атмосфері довіри і взаєморозуміння, яку створює своєю манерою оповіді Д. Павличко-публіцист.

У своїх публіцистичних виступах він насамперед звертає увагу на загально-суспільний людинознавчий аспект у творчості конкретного митця, а звідти – на його народні джерела. Автор акцентує думку на тому, що зв'язок з народом не є опосередкованим, він збагачує обопільно. Ця частина єдності природи художньої творчості (митець і народ) не існує без аналізу й оцінки естетичної системи художника. Цілісність такої системи формують гуманістичний аспект бачення світу, соціальний і філософський. Така цілісність дає змогу подивитися на світ очима відкривача.

Ціле осягається через окрему деталь, кожна постать індивідуалізована, несе на собі відбиток особистості автора. Д. Павличко дослідив цілу галерею творців – класиків української та зарубіжної літератури. В його публіцистиці з новою силою лунає голос "могутніх народних стихій, національних й загальнолюдських болінь Тараса Шевченка" ("Шевченко і сучасність"); спалахує "прометеївський дух Лесі Українки"; каменярська невгамовність І. Франка; витончений талант О. Кобилянської; "витесування потужною рукою пам'ятника для свого народу" В. Стефаником ("Слово про Василя Стефаника"); слово "поета лицарської гідності і правди" Ю. Федьковича; творчість "падре галицької землі" М. Шашкевича; "оптимістичний дух народу" у збірках С. Руданського.

Отже, першоосновою публіцистичної творчості є факт. Письменник повинен вміти, відбираючи найвагоміші, найцікавіші факти, помічати в житті нові

Публіцистичні обрії

важливі явища, осмислювати, аналізувати та синтезувати їх, знайти ту проблему, що нині є актуальною, має суспільне значення. Публіцист у процесі творчості активно підключає такі поняття, як авторська індивідуальність, здібності, талант, вміння, фантазія, образне мислення тощо. Зміст публіцистичного твору залежить від світоглядної позиції автора, його суспільного й естетичного ідеалів. У публіцистичному творі ідея виявляється через авторське "я". Найхарактернішими ознаками публіцистичних статей Д. Павличка є образна мова, символіка, художні образи, що співіснують з науковими термінами і поєднують у собі засоби інформації, полеміки, переконання. Багатьом статтям митця властиве пафосне забарвлення. Однак поряд із пафосом тут є приваблива вагомість висловів і оцінок, синтез думки і почуття.

1. Вознюк Г. Глазами художника // Дружба народов. – 1984. – № 6.
2. Гречанюк С. Незглібимість духу // Літ. Україна. – 1983. – 23 черв.
3. Денисюк І. "Слово моє, зроблене із толпу...": Про творчу індивідуальність Д. Павличка // Прапор. – 1979. – № 9.
4. Здоровега В. Слово тоже есть дело: Некоторые вопросы теории публицистики. – М.: Мысль, 1979. – 174 с.
5. Качкан В. На пульсі часу: Українська публіцистика на шляхах перебудови. – К., 1988. – 48 с.
6. Олійник Б. Планета поезія: Роздуми, статті, портрети. – К.: Дніпро, 1983. – 190 с.
7. Павличко Д. Магістралями слова. – К.: Рад. письменник, 1977. – 312 с.
8. Павличко Д. Над глибинами. – К.: Рад. письменник. – 1983. – 424 с.
9. Павличко Д. Правда життя – істина поезії // Літ. Україна. – 1975. – 29 серп.
10. Стюфляева М. Поэтика публицистики. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 154 с.
11. Стюфляева М. Человек в публицистике. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 144 с.
12. Шудря Н. Эстетические особенности публицистического творчества: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10 – журналистика / Киевский гос. ун-т им. Т. Шевченко. – К., 1985. – 24 с.

ГОГОЛІВСЬКІ СТОРІНКИ

Наталя Сидоренко, д. філол. н., проф.

УДК 070.82-34.21=Гоголь

ТАЄМНИЦІ ДУШІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Розглядаються сучасні дослідження, а також аналізуються матеріали харківського збірника (1903), присвяченого творчості М. В. Гоголя, акцентується увага на висвітленні "української стихії" та "національної душі" видатного письменника. Ключові слова: література, публіцистика, національна душа.

The article deals on the modern works as well as the publications of the Kharkiv edition, dedicated to the literary activity of Mykola Gogol, the main attention is concentrated on the issues of the "Ukrainian elements" and "national soul" of the prominent writer. Key words: literature, publicism, national soul.

Життя і творчість М. Гоголя за останні майже 200 років розглядалися всебічно і змістовно: міждисциплінарні розвідки, художні полотна, ґрунтовні монографії, солідні статті, що виходили з-під пера Ю. Лотмана, В. Набокова, К. Чуковського, Ю. Манна, Д. Мережковського, М. Храпченка, О. Полторацького, В. Звиняцьковського, І. Золотуського, Н. Крутикової, П. Михеда, Ю. Барабаша, Г. Самоїленка та ін. Критики намагалися "пристосувати" М. Гоголя не тільки до українсько-російського творчого контексту, а й побачити зв'язки з грузинською, узбецькою, азербайджанською літературою; простежити загальнослов'янські та європейські джерела поетичного мислення, вписати ім'я полтавського генія у духовно-культурний всесвіт. Дослідники неодноразово звертали увагу на реалізм і психологізм романів, фольклорні джерела, сатиричне наповнення, особливості викривального сміху й соціального гротеску, християнські основи світогляду й міфічно-містичні таємниці М. Гоголя. "Живі сторінки" біографії письменника позначені географічними координатами (Ніжин, Полтава, Суми, Київ, Петербург, Москва, Рим тощо), оточенням друзів-літераторів (О. Пушкін, М. Лермонтов, В. Белінський, М. Некрасов та ін.), багатоаспектним мистецьким сприйняттям (Гоголь і музика, Гоголь і українська опера, Гоголь у зображальному мистецтві й театрі, мова Гоголя і її значення в історії російської лінгвістики).

"Ключ до Гоголя" прагнули підібрати і його сучасники, й продовжувачі літературних традицій. Надто прискіпливо ставилися критики до "проявів душі"

Гоголівські сторінки

письменника ("...Сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская..."), розшифрування його "національної роздвоєності" (як стверджувала історик О. Єфименко, великий літератор був "рідним сином народності малоросійської і названим – великоросійської"), повернення на батьківщину цього "втраченого сонця України" (за образним висловом В. Шевчука). Саме в орбіті цих шукань точилися наприкінці XIX й упродовж всього XX ст. дискусії про "моду на все малоросійське", до якої спричинив М. Гоголь (С. Єфремов), творення легенди про "гоголівську двоєдушність" (М. Євшан, Є. Маланюк), контраверсійність "української стихії" (Д. Чижевський, П. Филипович, В. Петров), вирішення опозиційної дилеми "Україна – Росія" через символічний конфлікт "між Гоголем і Шевченком" (Ю. Луцький), "витворення міфу України" засобами творчого бачення М. Гоголя (Дж. Грабович) тощо.

Своєрідністю позначена загалом "українська рецепція" М. Гоголя у XXI ст., тому невинюваною напередодні 200-ліття від дня народження письменника стає поява низки цікавих видань в Україні й Росії, серед яких енциклопедія "Гоголь" Б. Соколова [2], "Сорочинський ярмарок на Невському проспекті", упорядкований В. Агеевою [3], "порівняльно-типологічні студії" Ю. Барабаша під назвою "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." [1] та інші праці.

Століття історична відстань дозволяє сьогодні по-новому сприйняти й оцінити ті гоголезнавчі напрацювання, що присвячувалися геніальному письменникові на початку XX ст., адже і постать талановитого літератора, і його сатирично-фасмагоричні образи завжди знаходили шанувальників серед професійних критиків, початкуючих майстрів пера, поважних науковців, обдарованих студентів-словесників, обнадійливих гімназистів.

Постаті двох видатних літераторів спонукали вчених найстарішого вищого навчального закладу на Слобожанщині поєднати наукові сили у спеціальному виданні "Харьковский университетский сборник в память В. А. Жуковского и Н. В. Гоголя" (Х., 1903). Дозвіл на цей випуск дав ректор університету Н. Куплеваський. Окрім портретів зазначених письменників, у збірнику зібрані матеріали, присвячені творчості Василя Жуковського ("Взгляды Жуковского на поэзию" С. Соловйова) та М. Гоголя ("Памяти Гоголя" В. Тулуба, "Пушкинские принципы в творчестве Гоголя" В. Харцієва, "Н. В. Гоголь как романтик и поэт русской действительности" М. Халанського), а також об'єднуючий матеріал "В. А. Жуковский и Н. В. Гоголь" М. Сумцова.

Ідея появи такої збірки належала професору кафедри історії російської літе-

ратури, гласному Харківської думи, голові міської училищної комісії М. Ф. Сумцову. Він брав активну участь у вшануванні пам'яті В. Жуковського та М. Гоголя (у 1902 р. виповнилося 50 років від дня смерті обох літераторів), виступав із лекціями у міському училищі ім. О. Пушкіна, виголосив доповідь у Московському університеті на засіданні товариства любителів російської словесності, разом із професорами М. Халанським і Д. Овсяннико-Куликовським готував реферат для Харківського історико-філологічного товариства. Перу видатного етнографа, мовознавця й педагога, непересічного знавця української історії й літератури, якого знала "вся наукова громадськість Європи" [6, 6] М. Сумцова належала низка статей у газеті "Южный край" і журналі "Мирный труд" (приблизно 45 заміток, статей, літературно-критичних нарисів) [4] про двох діячів на ниві культури й просвіти, які підтримували "літературну дружбу й мали високі національні заслуги". Харківський науковець і публіцист неодноразово писав про В. Жуковського-філантропа, зв'язки з декабристами, ставлення його до творчості Г. Квітки-Основ'яненка, М. Максимовича, Т. Шевченка, перебування в Харкові й Полтаві. Неодноразово з'являлися на шпальтах преси дискусії про художні образи й деталі у романах і повістях М. Гоголя, його національні відчуття, викривальний сміх, "малоросійські елементи" тощо. Окремою книгою М. Сумцов видав у Харкові матеріали "В. А. Жуковский и Н. В. Гоголь: (Чествование памяти)" (1902).

Тож до наступного збірника увійшли дослідження про спільне й відмінне у житті й творчості цих літераторів. Дуже уважно професор Сумцов простежував прояви національної душі та світлих почуттів М. Гоголя – передусім образи тополь, Дніпра, кобзарів, перегуки кришталево-чистих народних пісень, що були "своєрідною коморою", "заповітним закутком його хохлацької душі", які письменник "обереівав, як релігійне почуття, скромно, обережно, боязко, щоби не доторкнулися до нього брудними руками й не осквернили насмішкою чи глумом" [5, 144]. Невипадково на початку ХХ ст. професор гельсінгфорського університету Мандельштам писав про те, що горизонти поетичної творчості М. Гоголя "розширюються поступово": спочатку, як художник, він обмежується картинами побуту і переказами своєї батьківщини, поступово все більше занурюється у російське життя. Але у митця завжди зберігався куточок, куди "нікому не дозволялося зазирати", де він "жив життям тільки малороса", він відчував себе там "безпосередніше, вільніше, правдивіше і художньо налаштованим", адже коли майстер пера "думав про Малоросію, сама мова його ставала гоголівською"

Гоголівські сторінки

[5, 145]. Деяким критикам навіть здавалося, що ранні повісті М. Гоголя – це переклад із малоросійської, бо такою була справжня душевна стихія письменника; ці джерела відчутні й в "Ревізорі", і в "Мертвих душах". Тож "малоросійську народність" письменника вважав М. Сумцов тим потужним струменем, що давав наснагу слову й образам, якому завдячував своїм міжнародним визнанням.

До різних аспектів гоголівської тематики звернулися в "Харьковском университете" ще два автори: В. Харщів та М. Халанський. Зокрема перший із них ґрунтувався на літературній теорії О. Потебні, використовував літературно-критичний досвід М. Сумцова в аналізі письменницьких заповітів О. Пушкіна ("вичавити з себе "нікчемну" людину, очистити свій "душевний арсенал" від всіякого намулу) та їх втілення у творчості М. Гоголя. Дослідник стверджує, що цей письменник у російській літературі здійснив те, що "становило працю цілого періоду західноєвропейської літератури", суть його подвигу – в самому процесі та прийомах "звільнення душі від кріпацької залежності Манілових, Собакевичів та інших поміщиків", потреби самопізнання й самоочищення від "хлестаковщини, маніловщини та інших хвороб". І хоча ці процеси, започаткові геніальним гумористом, знайшли відгук у "колективній душі російського суспільства", безпосередньо в народі, однак і на початку ХХ ст. виразно окреслювалося питання: чи звільнилася Росія від хлестакових, манілових, чичикових?.. Певно, негативну відповідь продиктують і сьогоденні факти духовно-культурного зубожіння, та морально-політична атмосфера, що потребує гоголівської сатири, гоголівської інтуїції у змалюванні потворних і комічних явищ.

1. Барабаш Ю. "Коли забуду тебе, Єрусалиме...": Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. – Х.: Акта, 2001.
2. Соколов Б. Гоголь: Енциклопедія. – М.: Алгоритм, 2003.
3. Сорочинський ярмарок на Невському проспекті: Українська реценція Гоголя / Упоряд. В. Агеєва. – К.: Факт, 2003.
4. Сумцов М. Ф. (1854–1922): Бібліограф. покажчик. – К.: Рідний край, 1999.
5. Харьковский университетский сборник в память В. А. Жуковского и Н. В. Гоголя. – Х., 1903.
6. Шишов І. Українознавець: Спроба першого прочитання наукових праць М. Ф. Сумцова: Дослідження. – Х.: Майдан, 2000.

Тамара Старченко, к. філол. н., доц.
УДК 070.054.72(437)

ГОГОЛІВСЬКА ТЕМА В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА УЧНІВСЬКІЙ ПЕРІОДИЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті йдеться про рецепцію творчості Гоголя, її осмислення в педагогічній та учнівській періодиці України початку ХХ ст. Ключові слова: журнал, гоголівський світ, гоголівський сміх.

This article is about perception of Gogol's oeuvre and its conceptualization in Ukrainian pedagogical and discipular periodicals in the beginning of XXth century. Key words: magazine, Gogol's world, Gogol's laughter.

Відомо, що вартісна журнальна періодика загальногуманітарного спрямування витворює середовище для професійного спілкування, комунікативний простір для духовно ангажованих верств суспільства. Журналістика, вступаючи в діалог із суспільством, так чи інакше, бере на себе моральні зобов'язання, "по-перше, тому що саме вона ініціює діалог, а по-друге, прагнення до інтелектуальної взаємодії передбачає існування мети висловлювання, вартості суспільної уваги" [1, 238]. Педагогічна й учнівська періодика завжди мають бути гуманістичними за своєю суттю, адже їхнє головне завдання – просвітительство, духовне, інтелектуальне, моральне збагачення цільової читачької аудиторії.

Створенню потрібного "культурного поля" у тому чи іншому періодичному виданні сприяє зверненню до практично безпрограшного матеріалу – класичної (у нашому випадку – літературної) спадщини. Педагогічні та учнівські журнали внаслідок цього можуть стати ефективними засобами своєрідного зв'язку літературного й соціального зрізів суспільного життя. Особливо вагомим буде насамперед етичний та естетичний вплив, якщо періодичне видання привертає увагу до постатей в усіх відношеннях знакових. Прекрасним прикладом такої смислової та художньої акцентуації є звернення до життя й творчості всесвітньо визнаного майстра слова М. Гоголя. Такий наголос цілком виправданий, адже феномен Гоголя полягає, очевидно, у тому, що письменник був переконаний: навіть у найстрашніших викривленнях своєї сутності людина зберігає у глибині душі хоча б іскру людського, а це – запорука надії на можливість відродження [2].

Гоголівські сторінки

На початку ХХ ст. у Києві виходив "Народный учитель" (1908–1909) – професійний та суспільно-політичний журнал, що відрізнявся справжнім "бунтарським" характером і призначався істинним подвижникам, що були "розкидані по глухих закопелках краю" й покликані "бути захисниками інтересів трудового народу, проводирями культури у темне селянське царство" [3]. Головну мету видання бачило у боротьбі за створення національної, вільної, демократичної школи. Тут широко публікувалися політичні огляди, урядові документи, що стосувалися народної освіти, оригінальні й перекладні статті науково-популярного характеру з педагогіки, психології, шкільної гігієни, повідомлення з місць, тобто журнал давав широку панораму шкільного життя. Усі статті були розраховані на головного адресата – народного вчителя, викладача нижчої школи. Значно менше публікацій літературознавчого й літературно-критичного характеру, з-поміж яких вигідно вирізняється стаття І. Орешина "М. В. Гоголь" (1909. – № 5/6), подана у ювілейний для Гоголя рік.

Автор пропонує читачам уявити той доленосний момент, коли "до Петербурга з далекої Малоросії приїхав юнак з найсвітлішими сподіваннями й широкими планами виправити людство" [4, 3]. Наголошується на особливому відчутті, яке Гоголь плевав протягом усього життя: йому належить виконати високу й відповідальну місію – вивести на шлях праведний людство, яке буквально потонуло у пороках, помилках, найтяжчих гріхах. Наводяться проникливі й болісні гоголівські роздуми: "Я дослідив людину від її колиски і до кінця... У мене болить серце, коли я бачу, як помиляються люди. Говорять про добродетель, про Бога, а втім не роблять нічого. Хотілося б, здається, допомогти їм, але дуже рідко хто з них має світлий природний розум, щоб побачити істину моїх слів" [4, 4]. У статті правильно розставлено важливі смислові акценти: особливо виділяється величезний та рідкісний художній талант письменника, адже "розкривав таємниці життя так, як ніхто до нього, розривав безжально й безбоязно, розвінчуючи нищівність людську" [4, 4]. Автор статті підкреслює особливість гоголівського сміху – це був сміх не лише заперечення, він мав могутні життєстверджуючі, творчі засади. Абсолютно переконливо й логічно відтворено й еволюцію гоголівського сміху: геніальний письменник "довів сміх до істерики, до реготу; сміх привів до сліз..." [4, 7].

Про особливості гоголівського світу, природу таланту розмірковували не лише професійні літературні критики – складні літературознавчі проблеми з особливим юнацьким запалом, а часто й шалом обговорювали на сторінках

"свої" періодики учні. Відомий польський письменник і педагог Я. Корчак справедливо наголошував: діти й молодь потребують періодичних видань, але не тільки щотижневиків з казками й віршиками, а таких видань, які вони самі створювали б і де розглядалися б важливі й цікаві для них теми [5].

Прикметною є учнівська періодика початку ХХ ст. Так, зокрема у Києві виходили створювані у гімназіях та комерційних училищах (Л. Володкевич, М. Хорошилової) численні журнали: "Зори" (1910), "Зоряка" (1910–1913), "Колокольчики" (1912), "Колос" (1908–1912), "Крылья" (1911–1914), "Ласточка" (1909–1913), "Луч" (1917), "На пути" (1910–1911), "Начало" (1906–1911), "Наш друг" (1911–1914), "Подснежник" (1907–1912), "Пчелка" (1909–1915), "Ручеек" (1913–1915), "Юные мысли" (1912). Журнали для учнів творилися самими учнями, були здебільшого машинописними (для молодших класів – і рукописними), періодичності дотримувалися далеко не завжди: виходили залежно від накопичення матеріалу. Але було найголовніше – величезне бажання зрозуміти, докопатися до самої сутності найважливіших проблем життя, свого місця в ньому, особливостях культури, мистецтва. Учнівську періодику того часу можна вважати певним феноменом тодішньої журналістики: при всій простоті стилю, граничній щирості викладу, безпосередності дитячих публікацій відчувається вивірене, чітке педагогічне, наставницьке начало.

Велику повагу викликає складність літературних проблем, до осмислення яких звертаються у своїх публікаціях юні автори: "Что может дать человеку поэзия" ("Подснежник", 1909), "Несколько мыслей о том, как следует читать художественное произведение" ("Начало", 1909), "О товарищеских отношениях по Очеркам бурсы" Н. Помяловского ("Начало", 1910), "Сущность и задачи художественного творчества" ("Зори", 1910), "Неофутуристы" ("Пчелка", 1913). Так, на сторінках журналу "Зори" (Київська 5-та гімназія) Георгій Пестов намагається встановити, що служить імпульсом для творчої роботи? Яка могутня сила спонукає ширяти думку художника, не дає йому спокою, мучить доти, доки з усього хаосу незрозумілих видінь не вималюється виразний образ? В основі творчого процесу, хочемо ми того чи не хочемо, вважає юний дослідник, "лежить і хворобливе, паталогічне начало, адже геніальність – зворотний бік безумства" [6, 21]. Як наголошує автор, коли народжувалися образи з "Мертвих душ", Гоголь у листі з Риму зазначав: "Священная дрожь пробирает меня... Божественные вкушу минуты... Огромно, велико мое творение... Кто-то незримый пишет предо мной таинственным жезлом" [6, 22]. Юний автор цілком переконаний, що

Гоголівські сторінки

самі митці не заперечують: перебуваючи у болісному стані творення, вони підвладні своєму всеосяжному таланту, і вся творчість великого Гоголя є свідченням цього.

Глибокий науковий аналіз художнього доробку такого велетня, як Гоголь, – справа нелегка й для досвідчених літературних критиків. Годі й говорити, як це непросто для юні, але водночас, як це захопливо й принадно! Ось В. Клязник у статті "Гоголь и Украина" (Зори. – 1910. – № 1) намагається зрозуміти, чому на тлі загальних веселощів у "Вечорах на хуторі біля Диканьки" раз по раз відчувається щемливий авторський сум. Дослідник зазначає: "... ця цівочка суму така зворушлива й така задушевна, що читач мимоволі долучається до великої, святої скорботи письменника, й сльоза співчуття мимохіть затьмарює його обличчя" [7, 32]. У своїй "Исповеди" Гоголь, як наголошує автор, сам визнає: "На меня находили припадки тоски, мне самому необъяснимой, которая происходила, может быть, от болезненного состояния. Чтобы развлекать себя самого, я придумывал себе все смешное, что только мог выдумать" [7, 32]. А далі з легкістю, яку можна собі дозволити хіба що у дуже ніжному віці, дослідник зауважує: "Але якщо Гоголю було неясно й незрозуміло, чому сумувала його душа, то для нас це і ясно й зрозуміло" [7, 32]. Юний автор колись згодом, напевно, усвідомить, що далеко не все в цьому житті можна зрозуміти цілком й одразу, проте подальший хід його роздумів загалом прийнятний: "Полишивши ще у молодих літах Полтавську губернію, місце своєї батьківщини, він опинився на Далекій Півночі – столиці Росії – Петербурзі. Духовне заціпеніння, з яким він зіткнувся у столичному оточенні, відразу відштовхнуло його, і він відчув самотність. До того ж перебування у Петербурзі, побудованому на кістках його великих предків – малоросійських козаків, поступово розвивало в ньому тугу за батьківщиною" [7, 32].

В юному віці багато що сприймається і простіше, і категоричніше. Навіть величезний авторитет Гоголя не зупиняє, коли, з точки зору дослідника, існують явні недоречності: "Деякі, особливо характерні для Малоросії, обряди й звичаї передаються не зовсім достовірно. Ось, наприклад, у "Сорочинському ярмарку" зустрічаються абсолютно незнайомі одне одному парубок та дівчина. Після двох-трьох слів ми вже бачимо, як вони обнімаються" [7, 33]. Далі – "жорсткий" вирок автора: "Кожен, хто бодай трохи обізнаний з весільним обрядом на Україні, скаже, що картина дошлюбних стосунків між чоловіком та жінкою, описана вище Гоголем, не відповідає дійсності" [7, 33]. Та як би там не було,

загальний тон розлогої статті – майже трепетне схиляння перед величчю гоголівського таланту: "Ось ми вже й закінчили з "Вечорами на хуторі біля Диканьки", і як шкода розлучатися з тим захватом, з тим захопленням і з тими почуттями, що охоплювали нас під час читання!" [7, 41].

Загальну картину гоголівського входження у сферу дитячих та юнацьких інтересів доповнюють колоритні інформаційні замітки у журналах "Зоряка" (Жіноче комерційне училище Л. Володкевич, 1910) та "Пчелка" (Комерційне училище М. Хорошилової, 1909), де йдеться про проведення традиційних Гоголівських ранків, на яких учнів молодших класів вводили в багатий і принадний світ письменника, при цьому використовувалися найрізноманітніші засоби – читання уривків з творів, показ "світлових картинок", що зображували певних гоголівських типів, та інсценування (ставили, зокрема, сценки з "Женитьбы", "Мертвых душ"). Не можна байдуже обійти зворушливі дитячі дефініції гоголівських героїв (журнал "Пчелка" для учнів 1-го класу (1909. – № 1), йдеться про повість "Старосветские помещики"): "...нам рассказали о двух добродушных старичках, Пульхерии Ивановне и Афанасие Ивановиче, которые заботились только друг о друге и весь день только и думали, чего бы им покушать".

Інтерпретація гоголівської теми на сторінках педагогічних та учнівських журналів початку ХХ ст. свідчить, що розглянута періодика була одночасно засобом і місцем консолідації справжніх одностудців, які прагли, звертаючись до високих літературних орієнтирів, повернути своїх читачів до справжніх духовних цінностей.

1. Щербакова Г. Просветительство как нравственный закон журналистики // Средства массовой информации в современном мире. – СПб., 2006. – С. 238–246.
2. Лотман Ю. Учебник по русской литературе. – М., 2000. – 256 с.
3. Старченко Т. Особенности киевской педагогической периодики конца XIX – начала XX века // Средства массовой информации в современном мире. – СПб., 2004. – С. 57–58.
4. Орешин И. Н. В. Гоголь // Народный учитель. – 1909. – № 5/6. – С. 3–8.
5. Корчак Я. Избранные педагогические произведения. – М., 1966.
6. Пестов Г. Сущность и задачи художественного творчества // Зори. – 1910. – № 2. – С. 21–24.
7. Клязник В. Гоголь и Украина // Зори. – 1910. – № 1. – С. 30–41.

Валентина Михайлюта, к. філол. н., доц.
УДК 070:(09)(477)

ГОГОЛЕЗНАВЧІ СТУДІЇ ЮРІЯ БАРАБАША

У статті простежуються концептуальні засади гоголезнавчих студій відомого вченого, лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка 2004 р., літературознавця Юрія Барабаша, який у цьому році відзначатиме свій 75-річний ювілей; зроблена спроба дослідити особливості техніки літературознавчого аналізу. Ключові слова: техніка літературознавчого аналізу, сучасна інтерпретація, ментальність нації.

The conceptual bases of Gogol's studios of the famous scientist, the winner of the Taras Shevchenko State premium of Ukraine, literary critic Jury Barabash (who is celebrating his 75-th year anniversary) are considered in this article. An attempt to investigate the features of literature analysis technics was made. Key words: literature analysis technics, modern interpretation, national mentality.

Спадщина Миколи Васильовича Гоголя, різнопланова за жанрами, темами, стилевими особливостями, завжди була в центрі уваги літературних критиків. Вона досліджувалася сучасниками у ХІХ ст., вивчається нащадками у ХХ та ХХІ. Коло гоголезнавців налічує не один десяток імен відомих учених.

Юрій Барабаш – особливий літературознавець хоча б через те, що є українським літературознавцем, який живе і працює в Москві, колом його інтересів є українська література. Одна із кращих робіт про О. Довженка [7] належить йому. Проблеми історичного й національного характеру у творчості письменника становлять незмінний інтерес для Ю. Барабаша. Глибоке дослідження поезії, життя, філософії Григорія Сковороди, Шевченка, творчості Гоголя посіли значне місце у його наукових пошуках [1–5].

Досвід ученого, його науковий здобуток належать до спадщини українського літературознавства, кращі традиції якого він талановито розвиває. Відчутна "спорідненість почерку" Юрія Барабаша зі школою Г. Вязовського, В. Фашенка, Г. Клочека, для котрих характерним є системне поєднання біографічного й історичного, філологічного й психологічного, порівняльного й рецептивного методів літературознавчого аналізу. Проблеми естетики і поетики літературної творчості, сприйняття та інтерпретації художнього твору є домінуючими у списку наукових праць літературознавця. Цікаво простежити принципи методичні

технології Барабаша-літературознавця на матеріалі останніх за часом і концептуальних за переконаннями робіт про Миколу Гоголя.

І "Загадка "Прошальної повісти", і "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." виразно засвідчили професійну майстерність дослідника, вміння зламати стереотипи, можливість запропонувати новий, свіжий погляд на проблему.

Класична спадщина, у тому числі й гоголезнавство, безперечно, потребують сучасної інтерпретації. Настав час перегляду відомого, окрім накопичення нового матеріалу – уточнення і переосмислення "старого", очищення його від офіційно-ідеологічних нашарувань. Актуальністю проблеми зумовлено створення в 1996 р. у Ніжині Гоголівського науково-методичного центру. Це важливо для українського літературознавства, яке в радянські часи приречено-покійно "віддавало" Миколу Гоголя російській культурі. Присуд був категоричним: Гоголь – не тільки великий російський письменник, але так само стовідсотково російська людина, а отже, і досліджувати тут нема чого. Лише українські літературознавці закордоння мали право на власну думку, могли оцінювати постать Гоголя з іншої точки зору. Висловлювання їх неоднозначні, іноді категоричні, та їхню цінність для вітчизняної науки про літературу перебільшити неможливо. Вони витворили дискурс у гоголезнавстві, пропонуючи інакше тлумачення творчості та постаті Гоголя, що значно розширює наукові межі досліджень.

Юрій Барабаш одну з останніх своїх робіт [2] присвятив аналізу гоголезнавчого доробку вчених і критиків української діаспори з метою простежити тенденції та напрями в осягненні феномена Гоголя літературною думкою української еміграції та діаспори як питомої, хоч і специфічної, складової національної свідомості в її цілісності. У передмові вимогливий автор попереджує не шукати у поданому тексті ні всебічної розробки теми, ані систематизованого аналізу: "Ці нариси являють собою не більш як фрагмент розлогішої, ґрунтовнішої розвідки, яку хотілось би присвятити історії сприйняття та інтерпретації Гоголя українською літературною свідомістю в динаміці за півтора століття, а якщо брати ширше – дослідженню гоголівської парадигми в українському письменстві" [2, 5]. За цими передніми заувагами автора проступають риси вченого, який бачить перспективи своєї роботи, прагне осягти якнайширші горизонти проблеми.

Літературознавець вважає, що Гоголь завдяки своїй всесвітній славі зробив для українства стільки, скільки не зробив ніхто інший: "Через нього думка і почуття "української людини" давно ввійшли до скарбниці духовного досвіду людства" [6]. Він прогнозує, що саме на прокладених Гоголем і Шевченком шляхах

Гоголівські сторінки

українська література зможе нарешті вирішити свою сакраментальну проблему – залишаючись самою собою, стверджувати своє національне єство, відкритися світові гідно, як рівній увійти до системи загальнолюдської культури.

Юрій Барабаш у своїх наукових пошуках віддає перевагу раніш "закритим" темам, любить заповнювати "білі плями", часто знаходить нові тенденції в уже вивченому матеріалі, сприяючи відновленню історичної справедливості. Відомо, що твори М. Гоголя сучасники сприймали із захватом, критика – із позитивними, як правило, відгуками. З цього контексту випадають твори останнього періоду творчості, в тому числі й "Вибрані місця із переписки з друзями". Письменник не чекав такої агресивної реакції на морально-християнські поради своїм знайомим, які він вирішив опублікувати. Сучасники побачили в них гординю і нетерпимість. Вчинок Гоголя, вихід за межі "зачарованого" кола літератури, вихід із глибоко особистими освідченнями до народу – і до цього часу здається комусь нонсенсом, ледве чи не божевіллям.

Дискусійне питання в гоголезнавстві стало предметом розгляду Юрія Барабаша у фундаментальному дослідженні "Загадка "Прощальної повісті" [1]. Вчений вважає, що "Вибрані місця..." і є тією "Прощальною повістю", про яку письменник згадує у передмові до видання. У своїй монографії Ю. Барабаш, відкинувши всі емоції попередників, зосереджується на матеріалі, на фактах, коментуючи, пояснюючи кожен дату, кожне ім'я. Дослідження має академічний характер, примітки у ньому за сторінками майже "доганяють" основний текст. Автор, обстоюючи позицію наукової доцільності, впевнений, що ігнорування літературознавчою наукою "Вибраних місць..." недоречно і невинуватиме. Цей твір Гоголя говорить про самого Гоголя більше, ніж будь-який інший твір: "Поради іншим людям – це роздуми про самого себе" [1, 112]. Ю. Барабаш зазначає, що "Вибрані місця...", як і раніше, найменше читають, вони відомі менше за інші твори письменника. Цей твір стали вводити в зібрання творів Гоголя лише кілька років тому, і за ним ось уже майже півтора століття тягнеться недобра слава якоїсь помилки, провини, якоїсь ганебної сторінки в історії російської літератури. Вчений солідарний із дослідником І. Золотуським, який наполягає: "Вибрані місця..." – не падіння Гоголя, не фіаско Гоголя, а його подвиг" [8, 227]. Барабаш вважає, що пристрасна дискусія навколо цього твору Гоголя не дозволила побачити істину: письменника звинувачували в тому, що він відстав від свого часу, а виявилось, що геній випередив свою епоху. Книга сповнена ґрунтовними ідеями, спрямованими в майбутнє. Соціально-моральні відкриття і застереження письменника є його духовним посланням співвітчизникам.

Гоголівський дискурс літературознавства останніх десятиліть активізувався також питанням, яке виникло давно, так і не знайшовши відповіді: якій літературі належить Микола Гоголь – російській чи українській? Однозначний безапеляційний присуд не влаштовує жодну зі сторін, та нелогічною видається категорична відмова російського літературознавства визнати, що Гоголь є патріотом свого рідного краю, що він у своїх творах відображає українську ментальність і т. ін.

Юрій Барабаш своїми студіями доводить неспроможність шовіністичних поглядів на спадщину великого письменника. Давно відомою є істина, що російська демократія закінчується там, де починається українське питання. Небагато "співчуваючих" українській незалежності навіть сьогодні відшукається серед російської інтелігенції, у Росії прийнятні інші концепції, вибудовані з відверто монархічно-охоронних імперських засад, у річизні жорстоких канонів московської ортодоксії.

В Україні в 2002 р. вийшла у світ книга Ю. Барабаша "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." Гоголь і Шевченко: порівняльно-типологічні студії" [4]. Вона має російськомовну версію "Почва и судьба. Гоголь и украинская литература: у истоков", яка була виконана як планова робота в Інституті світової літератури ім. О. М. Горького Російської Академії наук (Москва). Та до друку вченою радою Інституту не була рекомендованою. Ухвала була досить однозначною: таких Гоголя і Шевченка ми не знаємо й знати не хочемо. В інтерв'ю "Літературний Україні" Юрій Барабаш із відвертою гіркотою зізнається, що російське літературознавство не приховує своєї позиції: "Хочемо, потребуємо, вимагаємо нашого Гоголя..." [6]. Мотивація неприйняття монографії Барабаша пояснюється синдромом "старшого брата", який базується, як уважає вчений, на визначених ідеологічних засадах. Спроба звернення до питання національної самоідентифікації Гоголя викликає роздратування у російських науковців.

Неприйнятним для російського літературознавства є також те, що Барабаш подає Гоголя у зіставленні з Шевченком. На їх думку, Шевченко просто "не доріс", щоб розглядати його нарівні з Гоголем.

Дискусії навколо постаті Гоголя переконують: імперські погляди відверто пропагуються в державній політиці Росії, літературознавча наука також є складовою політики, що визначається рамками великодержавницьких уявлень та таким давнім комплексом "третього Риму".

Вітчизняному літературознавству імпонують основоположні концепції Юрія Барабаша та науково-творчі інспірації, які потенційно містить у собі гоголівсько-шевченківська тема. Ці концепції є неприйнятними для російської літерату-

Гоголівські сторінки

роззнавчої науки. "Співчутливий" коментар автора до цитат антисамодержавницьких Шевченкових творів суперечить усталеним у російській "патріотичній" науці поглядам і засадам, а також буденній свідомості пересічного росіянина.

Безсумнівно, що Юрій Барабаш – талановитий дослідник, критик, який відчуває "злобу дня", потреби часу. Він не просто аналізує, коментує, тлумачить, він творить власний текст, прекрасно володіючи продуктивною технікою рецептивного аналізу художнього твору. Широке коло асоціацій вченого вибудоване на багатющому фактичному матеріалі. Особливо пильно в дослідженнях літературознавець з'ясовує три чинники, які визначають творче обличчя кожного письменника: життєвий матеріал, який обов'язково "висвітлюється" у творі та впливає на стиль митця; літературні традиції, в системі яких розвивається творчість письменника; особливості світосприймання, психофізіологічні риси особистості.

Крім того, Юрій Барабаш мислить і відчуває себе українцем, і послідовну позицію свою він демонструє не голосливою риторикою, а повсякденною працею. Стати імперським філологом було б легко та й зручніше і вигідніше – прикладів більш ніж достатньо. Очевидно, що силу стійкості він черпав із життєдайних джерел творчості своїх видатних земляків: Григорія Сковороди, Миколи Гоголя, Тараса Шевченка, Олександра Довженка. Їх життя і твори стали для нього, як і для Шевченка Петербург, "каталізатором особливо загостреного відчуття своєї українськості, активізації національної пам'яті, імпульсом для усвідомлення і ствердження національної ідентичності" [5, 83].

Проблема батьківщини, така важлива для самого вченого – постійний предмет розгляду в різного роду студіях про письменників. Загроза "диявольської зваби змалоросійщення" для української еліти була в усі часи реальною. Цю проблему вчений-патріот не може обминути у своїх дослідженнях. Методика сприйняття й інтерпретації дозволяє вводити у "чисту" наукову фактологію аналітичний матеріал, не позбавлений оцінних тверджень, патріотичних міркувань: "Тут (у Петербурзі. – В. М.) формувалися, запроваджувалися у практику ідеологія "єдинонеподільності", політика розтління української еліти, інфікування її вірусом малоросійства і послушенства, стратегія і тактика духовної інвазії проти національної культури, позбавлення її самобутності й перспективи розвитку, розчинення у "російському морі" [5, 80].

Непохитна патріотична позиція Юрія Барабаша робить його постать у літературознавстві ще привабливішою, а професійна майстерність і академічні знання забезпечили беззаперечний авторитет цього вченого у широких наукових колах.

1. Барабаш Ю. Гоголь. Загадка "Прощальной повести" ("Выбранные места из переписки с друзьями". Опыт непредвзятого прочтения). – М., 1993.
2. Барабаш Ю. Гоголь у літературній свідомості українського зарубіжжя (Нариси сприйняття та інтерпретацій) //Нові гоголезнавчі студії. – Сімф., 2004. – Вип. 1(12).
3. Барабаш Ю. Знаю человека... Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь. – М., 1989.
4. Барабаш Ю. "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." Гоголь і Шевченко: порівняльно-типологічні студії. – Х., 2001.
5. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історико- й націософська парадигма. – К., 2004.
6. Барабаш Ю. Таких Гоголя і Шевченка вони не знають і не хочуть знати // Літературна Україна. – 2001. – 5 квіт.
7. Барабаш Ю. Чисте золото правди. Деякі питання естетики й поетики О. Довженка. – К., 1962.
8. Вінок Гоголю: Гоголь і час. – Х., 1989.

Любов Боярська, к. філол. н., доц.
УДК 82-343:821.07

ГОГОЛЬ І "ХИМЕРНИЙ РОМАН"

У статті розглядаються основні напрями засвоєння "хімерним романом" здобутків романтичної прози М. Гоголя: іронічна гра з гоголівським текстом-міфом (діалогія В. Земляка "Лебедина зграя" і "Зелені Млини") та інтерпретація принципу "зацікавлення злом" (роман-балада "Дім на горі" Вал. Шевчука). Ключові слова: романтизм, міф, текст-міф, образ, "вічні сюжети".

The basic directions of mastering by the "chimerical novel" of achievements of M. Gogol's romantic prose are considered in the article: the ironical play with the Gogol's text-myth (V. Zemlyak's dialogic "Swan Flock" and "Green Mills") and the interpretation of the principle "harm concerned" (the novel-ballad "House on a Mountain" by V. Shevchuk). Key words: romanticism, myth, text-myth, image, "eternal plots".

Однією з визначальних рис романтизму є прагнення до створення узагальнених символічних образів. Дослідниця І. Тертерян зазначала, що романтиків завж-

Гоголівські сторінки

ди "приваблювали міфи: біблійні, античні, середньовічні, фольклорні – і вони їх неодноразово переосмислювали і обробляли. Але головне – вони хотіли дати свої образи-міфи" (тут і далі курсив наш. – Л. Б.) [13, 18]. Шеллінг, який детально розробив теорію літературної міфотворчості, наставляв романтиків: "...будь-який великий поет покликаний перетворити в щось цілісне частину світу, що йому відкрилася, і з його матеріалу створити власну міфологію... Достатньо згадати "Дон Кіхота", щоб зрозуміти для себе поняття міфології, створеної генієм однієї людини" [13, 18]. Найвизначніший представник Єнської школи Новаліс (Фрідріх фон Гарденберг) конкретизував ідею літературної міфотворчості, назвавши сам жанр роману (який Ф. Шлегель вважав провідним жанром епохи романтизму [14, 37]) "*міфологією історії*", зазначав, що "романтична оцінка і обробка – це і є символізація. Реальна історія – "світ і доля" – настільки бурхлива, катастрофічна і несподівана, що вимагає монументальних образів і може бути адекватно втілена тільки в символічних образах міфологічного масштабу" [13, 18]. Багатьом представникам романтизму (до речі, не тільки геніям, а й менш обдарованим письменникам) вдалося створити свою літературну міфологію (тексти-міфи. – Л. Б.) і такі символічні образи, які залишилися у свідомості кількох поколінь (Каїн, Корсар Байрона тощо).

Для української романтичної прози XIX ст. таким *текстам-міфам* надовго стали твори М. Гоголя. "Вечори на хуторі біля Диканьки" вивели його на авансцену російського і європейського романтизму, а їх неповторна оригінальність створила їм репутацію художнього феномену, який не має прецедентів і аналогій. Звернення Гоголя до України було зверненням до національних першооснов слов'янського світу. "Це звернення в генетичному сенсі аналогічне до того зондування середньовіччя, яке проводилося західноєвропейськими романтиками в пошуках корінних, первісних основ своїх національних культур" [15, 37]. Крім того, "історична роль творів М. Гоголя в утвердженні вітчизняного романтизму полягає в тому, що вони були п р о з о в и м и" [11, 64].

Серед творів, написаних під впливом гоголівської поетики, можна назвати "Нежинский полковник Иван Золотаренко" та "Чайковский" Є. Гребінки. З цього приводу М. Жулинський наводить твори П. Куліша: "Про те, від чого в містечку Воронежі висох Пішевець став", "Про те, що сталося з козаком Бурдюгом за зелені свята", "Вогненний змії" [4, 472]. Гадаємо, до цього ряду можна віднести і "баладні" [3, 575] оповідання "Чари", "Свекруха", "Данило Гурч", "Максим Гримач" Марка Вовчка, романтичну повість "Марко Проклятий" О. Сто-

роженка тощо. До речі, подібна ситуація певний час спостерігалася і в російській літературі. Критик "Северной пчелы" В.Ушаков наголошував: "Новейшие наши писатели, желая ответить свои исторические картины народными красками, как будто условившись, искали оных в быту малороссийском" [15, 132].

Оскільки, за великим рахунком, романтизм ніколи не зникав з літератури повністю, а створені автором-романтиком персонажі вже набули значущості міфологеми і стали образами міфологічної ваги, тенденція звертатися до відомих гоголівських персонажів простежується і наприкінці XIX ст. (у так званому неоромантизмі, зокрема творчості О. Кобилянської, Лесі Українки). Під час буремних подій початку XX ст. романтизм знову повертається в літературу і знову актуалізуються деякі елементи гоголівської поетики. Так, у творі М. Хвильового "Мати" протистояння синів – представників різних суспільних сил підкреслюється обігруванням імен головних персонажів – Остап та Андрій, а їхній батько, захоплений "молодим Гоголем", – умовний "Тарас Бульба". Відчутні гоголівські ремінісценції і в "Старшому боярині" Т. Осьмачки та "Звенигорі" О. Довженка.

Про широке повернення в українську літературу поетики романтизму знову заговорили вже у зв'язку з появою у 70-х рр. XX ст. так званих "умовних" ("параболічних") творів, які згодом дістануть назву "хімерної прози". Одним із питань, які цікавили тоді дослідників, стало питання про літературні джерела цього явища. Найавторитетніші вчені зазначали, що "специфічним для багатьох творів "неоміфологічного" мистецтва є те, що *функцію міфів у них виконують художні тексти* (переважно наративного типу), *а роль міфологем – цитати і перифразування з цих текстів*" [8, 64]. Про вплив М. Гоголя (особливо збірок "Вечори на хуторі біля Диканьки" та "Миргород") на український "хімерний роман" свого часу писали багато дослідників. Зокрема, М. Жулинський наголошував на запозиченні "хімерним романом" традиції народно-фантастичного оповідання, так блискуче опрацьованої Гоголем [4, 472–475]. Про звернення так званої "параболічної" (умовної) літератури до "історичного (чи імітованого під історичний) матеріалу", "фольклорних і міфологічних джерел до пам'ятних віх у писаній історії, щоб виявити там найцінніше, найлюдяніше і привернути до нього увагу сучасників, які йдуть у майбутнє" – писав М. Насенко [11, 286]. Досліджуючи комічні форми (гротеск, іронію) у "хімерній прозі", П. Майдаченко не лише зазначав, що вона запозичує гоголівську сміхову традицію, а й вперше спробував показати, як відомі гоголівські персонажі стають тим матеріалом, на якому базуються деякі образи умовної прози. Зокрема, дослідник простежує зв'язок опові-

Гоголівські сторінки

дання "Панна сотниківна" з другої частини роману-балади "Дім на горі" Вал. Шевчука з повістю "Вій" М. Гоголя [9, 160–161]. Саме цей шлях видається нам найпродуктивнішим для розгляду питання про вплив поетики М. Гоголя на "хімерний роман".

Оскільки розрізняють два основні типи ставлення митців до міфу: ігрове і серйозне [1, 13; 8, 58–65], то, очевидно, маємо підстави говорити про такі ж типи ставлення і до *тексту-міфу*. Нагадаємо, що *іронічне* ставлення передбачає пародіювання, приземлення, дегероїзацію міфологічних образів, довільне змішування різних міфологічних систем, які розглядаються як предмет вишуканої інтелектуальної забави, гри [2, 138–167]. Є. Мелетинський зауважував, що "міфологізм ХХ ст. немислимий без гумору та іронії", які "виражають необмежену свободу сучасного художника щодо традиційної системи символів, що давно втратила свою обов'язковість, але зберегла свою привабливість як засіб метафоризації..." [10, 239].

*Іронічне ставлення (іронічно-інтелектуальна гра) до гоголівського тексту-міфу спостерігаємо в дилогії В. Земляка "Лебедина зграя" та "Зелені Млини". Наприклад, в епізоді засідки Явтушка на свого сусіда Данька (епізод цей дуже важливий для вибудування бінарної опозиції Лук'ян – Данько, божественне і диявольське, Добро і Зло) письменник використовує запозичені з "Сорочинського ярмарку" образи і атрибути. Тут уперше з'являється визначальна для Данька номінативна (називна) характеристика – "чорт". "Аж раптом щось неймовірно тяжке та неоковирне звалилося на нього й розплескалося з такою силою, що Явтушок навіть не встиг скрикнути... Не мав спершу сумніву, що звалився на нього сам чорт, бо ж бачив на власні очі, як услід за чортом падав диявольський кошушок (явний натяк на гоголівську червону свитку. – Л. Б.) і завис на морельці" [6, 93]. Витворена в уяві Явтушка зустріч з нечистою силою, безумовно, надає гумористичного забарвленні цій сцені. Сконструйоване В. Земляком протистояння братів Соколюків (крім попередніх портретних і психологічних характеристик героїв) тут має помітний *камічний* підтекст, який зміниться на трагічний лише в епізоді йорданського бунту. Отже, спостерігаємо тут таку особливість використання тем, образів та структур попередніх творів літератури чи міфів, яку Дж. Уайт називає "*фрагментацією*" (нагадаємо, що саме цей учений у праці "Міфологія в сучасному романі" (1971) розробив термінологічний апарат щодо використання тем попередніх творів літератури чи міфів) [7, 99].*

Наступні моменти, що підкреслюють потенційну схильність Данька до зла,

пов'язані з "вічним" мотивом *"проклятого золота"*, що свого часу був використаний основоположником неоміфологізму Р. Вагнером у "Перстні Нібелунгів", а також М. Гоголем у творах "Ніч на Івана Купала" (збірка "Вечори на хуторі біля Диканьки") та "Портрет" (збірка "Арабески"). Під час викопування скарбу Лук'ян відчув у Данькові потенційного вбивцю і змушує того викинути сокиру: "Золото мстиве, а тим паче у нашому злиденному Вавилоні. Клянися отут перед матір'ю, що ти голови не втрапиш, коли тебе вразить золото в очі" [6, 40]. Символічно, що Данько в цей момент перебуває в топографічно магічному місці – ямі (міфологічній безодні) [12, 192]. (До речі, про обізнаність М. Гоголя з магічною топографією свідчить місце розміщення (*гора, яма*) злих сил у "Пропалій грамоті" та "Страшний помст"). У цьому епізоді спостерігаємо лінійне (за Дж. Уайтом) використання зазначеного мотиву, але знову ж таки зведене до *фрагментації*.

До улюблених прийомів В. Земляка належить і використання ще одного "вічного мотиву" – *"дороги"*. *Дорога як умовна модель випробування становищем*, побудована за схемою народних переказів про потойбічні сили, покійників, упирів (і, безперечно, не без впливу сцени несамовитої поїздки Панночки і Хоми Брута з повісті "Вій" М. Гоголя), виступає в епізоді, дійовими особами якого є Савка Чибіс і Боніфасій Лясота (Кармеліт). Щовечора, коли вічно голодний Савка повертається після вечері у Зої і Рубана, загиблий Кармеліт (тепер уже представник інфернального світу) катається верхи на ньому. Жадібність змушує Боніфасія щоразу повертатися з того світу: "А ти ж як думав, задарма вечеряти в моїй хаті? В мене так не піде, в мене так не піде", – ще за життя це була його улюблена фраза. У саму сільраду Кармеліт боявся заїздити на Савці, боявся, напевне, щоб його не замкнули там, і Савка кожного разу був мокрий, як миша, від того страшного вершника. Але не міг сказати про це Рубанові не лише тому, що той партійний і нізашо не повірить у таке, а тому, що Савку й без цього достатньо мають за дурника. Він ходив на вечері і хоч повертався з них з холодною душею, але ходив, аби не образити, не відштовхнути нового голову від себе" [6, 182]. У цій ситуації випробування становищем Савка, один з далеко не найсильніших вавилонян, виходить все-таки переможцем, сильнішим духом за будь-якого вавилонського багатиню, бо ж знаходить силу щодня долати дорогу неймовірно важку, "котрої не зніс би ніхто на світі, окрім терплячого і пречудового Савки Чибіса", – зауважує автор. Безперечно, тут обігравання відомої ситуації із "Віа" дає автору можливість виокремити свого героя, який у діалогії виконує роль *міфологічного блазня*, що є одним із аспектів авторської маски.

Гоголівські сторінки

Отже, як бачимо, В. Земляк використовує гоголівські образи і схеми, ремінісценції з його творів для підсилення ефектності певного епізоду чи образу, для створення специфічної сміхової атмосфери, яка характерна для багатьох творів "химерної прози".

Інший шлях обирає Вал. Шевчук. Насамперед слід зауважити, що його ставлення до гоголівського тексту-міфу не *іронічне*, а *серйозне*. Це передбачає звернення до міфу з метою пояснити важливі сучасні соціальні процеси, піднести актуальні духовно-моральні проблеми до рівня загальнолюдських, вивести їх на грандіозний вселенський простір, а отже, чіткіше побачити реальні шляхи їх розв'язання. М. Жулинський зазначає, що новели Вал. Шевчука "із циклу "Голос трави" нагадують сюжетно розгорнуті, майстерно ілюстровані морально-етичні постулати, якими старий козопас (герой повісті-преамбули. – Л. Б.) "повчає" нащадків" [5, 9]. Учений наголошує, що "Валерій Шевчук легко переходить зі світу легенди, переказу в світ реальності. Відбувається оживлення, зрощення двох планів оповіді, внаслідок чого поглиблено розкриваються характери героїв, посилюється можливість поєднання давніх гуманістичних традицій з морально-етичними принципами сучасного життя. І все це здійснюється задля пізнання важливих, на його думку, проблем сучасності, саме їх письменник "вивіряє" вічними істинами людського буття, народної моралі та етики" [5, 8].

Слід наголосити також, що Вал. Шевчук використовує багато прийомів літературного попередника (зокрема, ті, що свого часу в прозі Гоголь апробував уперше): звертається до історичного минулого і етнографічної екзотики, олітературнує найбільш ефектні баладні, легендарні та переказові сюжети, вводить у текст вставні новели, авторські відступи тощо. Вже авторське жанрове визначення "Дому на горі" – роман-балада – засвідчує звернення Вал. Шевчука до романтичної поетики і окреслення тематичного кола гостродраматичних, трагічних ситуацій і колізій, що є ознакою баладного жанру. Саме ця трагічна номінативна (називна) визначеність зумовлює вибір письменником того популярного романтичного принципу, який можна назвати "*зацікавлення злом*" і який є провідним у так званих "страшних" повістях М. Гоголя. Зауважимо, що Вал. Шевчук, застосовуючи прийоми алюзії та ремінісценції, дуже часто поглиблює запозичений мотив, препарує його, розширює, посилює, або ж вводить кілька мотивів (з Біблії, літератури тощо) у свій твір (тобто, власне, робить те, що Уайт називає "*конденсацією*" мотиву-структури [7, 99; 17, 518–519].

Одна з ознак цілого ряду романтичних героїв – *"зацікавлення злом"* "та самозабутня готовність, з якою вони досліджують *зло як шлях до досягнення повноти життя* і розплачуються за неправильний вибір шляху" [13, 23] – стає однією з провідних ліній у творі Вал. Шевчука "Дім на горі". "Письменник прагне розпізнати діалектику зла, першопричини його з'яви, намагається схрестити добро і зло у конфліктному двобої, а для цього персоніфікує їх у характерах своїх героїв", – наголошує М. Жулинський [5, 9].

Але в процесі авторського "дослідження" зло дуже часто виявляється неоднозначним. Так, стара чарівниця Іваниха Галайдиha (Жабуниха) із новели "Голос трави" повчає Хлопця (молоду відьму Варку Морозівну, що обманом захотіла здобути бабині знання): "Учинивши комусь зло, ти собі його вчинив, так само і з добром. Убивши когось чи зламавши – ти в собі щось убив чи зламав. Стережися того, бо з тебе спитується більше, ніж з інших" [16, 431]. І молиться до обох сил: "Ти, боже, чи ти, дияволе, хто з вас наслав на мене це прокляття" [16, 407], зауважуючи: "А хіба я знаю, хто мною вершить? Коли треба мені чого, прошу в обох: і в бога, і в диявола. Хтось там мені із них і пособля" [16, 425]. А в оповіданні "Чорна кума", побудованому за мотивами легенд про Смерть-куму, лише представниця потойбічного світу жаліє бідолоашного батька-злидаря, в якого ніхто не хоче *похрестити* дитину. Лісовик із оповідання "Швець" теж жаліє нещасного батька, на утриманні якого дев'ятеро дітей, і мучиться від необхідності забрати душу шевця і від співчуття до чужого горя.

"Вічний" мотив *"проклятого золота"* і зв'язаний з ним мотив *"закладання душі дияволу"* Вал. Шевчук обіграв кілька разів. У новелі "Свічення" розвивається (підсилюючись) лінія із "Ночі на Івана Купала" М. Гоголя: багатство, здобуте вбивством невинних людей, неминуче призводить до загибелі не лише зловмисника, а й численних його нащадків. (Принагідно зауважимо, що в цьому творі використані й два біблійні мотиви – *"Каїнове прокляття"*, коли вбивця до певного часу не може померти, і *"загибель Содому та Гамори"*.) Зовсім по-іншому аргументується поведінка героя оповідання "Швець". "Бомагу" про запродавння своєї душі швець підписує, щоб врятувати дітей. Коли ж настає час розплати, швець довго опирається злому духові й навіть катує його, аж поки не прокидається в ньому милосердя до лісника: "Хто його знає, може, він і не винуватий, а винуваті всі ми, і я в тому числі?" [16, 332]. І тоді він добровільно йде дорогою смерті.

В оповіданні "Сиві хмари" мотив *"запродавння душі дияволу"* трактується ще

Гоголівські сторінки

інакше. Никифор Твардовський (один із найпопулярніших у слов'янському романтизмі персонажів) введений як постать, на перший погляд, абсолютно нехаризматична. Однак бідак, підніжок багатого панства, малий, нікчемний чоловічок примудряється розкласти такий диявольський пасьянс, що всі його шляхетні "друзі" кинуться завзято винищувати один одного. Його зловісний дух, нещадно провокуючи нещастя, сіє розбрат і кривди. Незважаючи на зовнішню несхожість образів і видиму недемонічність, Твардовський дуже нагадує лихваря Петроміхалі із повісті "Портрет" М. Гоголя ("Арабески"): всіх тих, хто до нього звертається за допомогою чи послугою, чекає неминуча смерть.

Зло у Твардовському вимагає приниження та насильства, вимагає власного вивищення за рахунок знищених фізично і морально. Потребує цього й інший персонаж Вал. Шевчука – сотник з оповідання "Самсон". Називна і сюжетна схожість на біблійне оповідання приховує ще одну алюзію: з образом сотника, батька панночки-відьми із гоголівської повісті "Вій". Згадаймо, як зверхньо, владно і жорстоко говорить і поводить себе сотник із Хомою Брутом, якому передає жакливе прохання панночки. Як погрожує забити його канчуками, як заганяє Хому у безвихідь, не шкодуючи чужої душі й чужого життя. "Обтяжений владою, іменитий і багатий сотник звик до цілковитого послуху оточуючих його людей. Не рахуючись з бажаннями "філософа", він покладає на нього тяжкі обов'язки, самовладно примушує його підкоритися своїм наказам. Погрожуючи Брутові, він розмовляє "грізно, піднімаючись на ноги, і обличчя його набуло владного і лютого виразу, що виявили весь непогамовний його характер, приспаний лише на час туги" [15, 137–138].

Сотник із "Самсона" (одна із найзловісніших фігур у творах Вал. Шевчука) незворушно продумано і страхітливо люто намагається знищити велетня Івана, який, на його думку, не виявляє до начальника належної поваги. Немилосердна колективна розправа, організована сотником, на якийсь час дає йому дике задоволення від чужого приниження і ганьби. І лише тоді, коли покалічений Іван трохи одужає, ціною власного життя він знищить своїх кривдників, розірвавши нарешті диявольське коло.

Як бачимо, первісні мотиви, використані Вал. Шевчуком, підсилюються, нагнітаються, концентруються, підкреслюючи, що споконвічна **боротьба між Добром і Злом** – дуже драматична і болісна.

Незважаючи на різні типи ставлення В. Земляка і Вал. Шевчука до гоголівського тексту-міфу, можемо стверджувати, що порівняння "химерної

прози" і тексту-міфу письменника-романтика, розшифровування складної системи алюзій і посилань дає змогу говорити про розширення загальної картини світу та урізноманітнення зображальних засобів у сучасних текстах, про складне зіставлення їх з вищими досягненнями світової літератури та про беззупинний зв'язок романтичної традиції у нашій літературі.

1. Бачинин В. А. Искусство и мифология. – М.: Знание, 1987. – 64 с.
2. Гейзінга Й. *Homo ludens*: Пер. з англ. – К.: Основи, 1994. – 250 с.
3. Гончар О. І. Марко Вовчок // *Історія української літератури XIX століття*: У 2 кн.: Кн. 1: Підручник / За ред. М. Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2005. – С. 569–595.
4. Жулинський М. ...І сповіщає нам голос трави // Шевчук Вал. *Дім на горі*. – К.: Дніпро, 1983. – С. 470–486.
5. Жулинський М. До людини і світу – з любов'ю // Шевчук Вал. *Вибрані твори*. – К.: Дніпро, 1989. – С. 5–15.
6. Земляк В. *Твори*: В 4 т. – Т. 3. *Лебедина зграя. Зелені Млини. Романи* / Упоряд. Л. Чубар. – К.: Дніпро, 1984. – 619 с.
7. Козлов А. С. Мифологическое направление в литературоведении США. – М.: Высш. шк., 1984. – 175 с.
8. Лотман Ю. М., Минц З. Г., Мелетинский Е. *Литература и мифы* // *Мифы народов мира*: Энциклопедия: В 2 т. / Глав. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. энциклопедия, 1992. – Т. 2. (К–Я). – С. 58–65.
9. Майдаченко П. І. *Комічне в сучасній українській прозі*. – К.: Дніпро, 1991. – 190 с.
10. Мелетинский Е. М. *Поэтика мифа* / РАН, Ин-т мировой лит-ры им. А. М. Горького. – М.: Вост. лит. РАН, Школа "Языки рос. культуры", 1995. – 407 с.
11. Насенко М. К. *Романтичний епос: лірико-романтична стилізова течія в українській радянській прозі*. – К.: Наукова думка, 1988. – 311 с.
12. *Структура текста*: Сб. стат. – М.: Наука, 1980. 287 с.
13. Тертерян И. *Романтизм* // *История всемирной литературы*: В 9 т. – М.: Наука, 1989. – Т. 6. – С. 16–27.
14. Тураев С. *Немецкая литература* // *История всемирной литературы*: В 9 т. – М.: Наука, 1989. – Т. 6. – С. 36–79.
15. Храпченко М. Б. *Творчество Гоголя*. – М.: Сов. писатель, 1956. – 606 с.
16. Шевчук Вал. *Вибрані твори*. – К.: Дніпро, 1989. – 525 с.
17. *Encyclopedia of contemporary literary theory*^ *Approaches. Scholars. Term* Toronto? Buffalo? London?

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

Андрій Борець, студ.
УДК 070.421 М. Зеров

МИКОЛА ЗЕРОВ – РЕДАКТОР ЧАСОПISУ "КНИГАР"

Розглядаються суспільно-політичні погляди М. Зерова крізь призму його редакторської роботи в критико-бібліографічному часописі "Книгар". Доводиться, що М. Зеров, незважаючи на загрозу своєму життю, друкував у журналі правду про злочини більшовиків та білої армії, об'єктивно відображаючи навалишню дійсність. Ключові слова: редактор, часопис, стаття.

In this article the author shows the social and political views of M. Zerov in the light of his editorship at the magazine "Knyhar". It is being proved that in spite of threat of violent death the truth about the crimes of White army and Bolsheviks was out by M. Zerov's magazine. Key words: editor, magazine, article.

Постать Миколи Зерова розглядалася в літературознавстві різнобічно – як блискучого вченого, поета, перекладача, редактора, полеміста тощо. Хоча здебільшого історики літератури цікавлять періоди життя і творчості, так би мовити, "сформованого" Зерова – людини зі стійкими переконаннями, високою ерудованістю, глибоким естетичним смаком. Це і "баришівський" період, і внутрішня еміграція 1921–1923 рр., літературна дискусія 1925–1928 рр., і, звісно, трагічні 30-ті. Менше зацікавлення викликає Зеров доби визвольних змагань 1917–1920 рр., хоча саме в ці роки відбувалося його становлення як літературознавця, редактора і вченого.

Напевне, один із найяскравіших епізодів у діяльності М. Зерова зазначеного періоду – це редакторська робота в часописі "Книгар". В українському журналістико- і літературознавстві цьому виданню не приділено належної уваги, хоча за якісним рівнем воно, як стверджує М. Тимошик, і досі залишається неповторним явищем "в історії не лише видавничої справи, а й української культури в цілому" [13, 310]. Ані в радянські, ані в часи незалежної України не існувало критико-бібліографічного часопису, який можна було б поставити поряд із "Книгарем". Сам Зеров, спостерігаючи недолугі спроби "червоного" літературознавства перевершити "буржуазно-націоналістичний" журнал, зазначав: "...Ре-

дактори та ближчі співробітники цих бібліографічних спроб одверто признаються, що покійний "Книгар" був журналом доволі жвавим і цікавим; що ж до їх власних видань, то ще недавно читач був свідком їхніх писань та міркувань про те, як поставити і як зрушити з місця віз бібліографічного журналу" [5, 421].

Зеров став головним редактором часопису в березні 1918 р. Директорія повалила гетьмана Скоропадського, проте так і не змогла встановити контроль над країною. Новий уряд був оточений "трикутником смерті" – з півночі і сходу на Київ ішли більшовики та Добровольча армія, на півдні висадилися війська Антанти. Україною ширилася анархія, у столиці запанувала безнадійність. Багато хто з інтелігенції старшого покоління, розуміючи, що незабаром місто дістанеться чи то "білим", чи то "червоним" окупантам, вирішив виїхати за кордон. "Уряд йшов назустріч їй й формував різні дипломатичні місії для виїзду на Захід. Десятки людей їхали до Швейцарії, Риму, Відня з великими державними коштами, "щоб підтримати імідж УНР", як зазначала Н. Полонська-Василенко [10, 519].

Серед тих, хто виїхав, було й чимало співробітників журналу "Книгар", зокрема і його перший редактор В. Королів-Старий. Натомість М. Зеров залишився, і йому одразу ж запропонували очолити часопис. Дружина Миколи Костьовича згадує: "У Києві... зраділи з повернення Зерова й одразу ж запропонували йому посаду редактора журналу "Книгар". Адже він знав усі книжкові появи, стежив за всіма сучасними виданнями, не кажучи вже про старі, міг подати будь-яку бібліографічну довідку в галузі української літератури" [6, 90]. Новий редактор почав активно залучати до праці представників інтелігенції молодшого покоління, зокрема своїх товаришів, яких у майбутньому назвуть "неокласиками", П. Филиповича, М. Могілянського, В. Петрова та ін. М. Рильський зазначав: "Термін "неокласики" прикладено було... до невеликої групи поетів і літературознавців, які гуртувалися спершу навколо журналу "Книгар" [8, 1259].

Із приходом М. Зерова припиняють друкуватися передові статті, в яких раніше редакція висловлювала свої суспільно-політичні погляди. "Книгар" майже всю увагу зосереджує саме на критико-бібліографічній діяльності. Чому Зеров вирішив відмовитися від такої форми оцінки дійсності? Напевне, щоб це зрозуміти, варто звернутися до споминів близьких йому людей. Ось як згадує той період дружина М. Зерова, Софія: "Ми, кияни, прокидаючися вранці не завжди певно знали, яка влада в місті... ніхто не був певне завтрашнього дня" [6, 92]. Знайома М. Зерова історик Н. Полонська-Василенко зазначала: "Страшним був занепад людської душі. Видатні вчені і громадські діячі мусіли зосереджувати свою ува-

гу на жалюгідному вегетуванні. Ширилися плітки. Рівень інтересів знижувався до рівня зацікавлень базарних перекупок" [11, 178]. Напевне, саме через загальну стомленість від політики та страх перед невизначеністю "Книгар" вирішив не виходити з редакційними статтями.

Утім, сказати, що часопис ніяк не реагував на політичні події було б неправдою. Рефлексії були, і, здається, їх краще простежити крізь призму двох напрямів. По-перше, це рецензії авторів "Книгаря" на книжки суспільно-політичного характеру, які ще час від часу з'являлися в Україні. По-друге, це редакційні матеріали рубрики "Літературне життя (звістки та чутки)". Те, що Зеров вичитував усі матеріали, перед тим як вони потрапляли на шпальти журналу, а деякі писав власноруч – беззаперечний факт: "В праці для нього не було важливого і незначного; все було гідне праці. Зеров ніколи не передоручав роботи іншим: усе він робив сам. Він робив навіть те, що він цілком міг би не робити", – згадував редакторську працю свого колеги В. Петров (Домонтович) [2, 292].

Рецензії на книжки суспільно-політичного характеру писалися переважно інтелігентами старшого покоління, зокрема С. Єфремовим та П. Стебницьким. За браком місця наведемо лише кілька прикладів того, як часопис виявляв своє ставлення до політичної ситуації. Серед матеріалів П. Стебницького помітне місце займає стаття "В пазурах доктринерства", що є рецензією на працю відомого дослідника марксизму К. Каутського "Диктатура пролетаріату". У своїй праці цей автор зробив спробу проаналізувати політичну ситуацію в більшовицькій Росії. Його висновок: керівники радянської держави перекрутили погляди К. Маркса, бо ж сприйняли його настанови про диктатуру пролетаріату аж занадто буквально. На думку К. Каутського, Маркс, пишучи про диктатуру пролетаріату, мав на увазі не форму правління, а панування цього класу шляхом всенародної демократії. Висновок Каутського однозначний: "пролетаріатові нема чого боятися можливого провалу більшовицької диктатури, бо вона тільки компрометує ідеї соціалізму і спиняє її поступ" [12, 1370].

Але П. Стебницький у статті-рецензії іде далі Каутського і намагається проаналізувати можливий розвиток більшовицького режиму. Він упевнений: диктатура, хоч і зруйнувала старий лад, навряд чи зможе збудувати новий соціалістичний. Натомість, як стверджує автор, "диктатура пролетаріату" переросте у щось інше, зовсім на соціалізм несхоже: "Та сама Франція показала, що диктатура краще воює, ніж будує новий соціальний лад. Диктатура ж нижчих верств може лиш промостити шлях до диктатури меча, – до бонапартизму" [12,

1371]. Передбачення публіциста були досить пророчими. Розмірковуючи над світовим досвідом і подібними проявами у Європі, П. Стебницький вважав: "Ні одна з європейських націй для такого експерименту, хоча б і з всесвітнім масштабом, не зважилась би віддати на жертву свою власну країну" [12, 1374].

А ось як на сторінках "Книгаря" згадує прихід марксизму на терени України С. Єфремов: "Вийшов він на прилюдну арену з чималим галасом, з войовничим запалом і одразу придбав собі і запальних adeptів, і так само запальних ворогів... Аллахом того часу став Маркс" [4, 1259]. Один із найпалкіших adeptів марксизму В. Ленін, за оцінкою С. Єфремова, "доеволюціонував до большевизму й стоїть нині на чолі Совітської Росії, теоретично й практично проповідуючи теж імперіалізм – червоний, але все-таки імперіалізм" [4, 1259]. Можна цілком погодитись з істориком Я. Дашкевичем, який вважав: "М. Зеров, друкуючи такі слова, не був боягузом" [1, 39].

Утім, Зеров не сприймав не лише червоний рух. Так само вороже він ставився до денікінської армії та її варварських дій. Характерною є редакційна стаття "Карна експедиція. Епізод з найновішої історії української книги", де дається оцінка денікінщині: "... скрізь девізом її було назад. Денікінщина проробила на очах у нас репетицію повної й безоглядної реставрації" [7, 73]. Журнал розповідає, що російський офіцер п. Будимович після захоплення "білими" Києва взявся обшукувати книжкові склади начебто із наміром знайти та знищити більшовицьку літературу. Але, як зазначає "Книгар", "до "большевицьких" видань черга чи то не дійшла, чи може й не мала дійти" [7, 75]. Нищили денікінці виключно українськомовні книжки. Усього до списку заборонених книг потрапило 118 назв, спалено 40 543 примірники. Навіть проросійська газета "Киевлянин" спочатку відмежовувалася від таких варварських дій, а коли стало очевидно, що це справа рук денікінців, просто замовчувала їх. "Книгар" справедливо зазначав: "Характерно, що не вважаючи на кивання в бік агентів Бронштейна, карна експедиція Будимовича обмежилася на самій українській літературі. Ще характерніше, що російська преса і російський друк цілком замовчали й не обізвались нічим на хазяйнування у них на очах карного загону Будимовича" [7, 77]. Все це, як зазначено у часописі, "малює принадно й перспективи "оновленої" їхньої роботою Росії – Росії цензури, контррозвідників, баранячого рога й кузькиної матері" [7, 76]. Терор, насилля, наруга над культурою та словом – все це було для М. Зерова настільки неприйнятним, що він викривав ці злочини, незважаючи на загрозу своєму життю.

Історія журналістики

У перші місяці остаточного встановлення більшовицької влади в Україні, червоний терор посилюється до абсурдних меж. Арештовують і розстрілюють тисячами – переважно свідомих українців, інтелігенцію. Ось як згадує ті часи український соціал-демократ К. Кошевський: "Арешти чинилися скрізь, де тільки збиралося більше однієї людини. Ловили на вулицях, в театрах, кінематографах, садах, кав'ярнях, в трамваях, словом, всюди, де було повітря" [1, 41]. Бачачи ці злочини проти української культури, проти українського народу, М. Зеров та редагований ним часопис мовчати не могли. Незважаючи на небезпеку, публіцист відстоював правду: "У низці своїх публікацій у періодиці "революційних" років Микола Зеров виступив проти більшовицького терору – проти перших безсудних розстрілів української інтелігенції. Він писав про це сам (і не тільки в своєму журналі), а як редактор "Книгаря" вміщував на сторінках часопису матеріали інших авторів на цю тему. Інакше кажучи, Зеров використовував ті невеликі легальні можливості, які мав, для оприлюднення правди про перші злочини нового режиму" [8, 1255].

Свідченням мужньої позиції часопису "Книгар" та його головного редактора стали опубліковані на шпальтах журналу некрологи та деякі подані в них оцінки політичної ситуації: "Не стало Віктора Дмитровича Петрушевського, одного з директорів видавництва "Час". Покійний був жертвою провокації, що такого розвитку досягла за наших сумних часів, і, можна думати, жертвою неповинною. Людина далека од активної політичної роботи, книгар і видавець, він був притягнутий до слідства й розправи "Чрезвычайной Комиссии" як обвинувачений в організації чергової "контрреволюційної змови" і через три тижні після свого арешту розстріляний в ВУЧК..." [9]; "В ніч з 12 на 13 липня ц. р. Одеською чрезвычайною комісією розстріляний "в порядку красного террора" б. главноуправляючий справами мистецтва і національної культури Петро Яковлевич Дорошенко" [3]. Далі редакція подає короткий життєпис і перелічує заслуги вбитого перед українською культурою. Сам тон цих публікацій говорить про те, що у таких важливих матеріалах М. Зеров не вдавався до езопівської мови, а чесно й об'єктивно розповідав своїм читачам про злочини більшовицького режиму.

У "Книгарі" того періоду повідомлялося також про вбивства червоноармійцями або чекістами видатного художника О. Мурашка; відомого вченого, педагога і діяча Київської громади, видавця "Киевской старины" В. Науменка; знаного вченого-геолога, професора Київського університету П. Армашевсько-

го. А в № 28 йшлося про взяття в заручники українського поета Г. Чупринки, якого згодом розстріляли.

Можна цілком погодитися із М. Москаленком: "Микола Зеров... як редактор часопису, де ці й подібні повідомлення-некрологи друкувалися, на території, контрольованій більшовиками, був приречений. Його фізична ліквідація як "контрреволюціонера", "петлюрівця", "класового ворога" стала тільки питанням часу, обставин – та ще, можливо, якихось міркувань влади, про які ми не можемо сказати нічого і мусимо обмежуватись лише більш або менш вірогідними припущеннями" [8, 1256]. Утім, йшлося не лише про приреченість головного редактора, а й самого часопису.

Червоний терор розгорався і безпосередньо загрожував життю співробітників часопису. Умови життя в місті ставали дедалі нестерпнішими. Ось як згадує робочий стіл М. Зерова та редакційне приміщення "Книгаря" під час роботи над останнім номером журналу В. Петров: "На краю стола стояли тарілки з густою юшкою, щось, певне, як горохвянка... попри глибокий край стола глибока велика грілка, білий обідок і брунатно-зелена смаковита, благодимна рідина юшки, що її в обід одержував редакційний колектив "Книгаря". За тодішніх часів така грілка юшки була великою подією в житті кожного, що про неї годиться згадати навіть через 25 років" [2, 291]. На другій сторінці обкладинки останнього випуску "Книгаря" (ч. 29–31), який був останнім, зазначалося: "Матеріал, що увійшов до цього числа "Книгаря", виготовлено в грудні 1919-го та січні ц. р. в загальних умовах, одмінних од сучасних. Нині в деякій частині цей матеріал втратив дещо з своєї живої актуальності. Що ж до запізнення журналу, то воно сталося через причини, ні од видавництва, ні од редакції незалежні – непереможні труднощі в справі здобуття дозволу на друк і папір" (1920. – № 29–31). "На цьому числі, – згадував В. Петров, – видання "Книгаря" припинилося. Вмирало місто, вмирало культурне життя в місті, вмер "Книгар" [3, 292]. Аби урятуватися від холоду, голоду та червоного терору, М. Зеров змушений був покинути Київ та виїхати до Баришівки. Зараз важко з'ясувати, чи були якісь конкретні укази більшовицької влади, якими заборонялося видання журналу, чи його випуск редакція була змушена припинити через нестерпні умови роботи та загрозу своєму життю. Утім, це, напевне, не так вже й важливо. Існувати у тих політичних та соціально-економічних умовах, що склалися в Києві наприкінці 1919 р., часопис рівня "Книгаря" не міг.

А М. Зеров, дивом уцілівши у ці криваві роки, на відміну від багатьох своїх

Історія журналістики

друзів, у тому числі й "неокласиків", на жодні компроміси з більшовизмом на пішов і своєї позиції не змінив аж до самої смерті в урочищі Сандормох у листопаді 1937 р.

1. Дашкевич Я. Книгар – журнал епохи революцій і контрреволюцій // *Україна. Наука і культура*. – К.: Знання, 1991. – Вип. 25. – С. 26–44.
2. Домонтович В. Болотяна Лукроза // *Київські неокласики* / Упор. В. Агеєва. – К.: Факт, 2002. – С. 271–301.
3. Дорошенко П. Я. [Некролог] // *Книгар*. – 1919. – № 25–26. – С. 1781.
4. Єфремов С. До об'єктивної істини (Пам'яті М. Туган-Барановського) // *Книгар*. – 1919. – № 20. – С. 1257–1262.
5. Зеров М. У справі критико-бібліографічного журналу // *Українське письменство* / Упоряд. М. Сулима. – К: Основи, 2002.
6. Зерова С. Спогади про М. Зерова // *Київські неокласики* / Упор. В. Агеєва. – К.: Факт, 2002. – С. 83–130.
7. Карна експедиція: Епізод з найновішої історії української книги // *Книгар*. – 1920. – № 29–31. – С. 73–76.
8. Москаленко М. Микола Зеров: доля і доробок // *Зеров М. Українське письменство* / Упоряд. М. Сулима. – К: Основи, 2002. – С. 1235–1272.
9. Петрушевський В. Д. [Некролог] // *Книгар*. – 1919. – № 25–26. – С. 1777–1778.
10. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. – К.: Либідь, 2002. – Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 608 с.
11. Полонська-Василенко Н. Київ часів М. Зерова й П. Филипповича // *Київські неокласики* / Упор. В. Агеєва. – К.: Факт, 2002. – С. 175–194.
12. Стебницький П. В пазурах доктринерства // *Книгар*. – 1919. – № 21. – С. 1365–1374.
13. Тимошик М. С. Історія видавничої справи: Підруч. – К.: Наша наука і культура, 2003. – 496 с.

Олег Богуславський, к. філол. н., доц.
УДК 070:(477)(09)

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ ТА ПИСЬМЕННИКІВ У ВІДНІ (1919–1922)

У статті порушуються проблеми організації та діяльності Союзу українських журналістів і письменників у Відні (1919–1922) – першої професійної організації, за допомогою якої українські працівники пера могли об'єднаними і спільними зусиллями боронити свої інтереси. Ключові слова: професійна спілка, журналістика, еміграція.

In articles problems of the organization and activity of the first Ukrainian professional journalist organization – the Union of the Ukrainian journalists and writers in Vienna (1919–1922) are analyzed. It was the first and unique Ukrainian professional organization of the journalist, due to its help some Ukrainian journalists could incorporate and organize for the common national and professional interests. Key words: professional union, journalism, emigration.

Опинившись після поразки державно-визвольних змагань 1917–1920 рр. в еміграції, представники української журналістики лише там спромоглися на створення професійної організації. Її завданням була не боротьба за свої права (в умовах чужини це здавалося безнадійним), а передусім налагодження товариської атмосфери у фаховому середовищі, створення структури для матеріально-фінансової взаємодопомоги і подолання професійних суперечок, які часто ґрунтуються на політичних переконаннях. Ідею такої журналістської спілки обстоював її перший голова В. Кушнір: "В часі, коли на боєвих фронтах в краю проливають кров наші герої меча, нам припала участь бути тими героями пера, що на європейським фронті наших змагань до державної незалежності мають проливати – чорнило. Діло, звичайне, не геройське. Для журналіста праця – це спорт, але я бачу в соліднім і зручнім управлюванню цього спорту найважнійше із завдань, які давно просяться та чогось ніяк не можуть ступити на чергу дня" [4, 160].

Думка про заснування товариства українських журналістів і письменників була не новою, бо ще в дореволюційні часи виникали подібні ініціативи працівників пера як у підросійській Україні, так і в Галичині. Основний досвід, здобутий українськими журналістами вже в перші роки перебування за кордоном, полягав у відсутності організованості, відстоюванні поваги один до одного. На дум-

© Богуславський О., 2007

Історія журналістики

ку С. Сірополька, першою професійною організацією українських журналістів в умовах еміграції став Союз українських журналістів і письменників на чужині (СУЖП), заснований 12 вересня 1919 р. у Відні [1, 162]. Організація спочатку декларувала постійне місцезнаходження центральних структур у Києві, тим самим підтверджуючи свою державницьку, соборницьку ідеологічну основу, але магістрат австрійської столиці дозволив лише такий статут, в якому фактична діяльність СУЖП була окреслена територією Австрії, де він був зареєстрований.

У статуті наголошувалося: "Така організація покликана до того, щоби бути оборонцем престижу преси і незалежності її робітників. Вже сам факт, що станова, професійна організація в силі уділити своїм членам вишого ступеня незалежності, як його може досягнути індивідуум у тяжкій боротьбі за існування, має велике uzдоровлююче значіння. Організація повинна дати своїм членам моральну опору, яка дозволяє індивідууму остати самим собою, яка повинна вже молодого ідеаліста, що йому шляхетні пориви втискають перо в руку, охоронити від тих небезпек, від тих сітей, що закидає на нього праця пером, як джерело щоденного заробітку – молох преси. Незалежність преси доконечна, коли преса має бути дійсно відбиткою життя і змагань нашої" [4, 160].

Основні завдання Союзу передбачали підтримку престижу української журналістики, пропаганду в зарубіжному культурному середовищі основних ідей визвольної боротьби українського народу, обговорення законодавчих проблем журналістської праці й питань авторського права, підвищення професійних норм і стандартів, захист професійних інтересів журналістів і письменників, матеріальну підтримку членів СУЖП та їх родин у разі потреби [5, 64]. Головою Союзу обрано Володимира Кушніра (1881–1938) – відомого журналіста і публіциста, колишнього співробітника "Ruthenische Revue", засновника і головного редактора "Ukrainische Rundschau", "Ruthenische Korrespondenz" та Українського пресового бюро у Відні.

У статті "Завдання українського журналіста" В. Кушнір так визначив головні засади діяльності новоствореної спілки: "Організуючись за кордоном, ми зовсім не маємо претензій до того, щоби наша організація була представницею українського журналістичного та письменницького світа взагалі. Таке генеральне товариство може існувати тільки на самій Україні. Організуючись в товариство тут на еміграції, ми попри бажання запобігти рядові актуальних потреб, хочемо, користаючись власне побутом за кордоном, серед змоги студіювання чужих взірців – дати зразок майбутньої загальної української організації робітників пера,

підготувати до неї ґрунт, створити під неї підвалини. Ми хочемо зайнятись простудійованням пресового законодавства західних країв і те, що найдемо тут найкращого, преципіти на український ґрунт; хочемо вернути до краю я готовим пресовим законопроектом; хочемо пізнати способи оборони перед експльоатацією духової власности авторів видавцями-підприємцями; хочемо пізнати всякі форми професійних організацій робітників пера для обезпечення безробітних і немічних і їх вдів та сиріт та найкраще з тих форм переципіти на Україну, щоби забезпеченням життя спинити втечу найкращих сил від журналістичної і письменницької праці; хочемо прослідити найновіші здобутки редакційної техніки та пристосувать їх до української преси в краю" [4, 160].

Структура правління Союзу мала такий вигляд: заступник голови – О. Олесь-Кандиба, М. Чечель – секретар і касир, В. Піснячевський, Е. Левицький, А. Хомик – члени, Ф. Слюсаренко, В. Мурський, Ю. Сербинюк – заступники членів управи. Еміграційні умови життя спричинили зміни в правлінні. Так, за кілька місяців з управи вийшов М. Чечель, а слідом за ним перестали виконувати свої обов'язки В. Піснячевський, Ф. Слюсаренко, Е. Левицький, помер у березні 1921 р. А. Хомик. У серпні 1921 р. від першого складу правління СУЖП лишилися тільки його голова В. Кушнір і заступник О. Олесь-Кандиба. Від серпня 1921 і до кінця 1922 р. справи Союзу полагоджував переважно В. Кушнір, але й він, через брак часу, змушений був залишити головування в організації. Одразу СУЖП став громадським осередком, до якого входили представники майже всіх українських земель – Наддніпрянщини, Галичини й Буковини. Наприкінці 1922 р. спілка налічувала 68 членів, із них тільки 26 перебувало в Австрії, а решта поза нею: в Чехії – 11, Німеччині й Галичині – по 7, Східній Україні – 5, Польщі – 3; по одному члену – на Закарпатті, Буковині, у Швейцарії, Франції, Болгарії, Канаді, Бразилії; невідоме місце перебування 2. Союз мав представництва у Женеві, Празі, Берліні й Чернівцях.

Найактивніший період діяльності СУЖП припадає на початок 20-х рр. Організація окреслила широку програму дій, що охоплювали не тільки професійні потреби працівників пера, а й загальнокультурні українські справи. Через брак коштів чимало намірів не було здійснено. Ще на першому засіданні правління 16 вересня 1919 р. підтверджено статутні вимоги й визначено головні напрями діяльності: пропаганда в Європі, заснування преси на українських територіях, розроблення законопроекту в справі захисту професійних інтересів членів, видавнича діяльність за кордоном. Із усіх цих питань члени правління підготували

Історія журналістики

реферати, заслухали й обговорили їх на кількох засіданнях, унаслідок чого виникла ідея здійснення низки практичних проєктів, як-от: видання календаря-альманаху, інформаційних брошур для іноземців, скликання з'їзду українських журналістів і письменників тощо, але до практичної реалізації цих проєктів не дійшло через відсутність грошей. Пошук фінансування для підтвердження статутної діяльності стало першочерговим завданням правління Союзу. Як зазначено у "Звіті", "фонди Союзу зложилися головним чином з запомог фінансового агента УНР п. Супруна, уділених у формі безтермінових позичок (в жовтні 1919 р. 50.00 ак., в січні 1920 р. 100.000 нм., в березні 1920 р. 1000 ам. дол. і 15.000 нм.), значнійшій жертви п. посла Ю. Бачинського, в сумі 148.50 ам. дол., позички п. Олеся, в сумі 71.000 ка, і інших дрібніших впливів" [2, 3].

Так, на засіданні правління СУЖП 22 жовтня 1920 р., коли Союз уже розпочав деяку діяльність, прийнято програму, запропоновану О. Олесем-Кандибою, що передбачала: заснування позичкового фонду для українських журналістів і письменників, учених, художників і композиторів; створення кооперативу для своїх членів, із поширенням його на всіх працівників пера й українських культпрацівників; організація фонду на будівництво власного санаторію для всіх українських культурних діячів, що перебувають поза межами України; утримання постійного лікаря для надання безкоштовної лікарської допомоги членам Союзу; виконання проєктів, що мають на меті захист професійних інтересів українських робітників пера; заснування автономної організації українських драматургів і оперних композиторів; моральну підтримку видавництва і організацій, які ведуть боротьбу з неякісною літературою ("макулатурою і лубком"); улаштування конкурсів на кращі твори в ділянках літератури, публіцистики й науки; видання української енциклопедії, всесвітньої бібліотеки, бібліотеки українського мистецтва; влаштування виставок українських художників і народних майстрів; заснування на еміграції Вільного університету, в якому були б введені дисципліни, що відповідають духу і потребам часу і який став би в майбутньому вільною академією наук і мистецтва; заснування при Вільному університеті курсів чужих мов, кооперативних курсів, курсів гігієни тощо, заснування взірцевої початкової школи [2, 3].

Діяльність СУЖП виявилася найбільш інтенсивною на початку 20-х рр. Робота велася силами секцій і комісій, які або готували матеріали для вирішення на правлінні, або на підставі його рішень самостійно виконували прийняті на себе зобов'язання. 17 січня 1920 р. була утворена перша комісія – видавнича. А

вже на зборах українських культурних діячів, скликаному правлінням СУЖП 30 вересня 1920 р., створено такі секції Союзу: академічних і популярних викладів, літературних сходин. Уже на нараді цих секцій, 17 листопада 1920 р. було прийнято рішення про утворення інших секцій: пропаганди, професійних справ, науково-політичної і господарської. 5 лютого 1920 р. утворено комісію пам'ятників на могилах померлих у Відні українських журналістів і письменників, а 4 травня 1920 р. комісію "позичок і запомог". Також заснована комісія повернення в Україну і проектувалася секція артистично-музична [2, 4].

З названих структур найменш діяльними були, попри їх практичну важливість, секції: видавнича, пропаганди, професійних справ, популярних викладів, а деякі зовсім не розпочали роботу, як-от: музично-артистична секція, комісія пам'ятників, господарська, повернення в Україну. Найактивніше працювали комісія запомог і позичок, секція академічних викладів, яка стала ініціатором створення Вільного університету. Окремо зазначимо роботу секції літературних сходин і науково-політичних лекцій, які становили основу культурного життя у Відні. Вже восени 1919 р. заходами правління Союзу улаштовані були популярно-наукові курси для робітництва в залі робітничого Товариства "Єдність", під керівництвом заступника члена правління Ф. Слюсаренка. Ці курси, на жаль, не поновилися, натомість зимою 1920 р. улаштовані академічні лекції для інтелігенції.

Ідея проведення лекцій виникла на нараді українських культурних працівників, скликаній правлінням СУЖП 30 вересня 1920 р., в справі організації культурного життя на еміграції. На цій нараді було утворено і секцію академічних викладів, до якої входили Д. Антонович, С. Дністрянський, О. Колесса, С. Рудницький. Керівником секції став проф. О. Колесса. Характер і програма викладів та їх організація обговорювались на нарадах 7, 19, 22, 28 жовтня і 4 листопада. До читання лекцій згодні були працівники Українського соціологічного інституту і Товариства прихильників освіти. На нараді 4 листопада схвалено остаточну програму лекцій, а вже 30 листопада розпочалися лекції в класі міської школи на Цельтгассе, 7 [2, 4]. Лекторами були М. Грушевський, С. Рудницький, О. Колесса, С. Дністрянський, Д. Антонович, В. Старосольський, І. Ганицький, М. Сабат, які розповідали про історію, географію, архітектуру, культурологію, право, фольклористику. Виклади тривали протягом грудня 1920 р. і були доступні для всіх охочих, чим скористалася переважно студентська молодь. На початку 1921 р. академічні виклади перетворилися в систематичні університетські курси, що започаткували Український вільний університет (УВУ). Відносини між СУЖП, як засновника

Історія журналістики

університету, і Радою університету були унормовані в окремій умові-протоколі від 30 січня 1921 р., де, між іншим, зазначено, що Рада має право розірвати свої стосунки з СУЖП, чим вона і скористалась 5 серпня 1921 р., у зв'язку з невідповідними фінансовими можливостями Союзу. УВУ було перенесено до Праги, де він отримав матеріальну допомогу з бюджету чехо-словацького уряду. Створення цієї освітньої установи — значна національно-культурна подія в середовищі української еміграції, і Союз українських журналістів і письменників у Відні відіграв тут важливу роль як фундатор.

У духовно-культурній царині СУЖП зосереджував увагу на проведенні літературних вечорів, які захоплювали дискусіями широкий загал української еміграції у Відні. Ця форма діяльності подібна до сучасних прес-клубів, на засіданнях яких порушуються актуальні суспільно-політичні та економічні проблеми, пропагуються культурні досягнення (літературні презентації, зустрічі з письменниками, організація та проведення виставок тощо). Так, секцію літературних сходин було створено 30 вересня 1921 р., в складі: Д. Антоновича, Б. Кривецького, О. Олеса-Кандиби, В. Старосольського, А. Хомика. Керівником секції на початку був В. Старосольський, а пізніше С. Черкасенко. До цієї сфери відносяться і політичні лекції, що проводилися під егідою О. Кушака. На організацію літературних вечорів та політичних читань витрачено 452 тис. австрійських корон.

Перший літературний вечір відбувся 9 жовтня 1921 р. у кафе "City", в 9 окрузі, за участю А. Крушельницького. Подальші сходини проходили в різних кафе, завжди збираючи численну аудиторію. Всього відбулося літературних вечорів: 1920 р. — 12, 1921 р. — 24, 1922 р. — 7. Найчастіше авторами читались недруковані художні твори, які презентували А. Крушельницький, С. Черкасенко, П. Карманський, М. Левицький, В. Залозецький та ін. Як зазначено в "Звіті з діяльності Союзу Українських Журналістів і Письменників у Відні", у перший рік "сходини мали літературно-артистичний характер", а наступного "переважна часть вечорів була заповнена рефератами на політичні і суспільні теми" [2, 5]. Так, із 9 жовтня 1920 до 7 травня 1921 р. влаштовано такі літературні та суспільно-політичні читання: "А. Крушельницький. Епізод. Нарис; П. Стах Нові поезії; А. Хомик. Естетика Винниченка; М. Левицький. Розум і серце (п'єса); С. Шелухин. Про Ризьку конференцію (вражіння); П. Карманський. Нові поезії; Проф. Галицький. Про причини блищої світової війни; В. Залозецький. Невільниця (новеля). Чувство і воля (драм. нарис); П. Карманський Поезії; А. Хомик. Новелі Ю. Сірого; С. Карпенко. В долині сліз (драма); П. Стах. Пролетарські поезії; П. Карманський. Са-

Адреса редакції:
04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1
Інститут журналістики, кімн. 103-А,
тел. 481-45-48, факс: 483-09-81.

Набір, верстку та друк здійснено
навчально-видавничою групою та
навчально-поліграфічною лабораторією
Інституту журналістики

Підписано до друку 21.01.07
формат 60x84/1/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 5,3. Ум. друк. арк. 5.
Друк трафаретний
Тираж 500